

ZITTING VAN DINSDAG 4 AUGUSTUS 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van Hermannus Martinus Tushuizen, oud 33 jaar, hoofd der R. C. Par. jongensschool voor on- en minvermogensden, te Haarlem.

2247. De Voorzitter: Hebt gij uitsluitend jongens op uwe school?

A. Ja.

2248. V. Er zijn zeker te Haarlem ook Katholieke meisjesscholen?

A. Ja, twee, die bestuurd worden door liefdezusters.

2249. V. Hoe talrijk is uw school?

A. Tusschen de 450 en 500 leerlingen.

2250. V. Wordt er van alle kinderen schoolgeld geheven?

A. Sommige leerlingen betalen zelf, voor anderen wordt 10 cents per week betaald, hetzij door particulieren, door de Vincentius-vereeniging of het Armbestuur.

2251. V. Zijn er ook kinderen bij uit de laagste lagen der maatschappij?

A. Ja, de fatsoenlijkste kinderen blijven in den regel de 9 klassen (van 8 maanden) uit; de anderen verdwijnen veel, als zij in de 5de of 6de klas zitten, als wanneer de ouders meestal meenen, dat zij klaar zijn voor de maatschappij. Zij zijn dan soms 11, 12 of 13 jaar. Zulke kinderen komen dikwijls eerst laat op school.

Enquête. — Haarlem.

2252. V. Ten gevolge van gebrek aan plaats of van onverschilligheid van de ouders?

A. Meest uit onverschilligheid. Een voorbeeld: een moeder kwam in Mei met 2 kinderen bij mij, het oudste kon ik plaatsen, het andere niet. Ik zeide tot haar: „breng de oudste dadelijk en de kleine met Nieuwjaar.“ De oudste kwam echter eerst tegelijk met de kleinste, toen het Nieuwjaar was geworden.

2253. V. Gij sprakt van eene categorie van leerlingen, die, doordat zij moeten blijven zitten, het lang niet brengen tot de hoogste klasse. Zijn dat gevallen van achterlijkheid, of ontstaan zij door groot schoolverzuim?

A. Het niet bevorderen is een gevolg van de achterlijkheid, ontstaan door schoolverzuim. Het gebeurt wel, dat wij jongens moeten verlagen, omdat zooveel ouders, voornamelijk van kinderen uit de laagste klassen, zoo onverschillig zijn en ze soms den geheelen winter thuis houden.

2254. V. Kunt gij een percentage aangeven van het schoolverzuim op uwe school?

A. Neen; ik heb die niet bij mij.

2255. V. Wordt er ook iets gedaan om het schoolverzuim op uwe school tegen te gaan?

A. Ik geef de namen van de wegblijvers op aan de Vincentius-vereeniging. De leden daarvan kennen en bezoeken de gezinnen en bemoeien zich zoo ook met het schoolverzuim. Dit helpt wel. Knapen, waaraan niets te doen is, worden soms wel in een gesticht geplaatst.

2256. *V.* Dat zijn uiterste gevallen; maar zijn er ondanks de aangewende moeite velen, die ten gevolge van veelvuldig verzuim den geheelen cursus niet doorloopen?

A. Ja.

2257. *V.* Ons is medegedeeld, dat bij de oprichting van de openbare herhalingsschool verleden jaar zich ook een betrekkelijk groot aantal kinderen van Katholieke scholen heeft aangemeld, waaronder velen, die, hoewel de eischen van toelating zeer gering waren, niet konden worden toegelaten. Is u dat feit bekend?

A. Toen ik verleden jaar in Haarlem kwam, kwamen verschillende moeders bij mij om getuigschriften van voldoende onderwijs, die ik niet kon geven. De school had toen klassen van 6 maanden, zoodat men in de hoogste klassen leerlingen had met 4½ schooljaar. Daardoor was die klasse zeer verschillend samengesteld en gingen de leerlingen weg, zonder voldoende onderlegd te zijn voor hun leeftijd.

2258. *V.* Het feit, waarop ik doelde, stond vermoedelijk in verband met het erge schoolverzuim, waarvan gij spráakt?

A. Ja, ook.

2259. *V.* Op welken leeftijd verlaten de kinderen meestal uw school?

A. Op 12-, 13-, 14jarigen leeftijd.

2260. *V.* Wat is de regel?

A. Het 12de jaar, maar ik werk er op, om ze zoolang mogelijk te houden.

April 1890 verlieten de school:

12jarigen	18.
13 "	7.
14 "	3.

In 1891:

12jarigen	21.
13 "	7.
14 "	1.

2261. *V.* Verlaten degenen, die op hun 12de jaar weggaan, meestal de school zoodra zij dien leeftijd hebben bereikt, of wachten de meesten het eind van den cursus af?

A. Zij gaan meestal onmiddellijk. Er zijn wel jongens, die op hun 6de jaar worden ingeschreven, maar van lieverlede verdwijnen; de ouders durven dan niet terug komen met hunne kinderen. Wanneer men gedaan kon krijgen, dat de kinderen in de laagste klassen aan getrouw schoolbezoek gewend werden, dan geloof ik, dat het schoolverzuim in de andere klassen ook minder zou zijn. In de hoogste klasse echter is de toestand beter; daar zijn van de 40 jongens 15 à 16, die geen enkelen dag de school verzuimd hebben.

2262. *V.* Meer voor de hand liggend zou het omgekeerde zijn, dat juist in de hogere klassen het meest werd verzuimd, wanneer men denkt aan de omstandigheid, dat de oudere kinderen dikwijls gebruikt worden om op broertjes of zusjes te passen, wanneer moeder uit werken gaat. Waaraan schrijft gij dat grootere verzuim in de lagere klassen toe?

A. Aan angstvalligheid of te groote toegevendheid der ouders.

2263. *V.* Is er dus veel schoolverzuim, dat gij volslagen willekeurig moet noemen?

A. Ja, zeer veel.

2264. *V.* Dus gevallen, waaraan uws inziens door wettelijke maatregelen een einde zou kunnen gemaakt worden?

A. Ja, wanneer de wet ten minste goed kon nageleefd worden.

2265. *V.* Zoo straks heb ik gevraagd, of gij er veel mede te kampen hebt, dat kinderen bij het bereiken van hun twaalfde jaar de school verlaten, zonder het einde van den cursus af te wachten, en gij zeidet, dat dit veel voorkwam. Wordt daartegen niet met vrucht geijverd door u of uw bestuur?

A. Ja. Ik heb besloten het volgende jaar met Paschen den maatregel in te voeren, dat de leerlingen jaarlijks zullen deelnemen aan een examen, hetwelk door de Plaatselijke Schoolcommissie zal worden afgenomen. Die daaraan met goed gevolg voldoen, krijgen een getuigschrift en een flinken prijs, en kunnen bovendien op dat getuigschrift dadelijk bij een baas worden aangenomen. Het examen omvat lezen, schrijven, rekenen en Nederlandsche taal. Er zijn ouders in Haarlem, die een tuintje of kleine bloemisterij hebben, er geen knecht op kunnen nahouden en dan, zoodra hun zoontje 12 of 12½ jaar is, hem van school nemen om hun behulpzaam te zijn. Het kost groote moeite om die jongens te houden.

2266. *V.* Heb ik terecht uit uwe mededeelingen opgemaakt, dat door een groot deel uwer leerlingen bepaald onvoldoend onderwijs wordt genoten, tengevolge van zoowel ongeregeld als onvoldoend langdurig schoolbezoek?

A. Ja.

2267. *V.* Meent gij, dat daartegen door den wetgever maatregelen moesten worden genomen, hetzij door verhooging van den leeftijd, waarop de arbeid mag aanvangen, of door het voorschrijven van leerplicht?

A. Er zijn gevallen, dat jongens van 13 jaar verstandelijk en lichamelijk genoeg ontwikkeld zijn om de ouders te helpen. Ze tot 14 jaar op school te laten, zou voor vele ouders een zware eisch zijn. Dat jongens uit de hoogste klasse naar fabrieken gaan, komt bij mij niet voor.

2268. *V.* Gij bedoelt daarmee, dat de jongens, die naar de fabrieken gaan, de hoogste klasse meestal niet bereiken?

A. Juist. De jongens, die zowat tot hun 12de jaar op school voortsukkelen, gaan dan meestal naar fabrieken. Dat verschijnsel heb ik in Rotterdam ook opgemerkt.

2269. *V.* Denkt gij daarbij aan fabrieken in engeren zin, of ook aan werkplaatsen?

A. Ik bedoel fabrieken, waar een groot getal jongens wordt gebezigd.

2270. *V.* Gij hebt daareven den leeftijd van 13 jaar genoemd, waarop de jongens, volgens u, wel zouden kunnen gaan werken. Meent gij, dat de wetgever dien leeftijd moest voorschrijven?

A. Tot 13 jaar zou de wetgever kunnen gaan.

2271. *V.* Niet tot 14, volgens u?

A. Dat zou voor velen te lang zijn. Er zijn wel ambtgenooten van mij, die er op werken om ze zoo lang te houden, maar ik vind het te lang als regel, want voor het gros der ouders is de leeftijd van 14 jaar te bezwarend.

2272. *V.* Daarentegen acht gij den leeftijd van 12 jaren beslist te laag?

A. Ja. Ik zou voor jongens van 12 jaren, die de zes klassen doorloopen hebben, nog een jaar wenschen om het geleerde te herhalen.

2273. *V.* Hecht gij meer aan verlenging van het onderwijs op de lagere school dan aan voortzetting er van in de avonduren?

A. Ja, zeker. Want bij dit laatste krijgt men jongens van verschillenden leeftijd en verschillende vorderingen. Ik heb 3 à 4 jaar te Rotterdam aan een dergelijke inrichting van knapen van 15 en 16 jaar les gegeven. Dit ging vrijwel, de jongens kwamen trouw op, maar van klassikaal onderwijs was geen sprake.

2274. *V.* Hebt gij toen bij de jongens wel den invloed van het dagwerk kunnen bespeuren?

A. Vooral bij de knapen van 14 en 15 jaren. Het is dikwijls gebeurd, dat dezen in slaap vielen.

2275. *V.* Heeft uwe ervaring als onderwijzer u tot den wensch geleid, dat voor knapen, die nog 's avonds onderwijs ontvangen, de arbeidsduur nog meer beperkt worde, dan door de tegenwoordige wet geschiedt, opdat zij 's avonds minder afgemat het onderwijs kunnen volgen?

A. Ik zou zeggen, dat door die jongens zoo min mogelijk overdag moest gewerkt worden; want het is werkelijk voor hen eene zware taak des avonds met abstracte wetenschap, al zijn het dan ook slechts de beginselen, te worden bezig gehouden.

2276. *V.* Dit zegt gij op grond uwer ervaring?

A. Ja.

2277. *V.* Bestaat er te Haarlem nauw verband tusschen het afleggen der communie en het verlaten der school?

A. Ja, in den regel gaan de meesten na de communie van school; er zijn uitzonderingen echter, maar in dat geval willen de ouders, vooral de vaders, wat meer van de kinderen maken.

2278. *V.* Krijgt gij den indruk, dat vaders meer belangstelling hebben voor het onderwijs dan moeders?

A. Ja.

Enquête. — Haarlem.

2279. *V.* Spreekt gij wel eens met de vaders?

A. Dat gebeurt wel, als zij naar de kinderen komen informeeren; ik heb het echter te volhandig om dat te gaan doen uit eigen beweging. Opgevallen is het mij wel eens, hoe vaders als boomen weinig macht over de kinderen hebben.

2280. *V.* Heb ik goed begrepen, dat bij velen het gevoelen heerscht, dat na de communie het schoolgaan behoort uit te zijn?

A. Juist, vooral bij ouders, die buitenom wonen en de kinderen bestemmen voor land- en tuinbouw.

2281. *V.* Zou verhooging van den leeftijd, waarop de communie wordt gedaan, naar uw oordeel leiden tot langer schoolbezoek?

A. Dat zou ik niet denken, want er zijn ouders, die de kinderen reeds van school nemen vóór zij de communie hebben gedaan.

2282. *V.* Treedt gij omtrent dat verlaten der school met de geestelijkheid in overleg?

A. Ik ben nog te kort in Haarlem en heb daaraan nog niet veel gedaan.

2283. *V.* Hebt gij veel kinderen op uw school, die voor, tusschen of na schooltijd arbeid verrichten?

A. Ja wel.

2284. *V.* Wij hebben vernomen, dat veel kinderen 's morgens soms om 5 uur, half 6, 6 uur reeds voor brooddepôts loopen. Zijn dergelijke kinderen ook op uwe school?

A. Ja wel.

2285. *V.* Zijn er op uw school ook kinderen, die anderen arbeid verrichten?

A. Er zijn er bij kleine schoenmakertjes, één brengt pakjes weg voor eene modemaakster. Dat soort van jongens verzuimt het meest en komt meestal te laat.

2286. *V.* Ook in den namiddagschooltijd?

A. Meestal in den morgen, maar er zijn jongens, die om 11½ uur al weder naar hun baas moeten en daar tusschen de schooltijden blijven.

2287. *V.* Wanneer eten die wurmen dan?

A. Ik denk in den middag, maar ik heb er wel gezien, die een boterham bij zich hadden.

2288. *V.* Zijn er ook, die bij die schoenmakersbaasjes al met de pikdraad zitten?

A. Dat durf ik niet zeggen, want de jongens weten wel, dat zij niet beneden de 12 jaar mogen werken, dus zeggen zij niets daarvan.

2289. *V.* Hebt gij niet de overtuiging, dat jongens beneden de 12 jaar nooit werkelijken industrieelen arbeid verrichten?

A. Die overtuiging heb ik niet.

2290. V. Gij gelooft het dus wel, dat jongens beneden de 12 jaar arbeiden in strijd met de wet?

A. Ja, maar absoluut kan ik het niet zeggen.

2291. V. Vindt gij veel verschil in gehalte, in leervermogen, in gezondheidstoestand, tusschen de kinderen uit de ietwat beter gestelde werkmanskringen en de armeren?

A. Ja, dat loopt zóó in het oog, dat heeren, die bij mij komen, zeggen: „aan de hoogste klassen zou men niet zeggen, dat het hier eene armenschool is“; in de lagere daarentegen merkt men het wel. En niet alleen aan het uiterlijk der kleeding, want daar in de lagere klassen zijn de meeste gebruikers van de spijskaarten voor het Vincentius-gebouw.

2292. V. Dus altijd weder dezelfde kinderen, van wie gij voorheen spraakt, die verdwijnen vóór zij de hoogste klasse hebben bereikt?

A. Ja.

2293. V. Het zit dus niet daarin, dat zij jonger zijn, maar omdat zij in de lagere klassen blijven hangen?

A. Ja.

2294. V. Gij spraakt van voeding in het gebouw van den H. Vincentius. Gaat dat uit van de vereeniging van dien naam, of van de vereeniging „Kindervoeding“?

A. Het gaat uit van de vereeniging „Kindervoeding“.

2295. V. Maken veel van uwe leerlingen daarvan gebruik?

A. 75 à 90 per dag.

2296. V. Hoeveel keer per week kunnen dezelfde kinderen gaan eten?

A. Tweemaal, enkelen driemaal per week.

2297. V. Hebt gij niet de vrijheid om, wanneer de gevallen naar uw oordeel van dien aard zijn, dat het wenschelijk is enkele kinderen vaker dan driemaal daarheen te zenden, de kaarten dan anders te verdeelen?

A. Ja, maar tot dusver heb ik het niet gedaan.

2298. V. Ziet gij gunstige gevolgen van die bemoeiing tot kindervoeding?

A. Ja, wanneer de kinderen warm voedsel hebben gehad, zijn zij op school flinker.

2299. V. Er zijn er, die meenen, dat die bemoeiing meer kwaad dan nut sticht, omdat men de ouders van hunne plichten ontheft, dat men daarmede zedelijk, maatschappelijk kwaad doet. Hebt gij van de bemoeiing eenige nadeelige gevolgen waargenomen?

A. Neen.

2300. V. Wordt het door de ouders zeer gewaardeerd?

A. Ja. Ik ken echter één geval, waar de ouders er van trekken zooveel zij kunnen: een jongen van mijn school vroeg mij om vroeger naar huis te mogen gaan en zijn kaartje voor het eten mede te mogen nemen, want hij moest ook voor moeder eten halen in de spijskokerij. Hij moest dan tweemaal loopen om dat eten te halen, want de emmer van moeder was niet groot genoeg voor al het eten.

2301. V. Hebt gij daartegenover gevallen van ouders, die, wanneer zij in iets betere verdiensten zijn, de kaartjes voor andere kinderen afstaan?

A. Ja. In de hoogste klasse hebben verschillenden later voor die kaartjes bedankt.

2302. V. Komen er wel gevallen voor, dat de bemoeiing van „Kindervoeding“ uws inziens ook in den zomer zeer wenschelijk zou zijn?

A. Neen. In den winter ziet men wel eens aan de kinderen, dat zij geen warm eten hebben gehad, 's zomers niet. Wel hoor ik wel eens klagen, dat de kinderen van mijne school zoo niet naar Artis of Zandvoort gaan, zooals die van andere scholen, maar dit heeft natuurlijk met de armoede der ouders niets te maken.

2303. V. Hebt gij niet gezegd, dat de kinderen der lagere klassen dikwerf onvoldoend gekleed op school komen? Gold dit misschien speciaal het schoeisel?

A. Niet zoozeer onvoldoende als wel armoedig en gebrekkig. Dat zijn kinderen uit de laagste standen. Voor een klein deel voorzie ik daarin door de afgedragen kleederen, die ik van de kinderen der burgerscholen nu en dan ontvang. Maar ik zeg nooit vooruit, dat ik die kleederen in voorraad heb, want er zijn ouders, die altijd vragen, die er van halen, wat er van te halen is.

2304. V. In den regel zijn de ouders dus niet buiten schuld, waar het betreft de verwaarloozing der kleederen?

A. Als de kinderen er zoo verwaarloosd uitzien, is dit meestal de schuld van de ouders. Er worden zooveel onberaden huwelijken gesloten, moeder weet niets van het huishouden af en de kinderen groeien in het wild op.

2305. V. Is er eene spaarbank aan uwe school verbonden?

A. Neen.

2306. V. Eene leesbibliotheek?

A. Neen, voor de hoogste klasse heb ik een klein bibliotheekje van mijzelf, waaruit de jongens een boekje ter lezing kunnen krijgen.

2307. V. Wordt er teekenonderwijs aan uwe school gegeven?

A. Ja.

2308. *V.* In alle klassen?

A. Ja. In de laagste drie klassen volgens de methode van Molkenboer op leien, in de hoogste klasse op teekencahiers van Molkenboer. Daar is men nu tot het laatste cahier gekomen, maar een half jaar later is die lagere cursus uit, en dan begint het vrije handteekenen.

2309. *V.* Gij bedoelt, dat gij nog niet lang genoeg er mede bezig zijt om reeds het geheele leerplan uit te voeren?

A. Ja.

2310. *V.* Gij zijt vroeger te Rotterdam werkzaam geweest, naar gij zeydet. Wanneer gij nu uwe vroegere leerlingen met de Haarlemsche vergelijkt, hoe valt dan die vergelijking uit?

A. Ik moet zeggen, dat de Rotterdamsche jongens, al zijn zij braaf ondeugend, veel flinker werken en veel meer energie betoonen.

2311. *V.* Wat dunkt u de reden voor dit verschijnsel?

A. Rotterdam is meer een stad voor nijverheid, en dit zal wel invloed uitoefenen, niet alleen op de ouders, maar ook op de kinderen.

M. H. TUSHUIZEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj-secretaris.

Verhoor van **Petrus Johannes Thunnissen**, oud 49 jaar, pastoor van de O. L. V. Kerk, te Haarlem.

2312. De Voorzitter: Zijt gij reeds lang te Haarlem werkzaam?

A. 21 jaren.

2313. *V.* Dan hebt gij gedurende dien geruimen tijd zeker groote ervaring van de toestanden aldaar opgedaan. Wanneer gij uwe herinnering over dat lange tijdperk raadpleegt, meent gij dan, dat de toestand der werklieden stoffelijk vooruit of achteruit is gegaan?

A. Er heerscht onder hen meerdere ontevredenheid.

2314. *V.* Wilt gij daarmede te kennen geven, dat zij zich minder kunnen schikken in hun lot?

A. Ja, zij willen meer verdienen.

2315. *V.* Zijn de loonen in de latere jaren niet vooruitgegaan?

A. Bij eenige vakken wel, bij andere niet. Aan

Enquête. — Haarlem.

de Hollandsche Spoorweg-Maatschappij wordt meer verdiend. Voor timmerlieden is het loon verhoogd, voor bloemisten is het loon hetzelfde gebleven, namelijk *f* 8 à *f* 9, maar wanneer een bloemist 's winters geen werk heeft, gaat zijn loon toch door.

2316. *V.* Is dat bij bloemisten algemeen?

A. Ja.

2317. *V.* Is er vooruitgang in den wonings-toestand?

A. Ja, de nieuwe huizen zijn een boel beter, maar in mijn parochie zijn nog vele krotten, die zeer nadeelig werken ook op de zedelijkheid.

2318. *V.* Denkt gij hierbij aan de weinige ruimte en het dientengevolge samenslapen van kinderen van beide seksen?

A. Ja, klein en onrein, en de kinderen zien in zulke woningen zaken, waarvan zij niet moesten weten. Zoodra een woning bestaat uit 2 kamertjes, scheelt dat alles veel. Waar wij echter bij 't bezoek stuitende zaken ontmoeten, doen wij ons best daaraan tegemoet te komen, en ook de Vincentius-vereeniging steunt ons daarin zeer.

2319. *V.* Gevoelen zulke ouders, waar gij zulke verkeerde toestanden aantreft, daarvan het bedenkelijke niet?

A. Meestal niet, zij zijn ook zoo opgegroeid. Er zijn er echter wel, die er over komen klagen, maar ook weder anderen, die bepaald niet anders willen.

2320. *V.* Is dit laatste ook wel voorgekomen?

A. Ja, een geval o. a. ken ik, dat er geleefd wordt als de redelooze dieren, waar de kinderen naakt rondloopen als Adam en Eva. Dat zijn de totaal verwilderden, waaraan niets te bederven valt.

2321. *V.* Het is u zeker bekend, dat het gemeentebestuur de bevoegdheid bezit om woningen, die gevaarlijk zijn uit het oogpunt van gezondheid, onbewoonbaar te verklaren. Vallen woningen, als waarop gij doeldet, uws inziens daarvoor in de termen, wegens gebrek aan licht en lucht, slechte rioleering, enz.?

A. Ja.

2322. *V.* En welk soort van menschen wonen daarin?

A. De fatsoenlijke werkman niet, maar de lui, die leven van de hand en de tand, het laagste soort sjuwerlui; het heet dan ook in den volksmond: de Ark.

2323. *V.* Dan heeft niet elk gezin zijn huisje, maar wonen zij, zooals men dat noemt, op de trap, niet waar?

A. Ja. Het nieuwgebouwde gedeelte is beter; het Rozenpriëel bv. is zeer goed.

2324. *V.* Ziet gij door uwe veeljarige onderzinking bevestigd, dat een goede woning gunstig werkt op de bewoners?

A. Zeer zeker.

2325. V. Er wordt wel eens gezegd: „een slod-dervos bederft toch een goede woning, eene uitstekende huisvrouw maakt eene slechte woning goed“, maar ik heb nu het oog op de tusschensoort, en daarop meent gij, dat een goede woning gunstig werkt?

A. Ja, het zou wel toevallig zijn, dat alle slod-dervossen anders naar dat slechte deel heenkrabden. In het nieuwe deel der stad is het altijd netjes. De menschen hebben daar een kamer om iemand te ontvangen, behalve woonkamer en keuken.

2326. V. Hebt gij onder uwe parochianen velen, die lid zijn van een coöperatieve bouwvereniging?

A. In de aangrenzende parochie zijn er veel, maar in den laatsten tijd is men bij mij buiten de Amsterdamsche poort ook begonnen. Die vereenigingen werken zeer gunstig; zij geven de menschen het uitzicht om vooruit te komen en wekken daar-door hunne spaarzaamheid op.

2327. V. Ons zijn door een getuige cijfers medegedeeld, waaruit bleek, dat hij aan den eenen kant jaarlijks een deel van zijn huur te goed geschreven kreeg, maar dat hem aan den anderen kant zóóveel voor onderhoud werd opgeschreven, dat het uitzicht op eigendomsverkrjiging niet groot was. Hebt gij echter ook ondervinding, dat de menschen hun woning gebruiken als spaarpot?

A. Ik geloof wel, dat dit gebeurt. De leden van die bouwverenigingen zijn de werklieden, die wat meer verdienen, want de huur is hoog.

2328. V. Hoe denkt gij over de voeding van den werkman? Is die voor- of achteruit gegaan gedurende uwe werkzaamheid in Haarlem?

A. De werklieden hebben geleerd zich van jongs af met weinig te contenteeren.

2329. V. Ziet gij vaak in een fatsoenlijk werk-mansgezin een middagpot, die zonder vet is toebereid?

A. Neen, nog nooit; wel heb ik enkel aardappelen zien eten met vet.

2330. V. De bekende lawaaisaus komt in zulk een gezin niet voor?

A. Neen.

2331. V. Hoort gij wel van gevallen, waarin de kostwinner een extra-potje heeft?

A. Dat gebeurt wel eens; er zijn mannen, die dikwijls zwaar werk verrichten en dan een stukje spek van moeder krijgen; die menschen hebben dat ook hard noodig om hunne krachten te onderhouden.

2332. V. Waarschijnlijk slaat gij dikwijls een blik in den toestand van de gezinnen in tijden van ziekte. Wat is dan uw indruk?

A. Er zijn te Haarlem nog al vereenigingen om de zieken te hulp te komen, zoodat het zelden voorkomt, dat iemand hulpeloos moet liggen. Zij klagen wel eens over de dokters, maar men moet

niet vergeten, dat de armen op dit punt wel eens erg lastig zijn.

2333. V. Men is in Haarlem tamelijk vrijgevig met het verschaffen van kosteloze geneeskundige hulp, is het niet?

A. Ja, dat is zoo.

2334. V. Is het uw indruk, dat de werkman er eer in stelt om niet van de armen geneeskundige hulp te hebben, maar zich zelf die hulp te verschaffen door deel te nemen aan een ziekenfonds?

A. Het grootste gedeelte stelt er geen prijs op.

2335. V. Gij hebt ons straks gezegd, dat de bloemisten de gewoonte hebben het loon ook in den winter door te betalen. Kent gij ook gevallen van patroons, die bij ziekte het loon geheel of gedeeltelijk laten doorgaan?

A. Ja, gedurende eenige weken. Bij de Holl. Spoorw. Maatschappij hebben de werklieden onderling een fonds, waarin zij een klein deel van hun loon per week betalen en dan, behalve geneeskundige hulp, $\frac{1}{4}$ van hun loon krijgen.

2336. V. Zijn de meesten in uitkeeringsfondsen?

A. In onze kerk hebben wij de Vereeniging „de Heilige Familie“ met 600 leden, welk bij ziekte f 3 per week uitbetaald. Zulke vereenigingen zijn er wellicht ook onder de Protestanten.

2337. V. Hoort gij wel van gevallen van buitengewoon langen arbeidsduur?

A. Neen. Bij bloemisten gebeurt het wel in den drukken tijd, en bij de Spoorweg-Maatschappij, waar dikwijls nachtdienst wordt verricht, maar anders hoor ik er niet over klagen. En ik zou het toch wel hooren, want in die vereeniging van de Heilige Familie zijn een 600 leden, bijna allen werklieden.

2338. V. Zijn dat enkel volwassenen?

A. Ja, onder de 18 jaar nemen wij ze niet aan.

2339. V. Beweegt die vereeniging zich uitsluitend op godsdienstig gebied?

A. Ja.

2340. V. Zijt gij bekend met de St. Jozefs ambachtsleerlingen-vereeniging?

A. Ja wel.

2341. V. Werkt die naar uw oordeel beslist gunstig?

A. Zeker, het geloof wordt aangekweekt, de jongens krijgen teekenonderwijs, en kunnen daardoor ook beter in de maatschappij vooruitkomen, dan wanneer zij als gewoon krullejongen bij een baas in dienst komen.

2342. V. Die vereeniging tracht immers ook den band tusschen den patroon en den knaap te versterken?

A. Ik geloof het wel, doch ik ben van dien werkring niet zoozeer op de hoogte.

2343. V. Op welken leeftijd wordt in Haarlem gewoonlijk de communie gedaan?

A. Met 12 jaar.

2344. V. Niet vóór dien leeftijd?

A. Soms, als het heel vlotte kinderen zijn. Meisjes laat ik de communie wel eens vroeger doen, doch jongens uit den arbeidenden stand nooit.

2345. V. Verlaten zij dan onmiddellijk de school?

A. Gewoonlijk wel.

2346. V. Dunkt u dat in het belang der kinderen, of zoudt gij ze liever wat langer op school zien blijven?

A. Als de kinderen 12 jaar zijn geworden en vlug van begrip zijn, hebben zij genoeg van lezen, schrijven en rekenen geleerd om naar een ambacht te gaan. Zijn het botterikken, dan leeren zij na hun 12de jaar toch niet meer.

2347. V. Gij noemt daar twee categorieën, maar er is nog eene tusschensoort leerlingen, die nòch tot de botterikken nòch tot de zeer vluigen behooren, en die misschien het talrijkst zijn?

A. Ik meen, dat het voor de lichamelijke en zedelijke ontwikkeling der kinderen beter is, als zij met 12 jaar de school verlaten.

2348. V. Ook voor hunne zedelijke ontwikkeling, wanneer zij op de werkplaats met volwassenen in aanraking komen?

A. Ja, dat is iets anders; de ouders moeten toezien, op welke werkplaats de kinderen komen. Op 13jarigen leeftijd beginnen de verkeerde neigingen reeds te werken, en ik acht het veel beter, dat de knapen dan in werken wat afleiding vinden.

2349. V. Ons is gesproken van vele kinderen, die op hun 12de jaar nog lang niet de geheele school doorloopen hebben; kunt gij dit bevestigen?

A. Ja, die ken ik ook. Maar dit komt veel van het schoolverzuim, door de schuld der ouders. Aan onze parochiale school hebben wij dikwijls grooten last daarvan, omdat het niet aangaat jongens van 10 en 11 jaar met kinderen van 6 en 7 jaar te laten bijeenzitten. Wij hebben dan ook reeds sterk gedacht aan eene aparte klasse voor achterblijvers. Dit zijn trouwens gewoonlijk schavuiten, die gewoon zijn den geheelen dag langs straat te bengelen.

2350. V. Ons werd door het hoofd eener Katholieke school gewezen op veel schoolverzuim, dat hij beslist willekeurig moest noemen, waarvoor geen geldige reden bestond. Is aan dat schoolverzuim de kop niet in te knijpen door zedelijke middelen?

A. De leden van de H. Vincentius-vereeniging hebben zich daarvoor al zeer veel moeite gegeven, maar tot nog toe zonder veel resultaat. Ik spreek er op den catechismus ook dikwijls over met de kinderen, maar ik moet daarmee nog voorzichtig

zijn, want anders blijven zij van den catechismus ook weg, omdat zij bang voor mij zijn.

2351. V. Zijn dat gevallen, waarvan gij moet zeggen: „dat komt nooit in orde, als de wet niet ingrijpt“?

A. Ja, omdat zoowel ouders als kinderen onwillig zijn. Men kan de jongens toch niet bij de ooren van de straat halen. Maar die gevallen zijn natuurlijk niet algemeen.

2352. V. In het begin hebt gij gezegd, dat de werklieden ontevredener zijn dan vroeger; wat is daarvan, naar uwe meening, de reden?

A. Het uitgaan wordt menigvuldiger; zij hebben dus meer behoeften gekregen en verdienen daarvoor niet genoeg.

2353. V. Zijn er onder de hoogere eischen, die aan het leven gesteld worden, ook, die gij goede eischen noemt?

A. Er zijn werklieden, die te weinig verdienen, maar over 't geheel zijn hunne klachten niet altijd billijk. Ik ken er echter velen ook in onze vereeniging, die in den Godsdienst een kracht vinden om de moeilijkheden van het leven te dragen, en die, ordelijk en spaarzaam zijnde, met f 8 à f 9 met een aantal kinderen dikwijls nog knap voor den dag komen, maar dat zijn de minsten natuurlijk niet.

2354. V. Wordt er door hen, die in den zomer veel, in den winter weinig verdienen, in eerstgenoemden tijd wel gespaard?

A. Zeker, tegen een kouden winterdag wapenen zij zich, door 's zomers wat over te leggen.

2355. V. Zijt gij op de hoogte van arbeidstoestanden in fabrieken en werkplaatsen?

A. Niet zooveel tegenwoordig, vroeger meer, toen de beide weverijen er nog waren. Enkelen, die ik ken, hebben gewerkt op de thans ook opgeheven lintfabriek van den heer Vos, wezenlijk een goed patroon, maar toch het leven op zulk een inrichting deugt niet. De meisjes van 14-, 15jarigen leeftijd loopen al met jongens, en één meisje is op dien leeftijd zelfs bevallen.

2356. V. Wat hoort gij over de werking van de arbeidswet?

A. De bleekerijstand, die om Haarlem groot is, klaagt over die wet, omdat de vrouwen nu te veel vrijen tijd hebben.

2357. V. Hoe denkt gij zelf daarover?

A. Nu, vroeger moesten de vrouwen te lang en te veel werken. Van 4.30 tot 8, 9 uur hard doorwerken, noem ik afbeulen.

2358. V. Wat dunkt u van de bewering: „het was maar beter, dat zij zoolang werkten, dat zij van vermoeienis dadelijk naar bed moesten, dan dat zij om 7 uur naar huis kunnen“?

A. Dat mag zoo zijn voor het jonge vrouwen-volk, van 18 tot 20 jaren, dat wat weelderig wordt,

maar niet voor moeders van gezinnen, die dan volstrekt niets meer in huis zouden kunnen doen.

2359. *V.* Zoodat naar uw oordeel, alles samen genomen, de wet, wat de vrouwen op de bleekerijen aangaat, op den duur gunstig zal werken?

A. Ik geloof het wel.

2360. *V.* Terwijl de bleekers zich wel in het voorschrift leeren voegen?

A. Zij zullen wel moeten, en zij komen er nu ook.

2361. *V.* Geloof gij, dat de arbeidswet te Haarlem behoorlijk wordt nageleefd?

A. Ja wel.

2362. *V.* Kwamen vroeger, toen gij pas te Haarlem waart, de kinderen op jeugdiger leeftijd op fabriek of werkplaats dan thans?

A. Ja, toen kwamen de kinderen wel op 11-jarigen leeftijd van het werk op den catechismus. Ik weet dit te beter, omdat ze de provisiekruid bij zich hadden, die op de fabrieken wordt gebruikt.

2363. *V.* Wat zeggen de ouders wel, dat de kinderen beneden de 16 jaren thans niet langer dan tot 7 uur mogen werken?

A. Hier en daar vinden zij het erg goed; ik hoor er nooit over klagen.

2364. *V.* Gij hebt voorheen de werklieden, die in de vereeniging van de Heilige Familie zijn, zeer geprezen.

A. Er is ook wel kaf bij.

2365. *V.* Ja wel, maar daar zijn menschen onder, met wie te spreken valt; geloof gij nu, dat in het algemeen in dien kring de maatregel van verbod van arbeid voor jeugdige personen na 7 uur 's avonds niet wordt betreurd?

A. Neen.

2366. *V.* Geloof gij, dat straatslijperij en straat-schenderij door de wet in de hand wordt gewerkt?

A. Neen, dat gebeurde toch; maar kinderen, die den geheelen dag hebben gewerkt, mogen 's avonds wel eens in de lucht zijn.

2367. *V.* Zoudt gij nog verdere beperking van den arbeidsduur van kinderen van 12 tot 14 jaar bijvoorbeeld wenschen?

A. Dat niet.

2368. *V.* Komen veel gevallen te uwer kennis, dat werklieden zonder eenige toelage ontslagen worden, als zij op hoogen leeftijd niet meer kunnen werken?

A. Dat gebeurt wel, maar verscheidene patroons geven dan ondersteuning. De heer Krelage heeft o. a. een paar van mijn parochianen, hoewel zij haast niets doen, nog toelage gegeven.

2369. *V.* Komen zulke gevallen, zoover gij weet, ook in de ambachtvakken voor?

A. Neen.

2370. *V.* Wat wordt er dan van die oudjes?

A. Dan gaan zij naar het weeshuis; enkelen komen bij hunne kinderen, wat echter zelden goed gaat.

2371. *V.* Zoudt gij het als een grooten zegen beschouwen, indien tengevolge van eene wettelijke regeling, door bijdragen van patroon en werklieden, het daarheen werd geleid, dat de afgeleefde werkman een, zij het ook sober, zelfstandig bestaan had?

A. Dat zou ik zeer wenschelijk vinden.

2372. *V.* Krijgt gij wel eens den indruk van oudjes, die hun leven hebben doorgebracht met arbeiden en nu in een gesticht zijn, dat zij het pijnlijke gevoelen van op hun hoogen leeftijd zich te moeten onderwerpen aan de tucht, die in zulk een huis onmisbaar is?

A. Zeker; ik ben zelf aan een weeshuis, maar wij hebben het meeste spul met de oude mannetjes.

2373. *V.* En vindt gij zelf het hard voor hen om weder als kinderen door Vader en Moeder geregeerd te worden?

A. Dat hangt er van af, wie die Vader en Moeder zijn. Ik zou het echter wenschelijker achten, dat zij een zelfstandig bestaan hadden, ook voor hun eigenwaarde.

2374. *V.* Geloof gij, dat het drankgebruik en drankmisbruik in Haarlem in den loop der jaren erger is geworden?

A. Neen. Wanneer ik mag afgaan op de opgaven in de couranten, dan is het verminderd.

2375. *V.* Hoort gij wel van gevallen, dat op werkplaatsen sterke drank gebruikt wordt in erge mate?

A. Neen.

2376. *V.* Ook niet van jongens, die gebezigd worden om drank te halen en dan mede mogen proeven?

A. Daarover heb ik nooit hooren klagen.

P. J. THUNNISSEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Abraham Van der Velden, oud 57 jaar, zadelmaker en voorzitter van verschillende coöperatieve bouwvereeningen, te Haarlem

2377. De Voorzitter: Zijt gij niet mede-oprichter geweest van de eerste coöperatieve bouwvereening?

A. Ja, in 1872.

2378. *V.* En sedert dien tijd zijt gij ook mede-oprichter geworden van verschillende andere vereenigingen van dien aard?

A. Ja.

2379. *V.* Waaraan hebben die vereenigingen haar ontstaan te danken?

A. Dat zal ik u zeggen. In 1870 en 1871 werden hier in Den Haag vergaderingen van de „Internationale” gehouden, waarin hoogdravende woorden werden gesproken en waar het niet alles even mooi afliep. In dien tijd was ik in de zadelmakerij van de Hollandsche Spoorweg-Maatschappij, en wij spraken er onderling over, of er niets tegen te doen was, om wat meer positieve resultaten te verkrijgen. De uitslag was, dat wij een spaarkas hebben opgericht, waarin elke week door ieder minstens 10 cents moest worden betaald, waarvoor in het najaar levensbehoeften werden ingeslagen, zooals steenkolen, gort, aardappelen, rijst, enz.

Toen ik zag, hoeveel geld ik elken Zaterdagavond door al die dubbeltjes in handen kreeg, — het personeel in de werkplaatsen was toen een 700 man sterk, nu is het grooter —, dacht ik bij mij zelf, dat wij op die wijze ook wel aan woningen zouden kunnen komen, want die waren in Haarlem vreeselijk duur; als men wat veel kinderen had, kon men zelfs geen huis vinden. De menschen hadden er ooren naar, en zoo is de eerste coöperatieve bouwvereeniging opgericht. Het kapitaal was eerst niet zoo gemakkelijk bijeen te brengen, waarom wij eerst 10 huisjes bouwden, later nog 20 en daarna weder 20. In 3 jaren tijds zijn 50 huisjes gezet. Het geld kregen wij door eene leening van aandeelen van *f* 100.— tegen 5 pct. van particulieren. In dat opzicht ondervonden, en ondervinden wij nog, veel steun van allerlei fondsen, Teylerfonds, Predikersfonds en meerdere, die ons aan kapitaal hielpen. Men zag, dat er goede woningen werden verschafft en dat de arbeiders er mede in hun schik waren; en toen dit een 12 jaar geduurd had, toen zijn wij er 70 bij gaan bouwen. Wij konden toen ook gemakkelijker geld krijgen, omdat men zag, dat rente en aflossing op tijd betaald werden. Vroeger namelijk was er te Haarlem ook wel eens iets in dien geest beproefd, maar dat was verkeerd uitgekomen.

2380. *V.* Hoeveel van die vereenigingen bestaan er nu te Haarlem?

A. Zes. De oudste is „de Volharding”. Dan volgen de „Voorzorg”, „Vooruit”, „Werkmansrust”, „de Toekomst” en eindelijk de jongste, „Tehuis”, die echter nog geen huizen heeft. Dan zijn er nog onder Christelijk patronaat, waarvan ik echter de namen niet weet.

2381. *V.* Hoeveel woningen hebben de door u opgenoemde vereenigingen te zamen?

A. 465.

2382. *V.* Voor het bouwen neemt gij geld op van kapitalisten; maar moeten zij, die lid worden, zelf ook een bedrag storten?

A. Wij beginnen met een onbepaald aantal een vereeniging op te richten. Dan maken wij statuten

op, benoemen een bestuur, trachten commissarissen van naam te krijgen, om op den gang van zaken toezicht te houden en zoodoende het krediet der vereeniging te steunen. Vroeger was de bijdrage der leden 25 cents, maar deze is, wegens de slechte tijden, op 15 cents teruggebracht. Wanneer op die wijze een bedrag van *f* 500 à *f* 600 is bijeengebracht, wat natuurlijk niet in eenige verhouding staat tot een bouwkapitaal van *f* 125.000, maar wat den lust van den werkmán bewijst om zelf zijn lot te verbeteren, trachten wij dat kapitaal te verkrijgen. Dan krijgen wij van dezen heer *f* 10.000, van een ander soms *f* 100.000.

2383. *V.* Hoeveel interest wordt daarvoor betaald?

A. Dat hangt af van velerlei: van de voorwaarden van grondaankoop, van de aanbesteding van dag-gelden, enz. Wij zijn begonnen met 5 pct. rente, toen hebben wij gegeven $4\frac{1}{2}$ pct., en nu betalen wij van *f* 225.000, 4 pct. De aflossing hiervan is minstens *f* 3000 's jaars, wat telkens klimt, omdat het bedrag, waarover de rente loopt, steeds kleiner wordt.

2384. *V.* Wordt die contributie, vroeger van 25, nu van 15 cent, op het boekje te goed geschreven?

A. Ja, maar die contributie gaat niet meer door nadat het huis wordt betrokken.

In de huur is alles begrepen: rente, aflossing, belastingen, assurantie en duinwater. En zulk een woning heeft men voor *f* 1.90 en *f* 1.85.

2385. *V.* Een getuige heeft ons echter verteld, dat hij, hoewel 40 cent in de week voor tegoedschrijving stortend, na 5 jaren eerst *f* 19 te goed had, omdat hij zooveel had moeten betalen voor reparatiën. Kan dat juist zijn?

A. Dat kan wel waar zijn. De reparatie is voor het lid zelf; de een is zuiniger op zijn huis dan de ander.

2386. *V.* Uwe eerste vereeniging dateert van 1872; zijn er nu al veel leden, die een groot eind op weg zijn om eigenaar van hun huisje te worden?

A. Ik heb er, die al eigenaar zijn.

2387. *V.* Uitsluitend door de afbetaling in de huur?

A. Neen. Voor de eerste serie hebben wij veel tegemoetkoming van de stad gehad, den grond hebben wij bijna, de riolen en de straat geheel voor niet gekregen, zoodat die woningen goedkoop waren; en de werklieden, die daarin woonden, hebben met hun spaarpenningen, die zij door overwerk verdienden, te voegen bij de aflossing, spoediger den eigendom daarvan gekregen.

2388. *V.* Komt het wel voor, dat de bewoners geld opnemen om spoediger af te lossen?

A. Dat is wel voorgekomen, maar omdat de menschen daar niet beter van worden, hebben wij daar een speldje voor gestoken. Men kan alleen aflossen met goedkeuring van commissarissen, en als het bestuur het nu in het belang van den man beter vindt, adviseert het commissarissen om de goedkeuring te weigeren.

2389. *V.* De leden kunnen immers hun woningen aan een ander overdoen, al zijn zij nog geen eigenaar?

A. Ja.

2390. *V.* En daar zit dan een slaatje in?

A. Ja.

2391. *V.* Komt dan dergelijke overdracht niet veel voor?

A. Niet zoo heel veel.

2392. *V.* Wij hebben een getuige gehad, die f 18 in zijn credit had en die zijn recht voor f 100 had overgedaan.

A. Van de 465 woningen, die de vereeniging bezit, zijn er van 1872 af tot nu toe slechts 30 of 40 overgedaan; maar als een werkman in Haarlem geen werk meer kan krijgen, moet hij naar elders en kan hij dus niet blijven wonen.

2393. *V.* Hij zou zijn woning ook kunnen verhuren, is het niet?

A. Dat mag niet langer dan een jaar, anders zouden wij huisjesmelkers worden.

2394. *V.* Zeker zijn er ook wel sterfgevallen voorgekomen?

A. Ja wel.

2395. *V.* Hoe gaat het dan?

A. Dan treedt de weduwe in de rechten van den man. Kan zij er niet blijven wonen, dan vraagt zij vergunning om haar huis te mogen overdoen, en wanneer de koper een fatsoenlijk man is, krijgt zij die vergunning.

2396. *V.* Geloofst gij, dat er geen huisjes in handen van huisjesmelkers komen?

A. Dat is niet mogelijk, want wanneer men een huis in eigendom heeft, kan men geen woning van de vereeniging krijgen. Wel heeft zich het volgend geval voorgedaan. In een straat woonden allen werklieden, die ongeveer evenveel verdienden, maar de een doet met hetzelfde geld meer dan de ander. Nu leende een van de bewoners aan sommigen aanhoudend geld, maar zij hadden ook schulden elders. Het gevolg daarvan is geweest, dat zij, om die schulden te kunnen vereffenen, gevraagd hebben om hunne huisjes te mogen overdoen.

2397. *V.* Wanneer eene weduwe haar huis wil verkoopen, kan zij dat dus niet doen aan iemand, die reeds eigenaar van een huis is?

A. Neen.

2398. *V.* Zijn de woningen alle naar één model gebouwd?

A. Zij zijn vrij wel aan elkander gelijk. Bij de eerste woningen was de binnenbetimmering van hout, bij de anderen van steen.

2399. *V.* Maar zijn de afmetingen en het getal vertrekken dezelfde?

A. De lengte is dezelfde; maar de breedte verschilt wel eens 5 duim of meer.

Zij bestaan uit een voorkamer met twee ramen aan straat en twee kasten. Door een gang komt men in de achterkamer. In die achterkamer is eene bedstede met deuren. Onder de bedstede een kelder. In de achterkamer geeft een deur toegang tot den kelder, welke tevens kast is. In den gang voert een trap naar boven naar den zolder, waar men een gat heeft voor de kachelpijp. De keuken staat afzonderlijk uitgebouwd en heeft door een deur verbinding met de achterkamer. In de keuken heeft men een schoorsteen en kast, benevens turfkist, verder een gootsteen en duin- of Nortonwater. Achter de keuken heeft men nog het privaat uitgebouwd met het tonnenstelsel, terwijl een deur van de keuken naar het tuintje leidt.

2400. *V.* Hoe groot zijn de vertrekken?

A. Het geheele huis is 4.50 × 9 meter.

De voorkamer zal zijn 3.50 × 3 meter, de achterkamer 4.50 × 4 meter.

In de laatste woningen is het dak beschoten, vroeger werd dit niet gedaan. Op zolder is ook nog een bedstede voor kinderen, waar tegenover een kast staat van de kleederen der kinderen, en verder twee daklichten.

2401. *V.* Vroeger werden de daken niet beschoten, zegt gij?

A. Neen.

2402. *V.* Werden ze dan wel eens door de bewoners zelven beschoten?

A. Neen.

2403. *V.* De kinderen slapen daar dus onder de pannen?

A. De eerste woningen hadden eene bedstede in de voorkamer en in de achterkamer; maar toen wij gemerkt hebben, dat de vrouw die bedstede in de voorkamer toch niet wilde gebruiken om den boel niet vuil te maken, en de kinderen op zolder liet slapen, hebben wij naderhand de bedstede in plaats van in de voorkamer op zolder gemaakt.

2404. *V.* Bij alle woningen is een stukje grond?

A. Ja, een mooi stukje, bij de laatste woningen van wel 30, 40 tot 50 □ meter. De minste oppervlakte is 20 □ meter.

2405. *V.* Wordt dat stukje grond door de menschen op prijs gesteld?

A. Wanneer u te Haarlem komt, zal het mij aangenaam zijn een wandeling langs de tuintjes met u te maken, en — er mag eens wat minder moois onder doorloopen — maar overigens ben ik zeker, dat u er den hoed voor zal afnemen. De bouwvereenigen bevorderen dan ook op die wijze het zedelijk gehalte der werklieden.

2406. *V.* Worden er ook veelgroenten ingeteeld?

A. In het eene groenten, in het andere bloemen.

2407. *V.* Wilt gij ons nu zeggen, hoe het met de huurprijzen staat?

A. De eerste 50 woningen deden *f* 2 per week. Wij hadden toen den grond van de stad zoo goed als voor niet gekregen. De 70 volgende *f* 2.40, dan komen er 48 van *f* 2.35 en daarna 63 van *f* 2.20 en *f* 2.10. (Dit verschil in huurprijs ligt in de verschillende grootte van het lapje grond. Vroeger was de huurprijs dezelfde, omdat de huisjes, nadat de fundamenten gelegd waren, eenvoudig werden verloot.) Dan komen er 83 van *f* 1.80 en *f* 1.90 en eindelijk 151 van *f* 1.95 en *f* 1.90.

2408. *V.* Waaraan ligt, behalve ten aanzien van de grootte van het lapje grond, dit verschil in huurprijs?

A. Aan den prijs van den grond, de duurte der materialen, den stand der werkloonen, en eindelijk aan de omstandigheid, dat wij in het begin natuurlijk nog niet zoo goed op de hoogte waren.

2409. *V.* Is er in de statuten van de bouwverenigingen ook een bepaling, dat de huisjes niet tot kroegen mogen worden ingericht?

A. Ja, en dronkaards mogen er ook niet zijn, die worden na een aanmaning door de Algemeene Vergadering geroyeerd.

2410. *V.* Houden kleine gezinnen, die in zulk een huis eigenlijk overvloedig ruimte hebben, wel commensalen?

A. Ja wel, maar hoe verder die woningen buiten de stad komen, hoe minder daarvoor gelegenheid bestaat.

2411. *V.* Gij hebt duinwater en Nortonpompwater. Is dit laatste noodgedwongen?

A. Ja; wij konden geen aansluiting meer krijgen aan de waterleiding.

2412. *V.* Zijn beide soorten water uws inziens even goed?

A. Ik lust liever pompwater, en dat is ook voordeliger, omdat men maar ééns eene pomp behoeft te slaan en waterleiding altijd door betaald moet worden.

2413. *V.* Doet de vereeniging dus geen moeite om de duinwaterleiding-quaestie in orde te krijgen?

A. Nu niet meer. Eens hebben wij den last gehad, omdat de pomp niet goed behandeld was, om de menschen een filter te moeten geven, maar nu gaat het best.

2414. *V.* Zijn de bouwverenigingen onder de werklui populair?

A. In den laatsten tijd wel, nu het wantrouwen, dat den werklieden eigen is, meer en meer begint te verdwijnen, ofschoon het eigen ik nog altijd te veel op den voorgrond wordt gesteld. Het vertrouwen moet komen, dat het bestuur in goede handen is, en dat de kleine vergoeding, die enkele leden voor hunne vele bemoeiingen genieten, niet voeren moet tot baantjesbejag.

Zaterdagavond is de werkman vrij; hij gaat naar huis of waarheen hij wil; de penningmeester daarentegen kan van 7 tot 11 uur contributie gaan

zitten ontvangen en 's nachts of den volgenden morgen zijn schriften in orde gaan brengen. Wanneer men dan voorstelt om daarvoor een toelage te geven, wordt er gezegd: „dat is geen verzuimde tijd, want 's Zaterdagavonds werk ik niet.“

2415. *V.* Dus de verzuimde tijd wordt overigens betaald?

A. Ja, in de oude vereeniging heeft de penningmeester *f* 50 's jaars, maar het is wel gebeurd, dat ze, als het meeste werk gedaan was — het ergste is het met de oprichting —, den man buiten de deur zetten en een ander het baantje gaven.

2416. *V.* Vindt men genoeg toewijding onder de leden om op Zaterdagavond en op Zondag dat werk kosteloos te doen?

A. Zoolang zij niet weten, wat het werk is, maar als de tijd van aftreding gekomen is of soms nog vroeger, trekken zij er uit.

2417. *V.* Er zijn zeker ook ambachtslieden in de vereenigingen, die soms 's winters buiten werk zijn of veel minder verdienen hebben; hoe gaat het dan met het betalen van de huur?

A. Dan betalen zij later, als zij het kunnen. Er zijn er ook wel, die de vereeniging zooveel mogelijk trachten op te lichten en dan wegloopen.

2418. *V.* Is er geen boete op wanbetaling?

A. Ja wel, maar wanneer er gegronde redenen zijn, kan het bestuur uitstel geven.

2419. *V.* Gij kent waarschijnlijk ook wel woningen in de oude stad. Wat zegt gij daarvan?

A. Dat er een hoop varkenshokken onder zijn, en het een schandaal is, dat men in zulke krotten menschen laat wonen.

2420. *V.* Vindt gij het een schandaal, dat zij niet onbewoonbaar worden verklaard?

A. Juist.

2421. *V.* Zoodat naar uwe meening het gemeentebestuur geen voldoende gebruik van zijn bevoegdheid maakt?

A. Zeker, er zijn woningen, die reeds vóór jaren afgekeurd hadden moeten worden. In zekere steeg, van hoogstens 1.25 M. breedte, staan 4 à 5 woningen, die eigenlijk één vertrek vormen. Daarin wonen huishoudens met bijv. 8 kinderen. Licht en lucht is er bijna niet, en wanneer er een lijk is, moet de familie in hetzelfde vertrek zitten. Het wordt thans echter beter, want hoe meer de bouwverenigingen voortgaan met bouwen, hoe meer die woningen verlaten worden.

2422. *V.* En zijn wel eens bij het gemeentebestuur pogingen gedaan om in deze te doen ingrijpen?

A. Ja, verleden jaar is er verzocht om eene commissie te benoemen, die hierover rapport zou uitbrengen, en dan met het gemeentebestuur zou samenwerken tot verbetering. Men zou er nota van nemen, maar tot heden toe wachten wij op antwoord.

2423. *V.* Gij zeydet straks, dat bij het oprichten van een vereeniging de menschen vroeger 25 cents en thans 15 cents in de week moeten storten, omdat de tijden zooveel minder zijn. Is dit laatste juist?

A. Op dit oogenblik zijn de tijden niet zoo slecht, maar 4 jaar geleden waren er voorbeelden van knappe menschen, die goede handen aan het lijf hadden en toch in geen 21 weken huur konden betalen.

2424. *V.* Zijn er nog punten, waarop gij onze aandacht wilt vestigen?

A. Ik ben overtuigd, dat de bouwvereeniging een zeer nuttig element in de maatschappij is, ook omdat zij den financieelen en zedelijken toestand van den werkmans verbetert. Het ware te wenschen, dat er in alle gemeenten zulke vereenigingen bestonden, al moest men met slechts tien huizen beginnen.

A. VAN DER VELDEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROUJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Diedericus Jacobus Ziegeler**, oud 68 jaar, directeur van de gemeentelijke Bank van Leening, te Haarlem.

2425. De **Voorzitter**: Welke soort van inbrengers hebt gij in den regel? Behooren zij tot het laagste gedeelte van de bevolking, of zijn er ook vele fatsoenlijke werklieden onder, die het in den winter slecht hebben?

A. Niet alleen fatsoenlijke werklieden, maar zelfs fatsoenlijke burgers, zooals winkeliers, neringdoenden, enz. Naar mijne ondervinding werkt de Bank voor sommigen, die veel uitgaan of veel noodig hebben of hoogmoedig zijn, wellicht wat al te gemakkelijk, maar in sommige gevallen voor neringdoenden ook zeer nuttig.

2426. *V.* Ziet gij in den winter vele fatsoenlijke werklieden komen, die door geringe verdiensten genoopt worden hun goed tijdelijk weg te doen?

A. Zeker, dat gebeurt veel.

2427. *V.* Is er maar één kantoor?

A. Neen, er zijn 6 bijkantoren. Dat zijn kleine postjes, die door de stad vergeven worden, meestal aan weduwen.

2428. *V.* Maar dat zijn dan toch in zekeren zin ambtenaren van de stad?

A. Ja.

2429. *V.* Die zich te houden hebben aan dezelfde voorschriften, en waarbij van misbruiken geen sprake is?

A. Wij zorgen zooveel mogelijk tegen misbruiken te waken. Er wordt ook goed onderzocht aan wie men zoo'n postje geeft.

2430. *V.* Zijn er bepaalde wijken, waar de inbreng het grootst is?

A. Dat kan ik niet zeggen. In de buitenwijken, waar de meeste arbeiders wonen, misschien het meest.

2431. *V.* Ons is door verscheidenen medegedeeld, dat de arbeiders zich geleidelijk aan de grenzen der stad vestigen, maar dat er toch ook nog in de oude stad een gedeelte is, waar eene groote arbeidersbevolking gevestigd is, van het minst goede deel, en waar men de slechtste woningen aantreft. Dat is immers zoo?

A. Ja, zooals bijv. de Muzenstraat, de Vijfhoekjes, de Kamp, enz. alle kleine, nauwe steegjes met armzalige woningen, waar ook wel het minst betaald zal worden.

2432. *V.* Komen er nu niet juist uit dat gedeelte van de stad velen beleenen?

A. Dat kan ik moeilijk zeggen, omdat de kleine pandjes meest onder de inbrengsters zitten, die ons geen namen opgeven, ofschoon zij ze zelven wel weten.

2433. *V.* Welke rente wordt door de beleeners betaald?

A. 12 percent 's jaars beneden de f 300; boven de f 300 9 percent, boven de f 500 $8\frac{1}{2}$ percent. De rente wordt overigens per dag berekend.

2434. *V.* Dat is de eigenlijke rente, maar wordt er geen administratieloon betaald?

A. Aan het hoofdkantoor niet. Bij de inbrengster bedraagt het 2 cents bij het beleenen en 2 cents bij het lossen per gulden.

2435. *V.* Hoe komt het, dat aan het hoofdkantoor geen en aan de hulpkantoren dubbel administratieloon wordt betaald?

A. Wij hebben ons traktement, terwijl de inbrengsters van het administratieloon moeten leven.

2436. *V.* Komen de pandbeleeners dan niet liever aan het hoofdkantoor?

A. Vooreerst moeten zij het bij ons op den dag brengen en bij die inbrengsters kunnen zij tot 's avonds laat terecht.

2437. *V.* Die inbrengsters taxeeeren zeker zelven. Is het niet moeilijk om tegen misbruiken daarbij te waken?

A. Neen, wij stellen geen onbeperkt vertrouwen in die vrouwen, en het publiek, dat niet buiten die inbrengsters kan en wil, is er dadelijk op uit om met veel lawaai die vrouwen bij ons aan te klagen en te bekladden.

2438. *V.* Brengt men in Haarlem veel weekpanden in?

A. Daarin bestaat het grootste gedeelte. 's Zaterdags-avonds halen om 's Maandags weder te brengen. Dat

komt de menschen te staan op f 2.— plus ten minste f 0.25 voor rente in 't jaar.

2439. *V.* Heeft men dat inbrengen van weekpanden nooit trachten tegen te gaan?

A. Ja wel, maar dat helpt niet; de menschen willen zoo iets hebben, anders gaan zij naar een huis van koop- en wederinkoop.

2440. *V.* Hoe groot is in het jaar het aantal panden en tot welk bedrag?

A. Dat zal een 50.000 panden zijn tegen een cijfer van f 130.000.

2441. *V.* Kunt gij de juiste cijfers niet noemen?

A. Dat zou ik zoo op den gis niet durven doen.

2442. *V.* Door de beleenens wordt eene hooge rente betaald. Door hen, die de panden een vol jaar achtereen laten staan, nog altijd 12°/_o; maar voor de weekpanden is het bedrag aan rente en administratie-loon kolossaal. Is niettemin de bank financieel voor de gemeente toch geen goede zaak?

A. Ordentelijk; de gemeente heeft een bedrijfs-kapitaal verstrekt van f 50.000 à f 60.000 en maakt daarvan 3¹/₂ à 4°/_o.

2443. *V.* Is het gebruik, dat van de bank gemaakt wordt, te Haarlem toe- of afnemend?

A. Als er weelde heerscht onder de werklieden, als er veel verdiend wordt, koopen zij veel snuisterijen: horloges, knipjes, enz. Die dingen kunnen zij wel niet buiten beleening houden, maar door de groote verdiensten halen zij ze wekelijks terug. Is er echter weinig werk, dan laten zij de panden staan.

2444. *V.* Te Amsterdam is mij wel gezegd, dat, hoe meer werk er is, hoe meer er beleend wordt, niet door werklieden, maar door kleine neringdoenden, die dan bij de werklieden meer zaken kunnen doen en dus meer bedrijfskapitaal noodig hebben. Is dat te Haarlem ook zoo?

A. Ja, maar de werklieden zelf halen en brengen ook meer.

2445. *V.* Maar neemt, zoo vroeg ik daareven, het gebruik van de Bank in de latere jaren toe?

A. Neen, maar afnemen doet het ook niet.

2446. *V.* Wanneer het gebruik, dat van de Bank gemaakt wordt, niet toeneemt, mag ik dan niet concludeeren, dat het afneemt in verhouding tot het groeiende zielental der bevolking?

A. Daarin hebt gij gelijk.

2447. *V.* Zijn er in Haarlem ook zoogenaamde huizen van koop en wederkoop?

A. Eén weet ik zeker, dat er is, daar gebeuren leelijke dingen.

In de stadsbank van leening neemt men geen panden van minder dan f 1.— aan, terwijl die man bijv. een boezelaar in beleening neemt voor f 0,15

en daarvoor f 0.25 of f 0.50 moet hebben. Kan hij een horloge in pand nemen om binnen 14 dagen terug te halen en komt de eigenaar niet in dien tijd, dan verkoopt hij het.

2448. *V.* Zijn u meer zeer ergerlijke feiten ten aanzien van het bedrag, dat betaald moet worden om het goed terug te krijgen, bekend?

A. Neen.

2449. *V.* Waren er in vroeger jaren meer van die huizen in Haarlem?

A. Dat weet ik niet, ik ken slechts dat eene huis.

2450. *V.* Gelooft gij, dat in dat huis veel omgaat?

A. Ja.

2451. *V.* Hoe komt het, dat de menschen toch naar zulk een huis, waar zij afgezet worden, gaan, en niet naar de Bank van leening?

A. Waarschijnlijk omdat zij te kleine panden hebben.

2452. *V.* Het is u waarschijnlijk bekend, dat tegenwoordig de houder van zulk een huis van koop en verkoop niet meer strafbaar is, aangezien bij de invoering van het nieuwe Strafwetboek is vervallen de poenale sanctie van het Kon. Besluit van 1826. Meent gij, dat de wetgever die huizen moest verbieden?

A. Ja, maar ik geloof niet, dat daaraan de hand zou kunnen gehouden worden, want niemand kan mij beletten iets van iemand te koopen en dat over een week weder te verkoopen aan denzelfden persoon.

2453. *V.* Gelooft gij, dat het gemakkelijker zou zijn het houden van zulke huizen te binden aan zekere voorwaarden, zooals het houden van registers, het afgeven van briefjes, enz.

A. Dat zou beter zijn, maar dan zou men een tweede soort van Banken van leening krijgen.

Ik zou het beter vinden, als die dingen verboden konden worden, maar dat gaat niet.

2454. *V.* Spreekt gij wel eens met inbrengers?

A. Ja wel.

2455. *V.* Ook wel over de schaduwzijde van het inbrengen in de Bank?

A. Neen.

D. J. ZIEGELER.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Johannes Willem Hilbrander**, oud 39 jaar, godsdienstonderwijzer, te Haarlem.

2456. De Voorzitter: Als godsdienstonderwijzer hebt gij zeker op uwe catechisatiën ook jongens, die reeds aan den arbeid zijn?

A. Zeker.

2457. V. Van welken leeftijd?

A. Van 12 tot 16 jaar en enkelen ook daarboven.

2458. V. Hebt gij jongens en meisjes afzonderlijk?

A. Ja.

2459. V. Hebt gij de jongens overdag of 's avonds?

A. Ik zal u mijnen werkkring in het kort beschrijven. Wij zijn met ons drieën onderwijzers. In de eerste plaats werken wij voor de wijkpredikanten. Daarom houd ik catechisatie te beginnen met Dinsdagmorgen van 9 tot 12 uur; dat zijn meisjes, dienst- en fabrieksmeisjes, Woensdagmorgen van 9 tot 10 uur jongens uit alle klassen van 12 tot 16 jaar, Donderdag van 12 tot 1 uur ook voor jongens van denzelfden leeftijd. Bij mijne benoeming in Haarlem bestond deze arbeid nog niet, en werden wij alleen en uitsluitend geroepen voor het werk, dat door de Commissie van Toezicht op het godsdienstonderwijs ons werd opgedragen. Dat werk, bepaalde zich voor mij in de eerste plaats op de openbare school en in de tweede plaats aan de kerk. Aan de kerk heb ik in de avonden alleen meisjes van 16 jaar en daarboven, en dan heb ik getrouwde vrouwen en getrouwde mannen.

En nu de derde categorie, dat zijn jongens en meisjes boven de 16 jaar, bij mij aan huis.

2460. V. Ondervindt gij wel eens bezwaar met jongens tusschen de 12 en 16 jaar, omdat dezen gedurende de werkuren de fabriek of werkplaats niet kunnen verlaten?

A. Dan is het meer moedwil, lusteloosheid of onwil van de zijde der ouders of van de kinderen met betrekking tot den godsdienst. De patroons geven steeds den jongens vrij, een enkel geval misschien uitgezonderd, dat de jongen niet op een bepaald uur kan gemist worden.

2461. V. Hoort gij van uwe collega's dezelfde verblijdende mededeeling omtrent de werkgevers, dat namelijk hunne medewerking niet ontbreekt?

A. Ja, ik geloof dit met vrijmoedigheid te mogen verklaren.

2462. V. Is er voor jongens van 12—16 jaar nooit 's avonds catechisatie?

A. Neen, de kerkeraad heeft dit niet gewild, met het oog op de zedelijkheid bij het catechetisch onderwijs en vooral buiten op straat.

2463. V. Hebt gij dezelfde medewerking van de patroons, wat de meisjes betreft?

A. Dat durf ik niet zeggen, vooral niet wat de mevrouwen en juffrouwen betreft. Dezen willen de

meisjes overdag niet missen, al wijs ik er ook met ernst op, dat niet alleen het godsdienstig, maar ook het zedelijk belang der meisjes aan haar is toevertrouwd.

2464. V. Gebeurt u dit niet bij industrieele ondernemingen?

A. Neen, ik heb eenige meisjes, die op de fabriek werken; toen een daarvan verzuimde, heb ik er den chef van den heer Van de Poll over gesproken en sedert komt zij getrouw.

Voor al bij den heer Swens vind ik veel medewerking en steun, en de meisjes van de zeepfabriek maken dan ook tegenover andere fabrieksmeisjes een gunstigen indruk; zij zijn wel zoo netjes als die van de katoenfabriek en worden door de andere kinderen ook lang zoo erg niet geschuwd.

2465. V. Gij hebt ook eene categorie van meisjes boven 16 jaar?

A. Ja.

2466. V. Zijn daar ook fabrieksmeisjes bij?

A. Neen, na haar 16de jaar gaan de fabrieksmeisjes in den dienstbaren stand; van de week verzekerde mij nog een moeder, dat haar kind van de fabriek af moest naar een dienst, en verzocht mij aan de menschen, waar zij kwam, niet te vertellen, dat zij op een fabriek was geweest. En een vader, die zelf op een fabriek werkte, verklaarde mij: „zoolang ik handen aan mijn lijf heb, wil ik niet, dat mijn dochter naar de fabriek gaat, al kon zij er f 10.— in de week mede verdienen, want ik wil haar toekomst er niet aan wagen.“

2467. V. Lichtte hij dat gevoelen nader toe?

A. Neen, maar ik zou durven verklaren, dat het fabrieksleven vooral voor meisjes beneden de 16 jaar verderfelijker is voor de toekomst van die kinderen.

2468. V. In hoever?

A. De fabrieksarbeid is voor een groot deel aanleiding tot de prostitutie, waarbij dan nog komt, dat in menig huisgezin van fabrieksmeisjes het zedelijk leven ook te wenschen overlaat. Ik ontmoette de vorige week een mijner vroegere leerlingen, een meisje van 14 à 15 jaar; dat kind was gekleed op eene wijze, die mij tot mijn vrouw deed zeggen: „dat kind gaat den verkeerden weg op“. De werkman, van wien ik zoeven sprak, met wiens toestand ik medelijden had, hoewel hij God dankt voor het brood zijns bescheiden deels, verklaarde mij, dat de taal, die deze kinderen bezigen, verschrikkelijk is, en ik zelf ontving van een meisje van 18 à 20 jaar, dat zich zeer fatsoenlijk en eenvoudig voordeed, een brief, van welks taal ik schrikte.

2469. V. Ik behoef u dus wel niet te vragen, of gij zoudt wenschen, dat de leeftijd, waar beneden bij de wet arbeid verboden wordt, althans voor fabrieken verhoogd werd?

A. Als het aan mij stond, zou ik, met het oog op den zedelijken toestand van zeer veel kinderen,

aan den Staat een wet vragen, die verbodt om het kind beneden den 16jarigen leeftijd arbeid te doen verrichten in de fabriek.

2470. V. Gij zeidet voorheen, dat op 16jarigen leeftijd de meisjes van de fabriek overgaan in diensten. Dat is toch niet de regel?

A. Ik herinner mij 3, 4 gevallen. De ouders zien in, dat voor hun kinderen geen toekomst is op de fabriek, dat die arbeid geen fatsoenlijke positie geeft in de Maatschappij.

Ik weet daartegenover ook andere voorbeelden, bijv. van een weduwe, die van de kerk niet geholpen wordt, en wier dochter in de fabriek werkt. Toen ik haar eens zeide niet te begrijpen, dat zij haar dochter op een fabriek liet werken, antwoordde zij mij: „wij zitten elke week met de huur en met andere kleine uitgaven en het meisje verdient op de fabriek f 3.— à f 3.50”.

2471. V. Komt het u voor, bij uwe ervaring van kinderen, dat het wenschelijk ware den arbeid van kinderen niet alleen in fabrieken, maar ook in werkplaatsen, niet meer, zooals nu, toe te laten op twaalfjarigen leeftijd?

A. Zeker. Ik sprak eens een arbeider, die mij verklaarde, dat, wanneer hij een jongen op de fabriek, die straf verdiende, eene berisping zou geven, hij kans zou hebben van ontslagen te worden. Dat weten die kwājongens en daarom sarren zij den goedgezinden werkman. Ik heb dikwijls verbaasd gestaan over de taal, die door de fabrieksjongens werd gebezigd.

Ik zou het daarom wenschelijk achten, dat het werken van kinderen beneden de 16 jaren, vooral in de fabrieken, verboden werd, want zij gaan er zedelijk achteruit.

2472. V. Meent gij, dat in de kleinere werkplaatsen der ambachtsnijverheid de toestand gunstiger is?

A. Ik geloof, dat het voor een jongen, die bij een timmerman of smid werkt, onder toezicht van den patroon, voor zijne zedelijke vorming veel beter is.

2473. V. Hoe kleiner de werkplaats, hoe gunstiger voor den leerling?

A. Ja.

2474. V. Wat is uw oordeel over de geestelijke ontwikkeling van de kinderen van 12 jaar, die gij op catechisatie hebt?

A. Die is zeer verschillend. Van de kinderen van fabrieksarbeiders is die ontwikkeling in den regel zeer ongunstig.

2475. V. Geloof gij, dat de kinderen van het minste gehalte naar de fabrieken gaan?

A. Ja. Een goed werkman vertrouwt zijn kind niet aan de fabriek toe.

2476. V. Van verschillende zijden hebben wij uit Haarlem gehoord, niet het minst uit de kringen der werklieden zelve, dat het zoo wenschelijk zoude

zijn voor de kinderen, om of den leeftijd, waarop de arbeid mag worden aangevangen, te verhoogen, of wel leerplicht in te voeren. Zoudt gij dit als algemeenen maatregel ook wenschen?

A. Ik ben een voorstander van leerplicht. Dit zoude vooral ten goede komen aan kinderen van den fabrieksarbeider, want de gewone werkman zorgt wel, dat zijne kinderen onderwijs genieten.

2477. V. Ja, maar mijn vraag bedoelde, of gij het ook wenschelijk zoudt achten, dat de kinderen langer dan 12 jaar op school bleven?

A. Voor enkelen wel. Anderen zijn er, die goed lezen, rekenen, schrijven en aardige opstellen maken. Voor die zou het minder noodig zijn.

2478. V. Geloof gij, dat het fabrieksmeisje in den kring der werklieden met den nek wordt aangezien?

A. Neen, dat geloof ik in het algemeen niet. Wel komt het bij mijn catechetisch onderwijs voor, dat de andere leerlingen wegschoven van de meisjes, die op de katoendrukkerij werkten. Misschien was zulks, omdat haar kleed onrein was, of misschien omdat zij voor schoeisel klompen droegen. Ook wordt wel eens door de meisjes op straat gezegd: „O, dat is maar een fabrieksmeid!”

2479. V. Kent gij gezinnen, waarvan de vrouw, kinderen hebbend, werkt op bleekerij of fabriek?

A. Ja.

2480. V. Ziet gij daarvan ongunstigen invloed op het gezin?

A. Het werkt zeer ongunstig, omdat de kinderen dan tehuis aan hun lot overgelaten zijn. Vooral geschiedt dat op zekeren tijd van het jaar met het pellen der bloembollen. Ik heb wel eens aan de bloemkweekers willen vragen, of dit werk niet door mannen zou kunnen verricht worden, maar het is nooit zoover gekomen.

Geheel iets anders is het, wanneer de vrouw weduwe is, of voor haren zieken man en kinderen moet werken, of de kerk niet genoegzaam helpen kan, dan is het wel de eenige toevlucht.

2481. V. Gedurende welken tijd van het jaar geschiedt dat werken in de bollen?

A. Ik meen, van begin Juni tot einde Augustus. Nu is de arbeid echter reeds veel minder.

2482. V. Wordt er gedurende dien tijd door vele vrouwen, die kinderen hebben, aan deelgenomen?

A. Ik ken er bijvoorbeeld eene.

2483. V. Hoe werkt die?

A. Dat durf ik niet met zekerheid zeggen; wel weet ik, dat zij ongeveer elf uur of half twaalf 's morgens naar huis gaat, om het eten voor haar man gereed te maken.

2484. V. Geloof gij, dat zij allen daarvoor gelegenheid krijgen?

A. Dat weet ik niet zeker.

2485. V. Zijt gij ook ziekenbezoeker?

A. Ja.

2486. V. Dan zult gij ook wel weten, hoe het met de woningstoestanden gesteld is?

A. O ja, aan de overzijde van het Spaarne, waar ik arbeid, heb ik woningen gezien, die mij de vraag deden slaken: kunnen hier menschen wonen? woningen, bestaande uit één kamertje, zonder meer; laag, zonder lucht en licht, bergplaatsen, voor een beest nog niet goed genoeg. Waar de bewoners echter beter waren, heb ik in dezelfde buurt ook wel eens een heel anderen indruk ontvangen; zóó de bewoner, zóó de woning.

2487. V. Waren sommige woningen zóó, dat zij op u den indruk maakten, dat zij geslecht behoorden te worden?

A. Zonder twijfel.

2488. V. Hoe staat het in zulke woningen met de sekreten?

A. Dat durf ik niet zeggen.

2489. V. De slaapgelegenheid in zulk een woning zal zeker wel allerbedroevendst zijn?

A. Dat is niet meer voor menschenlijke wezens.

2490. V. Zijn er gezinnen, waar de kinderen op den grond slapen?

A. O ja, dat heb ik niet alleen daar, maar ook elders gezien.

2491. V. Uitsluitend in verwilderde gezinnen?

A. Neen, ook wel in gevallen, dat de man een behoorlijke reputatie als werkman geniet.

2492. V. Dus niet uitsluitend bij dronkelappen en dergelijken?

A. Neen, ook bij meer fatsoenlijke menschen.

2493. V. Kunnen die dan geen betere woning vinden?

A. Dat verbiedt dan de verdienste. De vorige week bracht ik een bezoek in een gezin, waar man en vrouw vroegere leerlingen van mij zijn. De man verdiende f 6, en het zag er knapjes uit; maar die menschen waren pas sedert December gehuwd en hadden één kind. Die man is loopknecht. Een ander gezin heeft ook maar f 6. Daar zijn 5 kinderen, die op den grond moeten slapen; de man drinkt geen drank, maar 's Zaterdags, zeide mij de vrouw, wordt toch een hartigheidje, nl. een stukje varkensvleesch, voor den man gehaald. Daarentegen kwam ik 3, 4 weken geleden bij een vrouw, wier man, een metselaar, de laatste week f 22 verdiend had, en wiens vrouw met hare 5 kinderen van f 3.50 had moeten leven; de rest had de man verdronken. Daar sliepen de kinderen ook op den grond. Ik zou den dag zegenen, waarop de Staat de uitbetaling van het loon in kroegen verbood.

2494. V. Leeft die man met vijf kinderen, waarvan gij spraakt, van f 6?

A. Ja, de vrouw doet er niets bij, zij mag nu en dan eens aan de deur een praatje maken, maar zij kan er niets bij doen.

2495. V. Wat eten die menschen dan wel?

A. Dat weet ik niet. Ik zie den jongen wel eens aardappelen halen, en ook zie ik wel eens, dat zij een stuk brood zonder boter eten.

2496. V. Wat doet de man?

A. Hij is op een soort van fabriek, waar olie en loog gemaakt wordt.

2497. V. Gij bedoelt toch niet de Haarlemsche verffabriek?

A. Neen; maar wat ik van die fabriek gehoord heb, heeft mij voor den persoon van den heer De Clercq niet gunstig gestemd. Hij beweegt zich op het gebied van verbetering van het lot van den werkman; maar ik heb gehoord, dat er op zijn fabriek menschen zijn, die niet meer dan 7 of 8 centen per uur verdienen.

2498. V. Hebt gij dat van hooren zeggen?

A. Ja, uit de derde hand.

Zoo had de heer De Clercq sedert eenige weken een persoon op zijn kantoor werkzaam, en toen deze hem eindelijk vroeg, wat zijn salaris zou zijn, was het zóó gering, dat die persoon zijn hoed nam en heenging.

Ik vind het uitstekend, dat men voor het lot der arbeiders wil zorgen, maar dan moet men beginnen met zelf het voorbeeld te geven.

2499. V. Is u omtrent den financieelen toestand van die fabriek iets bekend?

A. Neen.

2500. V. Gij zeidet daareven, dat de wet moest verbieden om in kroegen uit te betalen. Zijn u veel gevallen in Haarlem bekend, waarin in kroegen wordt uitbetaald?

A. Dat kan ik niet zeggen, want dan zou ik het hebben moeten zien, maar ik geloof wel, dat het gebeurt.

2501. V. Ik kwam op die vraag naar aanleiding van hetgeen gij zeidet omtrent dien metselaar, die f 22 verdiende en slechts f 3.50 aan zijn vrouw gaf. Toen zeidet gij te wenschen, dat de wetgever verbood het uitbetalen in kroegen; wat mij natuurlijk moest doen denken, dat dit daarmede in verband stond.

A. Ik meen, dat die vrouw gewacht heeft bij de herberg, waar de man uitbetaald werd. Ik kan het echter niet met zekerheid zeggen.

Ik ken ook het geval van een steenkolenwerker, die, als hij niet dronken was, een flink werkman was. Dien werd zijn loon ook in de kroeg uitbetaald.

2502. V. Ons is het inderdaad reeds medegedeeld van een puinbaas, en ook van steenkolenwerkers, maar wij hebben tot dusver niets daaromtrent vernomen ten opzichte van de bouwvakken.

A. Ten aanzien daarvan kan ik ook niets zeggen. Ik vermoed echter wel, dat ook daarbij in kroegen zal worden uitbetaald.

2503. V. Gelooft gij, dat er in Haarlem tegenwoordig nog veel op Zondag wordt gewerkt?

A. Ik hoor wel, dat er soms op Zondag en 's nachts moet gewerkt worden, maar ik durf daaromtrent niets pertinent zeggen.

J. W. HILBRANDER.

A. KERDIJK, Voorzitter.
KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Henricus Van den Berg**, oud 47 jaar, arts, te Haarlem.

2504. De Voorzitter: Zijt gij niet stadsgeneesheer, met de armenpraktijk belast?

A. Ja.

2505. V. En tevens hebt gij ook buspraktijk?

A. Ja, ik heb ook een tamelijk uitgebreid ziekenfonds.

2506. V. Is er verschil tusschen uwe patiënten van het ziekenfonds en van de armenpraktijk, wat betreft hun gehalte, hun levensstandaard?

A. Zeker; over het algemeen kan men zeggen, dat de stadspatiënten tot de meer behoeftigen behooren. De leden van het ziekenfonds behooren meer tot de goede werkmansklasse.

2507. V. Is men in Haarlem mild met het toestaan van kosteloze geneeskundige hulp?

A. Tamelijk mild.

2508. V. Is daarvoor geen grens getrokken?

A. Dat is zeer moeilijk. In den regel wordt eerst een goed onderzoek ingesteld, maar daarbij vooral in aanmerking genomen, of een werkmans een groot gezin heeft.

2509. V. Gelooft gij, dat er bij de werklieden in 't algemeen neiging bestaat om spoedig „naar de armen te gaan”, of dat zij uit een welgeplaatst eergevoel zooveel mogelijk trachten zelf de geneeskundige hulp te bekostigen?

A. Ik heb er velen ontmoet, die zoolang mogelijk wachten, eer zij zich bij de stad aanmelden. In den regel is dit zelfs het geval.

2510. V. Vermoedelijk zult gij veel gevallen aantreffen, waarin niet naar den eisch in de behoefte

aan versterkende middelen voor den zieke door het gezin zelf kan worden voorzien, en waar gij het als medicus betreurt niet te kunnen voorschrijven wat de patiënt noodig heeft?

A. Zeker.

2511. V. Gij kunt van gemeente wege wel wijn bekomen, als gij het bij recept voorschrijft, maar geene andere versterkende middelen?

A. Zoo is het.

2512. V. Is er door de geneesheeren wel eens een poging gedaan om in dit opzicht meer van het gemeentebestuur te verkrijgen?

A. Voor zoover ik mij herinner, niet.

2513. V. Kunt gij op andere wijze in de behoefte aan versterkende middelen voorzien?

A. Ja, er zijn twee vereenigingen, waartoe ik mij kan wenden. Het zoogenaamde „Witte Kruis”, dat verpleegsters en versterkende middelen verschaft, en de Katholieke „St. Elisabethsvereeniging”, die (de laatste uitsluitend voor Katholieken) zeer veel goed doen.

2514. V. Z66 dat gij, als geneesheer, kunt zeggen: „in de behoefte wordt voorzien?”

A. Dat is misschien wel wat al te sterk. Een herstellende zieke heeft vele versterkende middelen noodig, zoodat er van den kant van het gezin ook wel wat gedaan moet worden.

2515. V. Strekt de hulp der beide vereenigingen zich ook uit tot buspatiënten?

A. Tot ieder, wien versterkende middelen door den geneesheer worden voorgeschreven.

2516. V. Is het uwe ervaring, als medicus, dat, ook al zijn de werklieden in een uitkeeringsfonds voor geval van ziekte, wanneer de kostwinner ziek is, het gezin sterk achteruitgaat in den regel?

A. Dat laatste heb ik dikwijls gezien. Zes gulden is reeds de eerste klasse, en dit weekgeld is niet voldoende, wanneer de man niet een gedeelte van zijn traktement behoudt. Is dit echter het geval, dan mag de toestand wel draaglijk genoemd worden, wanneer de ziekte althans niet te lang duurt.

2517. V. Kent gij veel ondernemingen, waar bij ziekte het loon geheel of gedeeltelijk behouden wordt?

A. De H. S. Mij., Beijnes, en ik meen ook Figée.

2518. V. Gebeurt dat dan van de zijde van den patroon of door fabrieksfondsen, waartoe de werklieden zelf bijdragen?

A. Het laatste. Zoo althans bij de H. IJ. S. M.

2519. V. Hoe gaat het daarmede in de ambachtsnijverheid?

A. Die menschen werken bij bazen, en doen die

al iets, dan houdt het toch op als eene ziekte slepende wordt.

2520. *V.* Hebt gij in uw buspraktijk te klagen over onredelijke eischen van uw patiënten?

A. Die in een ziekenfonds is, moet zich onderwerpen aan eenige regelen van orde, b. v. het komen aan huis bij gewone gevallen, of het laten roepen vóór 9 uur 's morgens. Aanvankelijk zijn de menschen daarmede niet altijd vertrouwd, doch als men hun de noodzakelijkheid er van onder het oog brengt, gaat dat best.

2521. *V.* Is er nooit over gedacht om buspatiënten, buiten de vaste contributie, iets te laten bijbetalen voor elke visite?

A. Neen, de beide fondsen in Haarlem betalen den medicus per lid en per jaar.

Veel verschil zou zulk eene wijziging niet geven. Bij de groote uitgebreidheid der fondsen is de remuneratie vrij aardig per jaar. Epidemiën uitgezonderd, mag de betaling voor die geneeskundige hulp goed genoemd worden.

2522. *V.* Wordt de apotheker ook per lid betaald of per recept?

A. Dat verschilt. Bij het fonds, waar ik ben, gebeurt het per lid, maar die apotheker heeft een uitstekenden naam en doet die zaak *con amore*, zoodat ik nooit te klagen heb over de zorg, waarmede de geneesmiddelen worden bereid.

2523. *V.* Vindt gij het stelsel echter niet vicieus?

A. In het algemeen ja, omdat niet ieder zoo conscientieus is.

2524. *V.* Neemt gij wel ongunstige invloeden waar van zekere soorten van arbeid op de gezondheid?

A. In enkele vakken wel. Bij het sigarenmakersvak is het gevaar gelegen in de inademing van tabakstof. Ik heb veel sigarenmakers behandeld voor longgebreken en bloedspuwing. Ook het vak van steenhouwer is nadeelig voor de longen.

2525. *V.* Klagen sigarenmakers niet wel eens over den ongunstigen toestand van de werkplaats?

A. Neen, ik vraag er zelfs wel eens naar, maar daar wordt niet over geklaagd, waarschijnlijk omdat de menschen het gevaar niet inzien.

2526. *V.* Wij hebben een steenhouwer gehoord, die verklaarde, dat de steenhouwers allen vóór hun 50ste jaar stierven; hij althans had er nooit een ouder gekend.

A. Dat is wel wat kras, maar bij steenhouwers komt meermalen longtering voor; de steenhouwerslong is dan ook bij het insnijden zeer hard; zij is geïmpregneerd met deeltjes van steenachtigen aard.

2527. *V.* Die getuige zeide: „dat stof is minder, maar de eeuwige dreuning van den hamerslag doet het”.

A. Neen, dat geloof ik niet, het is het inademen van die fijne steendeeltjes; deze prikkelen de longen

en de andere ademhalingswerktuigen, wat ontsteking provoceert en een geschikten bodem geeft voor tuberculose, wanneer er tuberkel-bacillen worden ingeademd.

2528. *V.* Constateert gij wel ongunstigen invloed van den arbeid op jeugdige personen?

A. Wanneer de kinderen te jong tot den arbeid worden aangezet, die voor hun leeftijd nog niet is geschikt, wel; vooral bij kinderen, die wat zwak zijn en omdat het gezin groot is, en de kinderen al wat moeten inbrengen.

2529. *V.* Hebt gij, als medicus, een oordeel uit te spreken over het al of niet toereikende van het wettelijk verbod om met arbeiden aan te vangen beneden het 12de levensjaar?

A. Ik zou dien leeftijd gaarne wat hooger stellen, want hij is laag genoeg. Ik wil niet zeggen voor enkele krachtige individuen, maar voor de arbeidende klasse, waar de kinderen, vooral in talrijke gezinnen, niet altijd even krachtig ontwikkeld zijn, is te vroegtijdige arbeid nadeelig. Het ligt overigens veel aan den baas, of die menschelijk is of te veel vergt.

2530. *V.* Dus, als medicus, spreekt gij den wensch uit, dat de leeftijd verhoogd worde?

A. Ja, zeer zeker.

2531. *V.* Voor jeugdige arbeiders beneden de 16 jaar is, zooals gij waarschijnlijk weet, de arbeidsduur thans beperkt tot 11 uren tusschen 5 uur 's ochtends en 7 uur 's avonds; maar de vraag mag rijzen, of de wetgever niet zou behooren te klimmen met die beperking tot het 18de jaar, eene vraag, die ook bij het tot stand komen van de wet besproken is. Acht gij het, als medicus, al dan niet wenschelijk, dat, in plaats van tot 16 jaar, tot 18 jaar de arbeidsduur begrensd worde tot het maximum van 11 uren?

A. Dat zou ik zeer goed vinden.

2532. *V.* Meent gij, dat, juist in die jaren van nog voortgaanden lichamelijken groei en ontwikkeling van verschillende organen, het geraden is den arbeidsduur te beperken en nachtarbeid te verbieden?

A. Nachtarbeid vooral is schadelijk.

2533. *V.* Hebt gij vroeger onder uwe patiënten bepaalde ziektegevallen tengevolge van nachtarbeid van jeugdige personen gehad?

A. Dat herinner ik mij niet.

2534. *V.* Hoe oordeelt gij over de voeding van den werkenden stand in Haarlem?

A. Die is dikwijls onvoldoende, maar hangt ook veel af van de keuze der voedingsmiddelen. Sommigen nemen die voedingsmiddelen, waarvan zij de beste resultaten zien; maar ik kom wel eens bij werklieden, als het eten opgedaan wordt, en dan heb ik mij wel eens afgevraagd, hoe de menschen bij zulk eten gezond konden blijven, want dan aten zij kleine aardappels met wat saus en hoogst zelden een

stukje spek. Er zijn ook andere arbeidersgezinnen, waar het eten vrij goed is.

2535. *V.* Geloofst gij, dat een redelijk werkman met gemiddelde verdiensten op zijn minst altijd vet in het eten heeft?

A. Als het gezin niet te talrijk is, ja. Het ongeluk voor die menschen is, dat zij in den winter dikwijls geen verdiensten hebben, en dan is het allertreurigst gesteld. Dan komen zij bij de Vincentius-vereeninging of andere vereeningingen, die hulp verschaffen; en dat is eene hulp, die natuurlijk niet toereikend kan zijn.

2536. *V.* Wanneer men zegt, dat die menschen in den zomer maar moeten zorgen voor den winter, is die eisch als regel uws inziens dan niet te hoog?

A. In het algemeen zeer zeker. Wat de werklieden 's zomers verdienen, kunnen zij goed aan. Sommigen mogen wat overhouden, dat zijn uitzonderingen, die geen groot gezin hebben, waar de vrouw zeer zuinig huis houdt, waar men niet boven zijn stand gekleed gaat, enz.; maar voor de meesten is het niet doenlijk. Misbruik van sterken drank laat ik nu buiten bespreking, want dan is de toestand allertreurigst.

2537. *V.* Vooral de werklieden in de bouwvakken lijden aan die werkloosheid gedurende den winter, niet waar?

A. Ja.

2538. *V.* Is uwe waarneming nauwkeurig genoeg om een groot verschil te kunnen opmerken in gezinnen van werklieden, tot het bouwvak behoorende, en anderen, die zomer en winter werken?

A. Zeker. Bij de bouwvakken komt het meest voor, dat men 's winters zonder werk is. Wie evenwel vooral een treurig bestaan hebben, dat zijn de zoogenaamde losse arbeiders, werklieden die steenen aandragen, kalkmengen, in een woord allerlei sjuouwwerk verrichten. Die menschen zijn in den winter dadelijk zonder werk en hun aantal is in Haarlem tamelijk groot.

Dit is trouwens in alle groote steden het geval, en dat brengt de armoede in de stad.

2539. *V.* Gij kunt waarschijnlijk bevestigen, dat de toestand der woningen in Haarlem in de latere jaren zeer verbeterd is, vooral in het buitendeel der stad?

A. Ja. Door samenwerking van verschillende personen, door coöperatieve bouwvereeningingen, zijn er vooral aan de westzijde der stad, aan de Leidsche vaart, onafzienbare straten gebouwd, waarvan de woningen aan niet te hoog gestelde hygiënische eischen voldoen. Beneden heeft men een paar flinke kamers, eene aparte keuken, een aardig stukje grond, waar dikwerf aardig partij van wordt getrokken door het telen van groenten, een matige huur en daarbij het voordeel, dat de woning naderhand eigendom van den huurder wordt.

Het eenige nadeel er van is, dat het nu uitsluitend eene arbeiderswijk is geworden, en dat nu, bij het voorkomen van eene epidemie, daar licht een centrum van besmetting ontstaat.

Vandaar dat het bouwen van gemengde wijken naar mijn idéé verreweg de voorkeur verdient.

Er wonen nu wel tamelijk nette menschen, maar wanneer na verloop van jaren die huisjes misschien in de tweede hand komen, kon het wel eens anders zijn. Dan begint vooral het gevaar, dat dergelijke wijken foci van besmetting worden.

2540. *V.* In hoeverre foci van besmetting, omdat er uitsluitend arbeiders wonen?

A. Omdat in den regel bij het heerschen van cholera- of pokken-epidemiën de ziekte daar het hevigst woedt, waar men op het gebied van hygiëne het meest zondigt, of het minst er van af weet en dus ook de minste voorzorgen neemt, en dit geldt zeer zeker van den arbeidersstand.

2541. *V.* Neemt gij intusschen niet waar, dat bewoners van goede huizen langzamerhand er prijs op gaan stellen naar hygiënische begrippen te leven?

A. Dat is zeer verschillend. In den regel is het volk nog niet zeer vatbaar voor hygiënische beginselen. Een voorbeeld: Zooals ik zeide, hebben de nieuwe woningen een apart keukentje, maar in den winter wordt niet daar gekookt, maar in de woonkamer op een pijpkachel met gaten. Des middags om 12 uur heerscht daar dan ook een alleron aangenaamste atmosfeer. Als men dan aan de huisvrouw zegt, dat dit zeer ongewenscht is, luidt het antwoord: „hier brandt de kachel toch, en anders moet ik twee kachels branden.“ Zoo bedriegt de zuinigheid de wijsheid, en heerscht daar in den regel een absoluut ongezone lucht.

2542. *V.* Worden de ongunstige mededeelingen, die wij van verscheidene getuigen omtrent de oudere deelen van de stad ontvingen, ook door u bevestigd?

A. Zeker, men heeft daar oude sloppen, die blind loopen, waar de riolen dikwijls voor de deur liggen, waar weinig ventilatie is, doch wel veel tocht en vochtigheid heerschen.

2543. *V.* Is daar ook geen behoorlijke afvoer van faecaliën?

A. De privaten, die meest op een soort van plaats staan, zijn in den regel van tonnen voorzien, die door den reinigingsdienst worden weggehaald.

2544. *V.* Er zijn in die buurten immers verschillende woningen in één huis?

A. Ja, waar soms een aantal gezinnen van een en hetzelfde privaat gebruik maakt.

2545. *V.* Er zijn, als ik u goed begrepen heb, woningen, ten aanzien waarvan gij, als hygiënist, meent, dat doortastend zou moeten opgetreden worden?

A. Nu, er zijn er onder, die niet voldoen aan de eischen, welke men tegenwoordig moet stellen.

De vereeninging tot bevordering van volkgezondheid heeft eenige jaren geleden een uitvoerig onderzoek doen instellen naar den welstand van alle arbeiderswoningen in de stad, en daarbij werd hier en daar zelfs een greep gedaan in meer gegoede woningen. Ik was ook lid van een der sectiën. Bij

dat onderzoek werd gelet op ruimte in verhouding tot de gezinnen, ventilatie, rioleering, rookverwijdering, afvoer van faecaliën, water, enz., enz.

Resultaat van dat onderzoek is geweest een lijvig rapport, dat aan Burgemeester en Wethouders ter hand gesteld en in druk verspreid is geworden. Met name werden daarin de totaal onbewoonbare woningen aangewezen. Er waren er, maar niet vele. Wel werden er bovendien eenige verklaard als minder voor bewoning geschikt te zijn.

2546. *V.* En bestaan die toen totaal onbewoonbaar of voor bewoning minder geschikt gekeurde woningen nog?

A. Enkele zijn opgeruimd, maar of aan al de wenschen, in het rapport neergelegd, geheel en al uitvoering is gegeven, is mij onbekend.

2547. *V.* Hebt gij ook heelkundige praktijk?

A. Niet in mijn armenpraktijk, wel bij mijn buspatiënten.

2548. *V.* Komen u dikwijls belangrijke verwondingen voor?

A. Ik moet zeggen, neen.

H. VAN DEN BERG.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLLMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN WOENSDAG 5 AUGUSTUS 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van Antonius Franciscus Hubertus Van der Vaart, oud 48 jaar, smid en onder-voorzitter van den Roomsche Katholieke Volksbond, afdeling Haarlem.

2549. De Voorzitter: Hoe talrijk is uwe afdeling?

A. Zij heeft 600 leden.

2550. V. Datzijn zeker meerendeels werklieden?

A. Ja, maar er zijn ook veel patroons lid. Het streven is om werklieden en patroons bijeen te brengen.

2551. V. In hoever openbaart zich dat streven?

A. Het doel van den R. C. Volksbond is om patroons en werklieden bijeen te brengen, ten einde de onderlinge verhouding beter te maken.

2552. V. Heeft uwe afdeling in dien zin reeds feitelijk gewerkt?

A. Ja, er zijn reeds veel meer patroons lid dan in het begin. Wel zijn er 800 leden geweest, maar, zooals dat gaat, bij de oprichting wil ieder lid zijn, maar den een bevalt dit niet en den ander wel, zoo vermindert het aantal weder. De R. C. Volksbond is trouwens een noodzakelijk kwaad; hij behoorde niet noodig te zijn, maar waar zooveel vergaderingen gehouden worden om de werklieden oproerig te maken, zijn de Katholieken wel verplicht geweest om daartegen een dam op te werpen.

2553. V. Noemt gij uwe vereeniging een kwaad?

Enquête. — Haarlem.

A. Een noodzakelijk kwaad.

2554. V. Maar dan toch een kwaad. Waarom?

A. Omdat ook onze Bond de menschen uithuizig maakt, zij het dan ook voor goede voordrachten van geestelijken of leeken.

2555. V. Moet ik het werkelijk zoo begrijpen, dat gij het beschouwt als een nadeel, als een kwaad, dat werklieden en patroons bij elkander komen om de goede verhouding onderling te versterken?

A. Dat niet, maar de werkman moest meer huiselijk zijn; onze Bond moest niet noodig zijn.

2556. V. Worden er arbeidersbelangen besproken in de vergaderingen?

A. Ja wel, maar het hoofddoel is vakvereenigingen op te richten. Er bestaan reeds een timmerlieden-vakvereeniging, een smeden-vakvereeniging en nog eenige andere.

2557. V. Zijn dat vakvereenigingen, uitsluitend van Katholieken?

A. Ja.

2558. V. Wordt het door u niet als een bezwaar en nadeelig beschouwd, dat die vakvereenigingen, die toch waarschijnlijk ten doel hebben de belangen van het vak en van den arbeid in dat vak te behartigen, niet omvatten alle vakgenooten, onverschillig tot welk kerkgenootschap zij behooren?

A. De anders gezinden hebben ook hun bond.

2559. V. Zoudt gij het niet meer in het belang van

de arbeiders achten, dat, in plaats van verschillende vereenigingen in hetzelfde vak, onderscheiden naar godsdienst, die vakvereenigingen zich te zamen voegden?

A. Dat ware zeker te wenschen.

2560. V. Wordt dat niet door den weg, dien uw bond bewandelt, bemoeilijkt?

A. Dat geloof ik niet. Wanneer er nu eene vergadering gehouden wordt, bijv. door Domela Nieuwenhuis, dan gaan de Katholieke werklieden er niet heen.

2561. V. Uit het noemen van een naam schijnt mij te blijken, dat gij doelt op de Sociaal-Democraten, maar er zijn toch ook vakvereenigingen buiten uwen bond, die niet op sociaal-democratischen bodem staan.

Hoe wordt in den kring van uwen bond gedacht over de wijze, waarop tegenwoordig de ambachtsman voor zijn vak wordt opgeleid?

A. De jongens moesten minstens een paar jaar langer op school blijven. Komen zij op hun twaalfde jaar bij een patroon, dan moeten zij drank halen voor de knechts en hooren slechte taal. De meesten verlaten echter op hun elfde jaar de school en worden dan loopjongen in een winkel.

2562. V. Weet gij dat zeker?

A. Zeker.

2563. V. Hebt gij dit niet slechts van hooren zeggen?

A. Neen.

2564. V. Geldt dit ook van kinderen van leden van uwen bond?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen.

2565. V. Hoort gij wel eens, dat jongens onder de 12 jaar op werkplaatsen arbeiden?

A. Dat niet.

2566. V. Zoudt gij wenschen, dat kinderen tot hun 13de jaar school bleven gaan, doordat de wetgeverden aanvang van den leeftijd, waarop de arbeid mag worden begonnen, op 13 jaar stelde?

A. Ja.

2567. V. Bepaald op 13 jaar, of twijfelt gij tusschen 13 en 14 jaar?

A. Op 14 jaar kunnen zij nog heel goed een vak leeren.

2568. V. Door een getuige werd gezegd, dat het zoo goed is, als een jongen als krullenjongen begint, dan komt hij er langzamerhand in. Het is nadeelig, zeide die getuige, wanneer een jongen eerst op zijn 14de jaar op een winkel komt en dadelijk aan het eigenlijke werk wordt gezet.

A. Voor den een is het goed, voor den ander weder minder goed. Maar op 13 jaar zijn zij zeer zeker nog geschikt om een vak te leeren. Gaan zij vroeger van school, dan hebben zij bijna nog niets geleerd.

2569. V. Dunkt u het geldelijk bezwaar, dat dientengevolge op de ouders zou rusten, niet van overwegenden aard?

A. Neen.

2570. V. Gelooft gij, dat de leden van uwen bond den wensch, hier door u uitgesproken, over het algemeen beamen?

A. Ja wel, wij spreken er wel eens over, en ik druk hun altijd op het hart hunne kinderen zoo lang mogelijk school te laten gaan.

2571. V. Blijven de kinderen van de leden van uwen bond tot hun 13de jaar op school?

A. Zelden.

2572. V. Toch spoort gij de ouders daartoe aan?

A. Ja.

2573. V. Wat zeggen zij dan?

A. De moeders zeggen: „mijn man verdient niet veel, de kinderen kunnen nu een kleinigheid inbrengen.“

2574. V. Maar voegen zij er dan bij, dat zij wel zouden wenschen, dat de wet het arbeiden onder de 13 jaren verbood?

A. Neen, dat doen zij niet.

2575. V. Daar straks hebt gij toch gezegd, dat het meerendeel uw wensch dienaangaande beaamde?

A. Bij die menschen is het gewoonlijk: halen, wat er te halen valt van de kinderen; maar als de wet het verbood, zouden zij moeten gehoorzamen.

2576. V. De meisjes zouden door eene wet, die het arbeiden vóór 13 jaar verbood, slechts voor een klein deel getroffen worden, is het niet?

A. Ja.

2577. V. Acht gij het echter voor de meisjes ook wenschelijk, dat zij wat langer op school gaan?

A. Zeker, dat staat gelijk.

2578. V. Zoudt gij dan eene wet toejuichen, waarbij het verplicht volgen van het onderwijs tot het 13de jaar ingevoerd werd?

A. Ja.

2579. V. Dus zijt gij voorstander van leerplicht?

A. Ja.

2580. V. Vindt gij daarvoor veel medestanders in uw kring?

A. Die heb ik niet zoozeer ontmoet.

2581. V. Is het u werkelijk bij ondervinding bekend, dat, zooals gij daar straks aanduidde, het halen van sterken drank op werkplaatsen door jongens veel voorkomt?

A. 't Komt werkelijk nog al voor. Bij mij op de werkplaats mag nooit sterke drank komen, maar 's Maandags komt die er toch.

2582. V. Krijgt de jongen dan wel eens een proefje bij wijze van fooi?

A. Mijn jongen houdt er niet van, dat is een heel knappe jongen.

2583. V. Hoe oud is hij?

A. 14 jaar, ik heb hem op zijn 13de jaar gekregen. Hij heeft de lagere school geheel doorlopen en bezoekt nu nog de burger-avondschool.

2584. V. Dan gaat hij zeker vroeger weg?

A. Met schafttijd, om half vijf.

2585. V. Maar in den kacheltijd?

A. Dan blijft hij wel eens een heel enkel keertje, maar dat beteekent niet veel.

2586. V. Er wordt in uw vak in den kacheltijd heel lang gewerkt, niet waar?

A. Tot tien uur, langer niet.

2587. V. Geloof gij, dat in uw vak nog veel door jongens beneden de 16 jaren, na 's avonds 7 uur, wordt gewerkt?

A. Er zijn wel eens bazen voor gesnapt, maar of het nog bij enkelen gebeurt, durf ik niet zeggen. Maar al bleven de jongens wat langer, zij zouden er toch niet onder lijden.

2588. V. Geloof gij dan niet, dat jongens van een jaar of 14, na 11 uren arbeid, dringend behoefte aan rust hebben?

A. Zij werken zoozeer niet, zij worden meer gebruikt om de knechts te helpen, en nu is het soms zeer lastig voor de knechts.

2589. V. Dat is echter een klein ongerief, dat wel te verhelpen zal zijn?

A. Ik schik er mij ten minste in.

2590. V. Beamt gij sommiger uitspraak, dat het uitscheiden der jongens om 7 uur eene ernstige schaduwzijde heeft?

A. Voor vele werkplaatsen wel, bijv. voor drukkerijen.

2591. V. Ik bedoelde meer voor de jongens zelf, doordat zij op straat loopen; zou dat niet tegen zijn te gaan door de jongens 's avonds nuttig en aangenaam bezig te houden?

A. 's Zondags gebeurt dat door de Vincentius-vereening, maar in de week wordt dat moeilijker. Toch zou 't goed wezen.

2592. V. Waarom gaat de jongen van u niet naar de Vincentius-vereening?

A. Omdat die alleen is voor minvermogenen.

2593. V. Wat is het standaardloon voor smidsgezellen?

A. 15, 16 centen is een gemiddeld loon. Er zijn er ook, die 14 en 18 hebben, dat hangt af van bekwaamheid.

2594. V. Wordt overwerk hooger betaald?

A. Neen.

2595. V. Is er bij u veel nacht- en Zondagswerk?

A. Neen, in 't algemeen in Haarlem niet; de bazen zien er geen voordeel in, zij zeggen: „nachtwerk is voor den dokter, Zondagswerk voor den duivel.“

2596. V. Ons is toch verzekerd, dat in het bouwvak, met name het schildersvak, nog al eens op Zondag wordt gewerkt; weet gij daarvan niet?

A. Dat weet ik niet. Het zullen beunhazen zijn, die door de week bij patroons werken.

2597. V. Ons is verzekerd, dat het bij kleine aannemers veelal gebeurt.

A. Daar heb ik niet van gehoord.

2598. V. Wordt er door de werklieden in uwen bond wel eens over gesproken, dat het dikwijls bij de uitbetaling van het loon niet zoo vlug toegaat, als men zou wenschen?

A. Neen.

2599. V. Wanneer betaalt gij uw knechts uit?

A. 's Zaterdagavond scheidt ze om 6 uur uit. Al is het ook nog zoo druk, langer houdt men ze niet.

2600. V. Langer houdt „men“ ze niet, zegt gij. Is dat vroeger uitscheiden op Zaterdag algemeen in uw vak?

A. Ik sprak van mijn ondervinding in mijn eigen zaak en op de fabriek van den heer Jacobs, waar ik 18 jaar chef ben geweest.

2601. V. Dat vroeger uitscheiden staat zeker in verband met het doen van inkoop van moeder de vrouw op Zaterdagavond?

A. Ja, een goed huisvader gaat dan met het loon naar huis.

2602. V. Is u iets bekend van het uitbetalen van loon in kroegen?

A. Neen, ik heb nooit gehoord, dat dit gebeurt.

2603. V. Zijt gij een voorstander van de op te richten ambachtsschool?

A. Ja, ik heb op de lijst voor een kleinigheid geteekend.

2604. *V.* Deelt gij niet in de vrees van sommigen, dat de jongens daar minder practisch zullen worden opgeleid?

A. Neen. Er zijn tegenwoordig weinig goede werklieden meer, en dat wil men juist door de ambachtsschool verbeteren.

2605. *V.* Meent gij, dat het gehalte der werklieden achteruit is gegaan?

A. Zeker. Men kan tegenwoordig alle stukken van de fabriek krijgen; het drijfwerk b. v. wordt niet meer gemaakt; vroeger werd het uit de hand gemaakt.

2606. *V.* Meent gij dus, dat de opleiding van den werkman in uw jeugd beter was dan tegenwoordig?

A. Datscheelt zoo verschrikkelijk veel niet, maar toch zijn de oudere werklieden beter dan het opkomend geslacht.

2607. *V.* Ook in ijver en toewijding?

A. Ja zeker. Naar mijn ondervinding althans is het tegenwoordig zeldzaam, dat men trouwe, degelijke knechts aantreft; de meesten zijn uitsluitend bedacht op eigen voordeel en denken niet aan den patroon.

2608. *V.* Oordeelt gij aldus alleen over de werklieden, of ook dat de patroons tegenwoordig meer bedacht zijn op eigen voordeel en niet denken aan hun knechts?

A. Zoo zijn er ook; dat zal wel.

2609. *V.* Bespeurt gij over en weder vermindering van belangstelling?

A. Ik ben goed voor mijn knechts en toch zijn zij nooit tevreden.

2610. *V.* In zoover, dat zij hooger loon wenschen?

A. Ook dat.

2611. *V.* Hebt gij een boetestelsel in uw werkplaats?

A. Neen; wel was dat bij den heer Jacobs.

2612. *V.* Wie legde in de fabriek van den heer Jacobs de boeten op?

A. Een knecht noteerde, wie te laat kwam, en dat ging naar het kantoor; de boete werd dan 's Zaterdags afgehouden.

2613. *V.* Werden daar nog andere boeten opgelegd?

A. Neen.

2614. *V.* Niettegenstaande er in die fabriek een groot personeel was, gevoelde men geen behoefte aan andere boeten?

A. Neen; wanneer zij dronken waren, werden zij verwijderd.

2615. *V.* Bestond er in die fabriek een stukloonstelsel?

A. Ja.

2616. *V.* Werd er dan overleg met de werklieden gehouden omtrent den prijs van aanneming?

A. Neen, de patroon bepaalde de som.

2617. *V.* Wanneer zij hun uurloon niet haalden, kregen zij het dan toch uitbetaald?

A. Neen, het hing er van af, welke werkman het was.

2618. *V.* Meent gij, dat de werklieden het aannemingsstelsel niet gaarne zagen toegepast?

A. Ik geloof integendeel, dat zij gaarne aangenomen werk hebben.

2619. *V.* Hoordet gij wel, dat er waren, die er niet mede uitkwamen?

A. Meestal kwamen zij er goed mede uit. Aan de werkplaats van de Spoorweg-Maatschappij mogen zij echter niet meer dan een schoft per dag overhouden.

A. VAN DER VAAET.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Dirk Kruijff**, oud 31 jaar, timmermansknecht bij den heer M. Van Ommeren, te Haarlem.

2620. De *Voorzitter*: Op welken leeftijd zijt gij met den arbeid begonnen?

A. Op 10jarigen leeftijd. Met mijn 4de jaar verloor ik mijn vader, terwijl mijn moeder met twee kinderen bleef zitten. Wij woonden toen te Baambrugge, en toen ik 10 jaar werd, kwam ik bij een bakker, waar ik 2 jaar ben geweest. Eerst moest ik 's morgens tusschen 7 en 9 uur met brood loopen en ging dan naar school. Dit heeft een half jaar geduurd, waarna ik voor goed bij den bakker als knecht kwam. Wij begonnen daar 's morgens om 4 uur te werken, 's middags moest ik brood venten, ook naar Loenersloot $\frac{1}{2}$ uur ver met een wagen, en had dan om 's middags 3 uur gedaan.

2621. *V.* Zijt gij tot uw 10de jaar op school geweest?

A. Neen, ik ben in het geheel maar 2 $\frac{1}{2}$ jaar op school geweest. Toen ik wat ouder werd, gevoelde ik evenwel, dat mij iets ontbrak, en toen heb ik getracht mij zelf nog wat te ontwikkelen; ik heb toen nog lezen, schrijven en rekenen geleerd.

2622. *V.* Op welken leeftijd zijt gij in uw tegenwoordig vak gekomen?

A. Op 13 jaar.

2623. *V.* Wat is uwe ondervinding omtrent u zelf en anderen, wat betreft het te werk komen van jongens in het timmervak?

A. Daarbij bestaat een groot verschil tusschen de groote steden en het platteland. In de kleine steden leert een jongen het werk goed, maar in de groote steden wordt een jongen voor allerlei werkjes gebruikt, en hangt het van den een of anderen knecht af om hem wat te leeren. Tegenwoordig is de toestand zoo, dat als een jongen op zijn 12de, 13de jaar op het vak komt, hij op zijn 19de jaar nog niet op eigen beenen kan staan. Dan vallen zij in de loting, en als zij uit den dienst terugkomen, zijn zij veel vergeten en niet in staat in hun eigen onderhoud te voorzien.

2624. *V.* Gij maakt verschil tusschen land en stad; maar is ook in de steden de toestand in kleine werkplaatsen niet gunstiger, zoodat hij daar dien van het platteland meer nadert?

A. Zeker, als men het geluk heeft bij een kleinen baas te komen, die met 2 of 3 knechts werkt, is de opleiding onsindig veel beter dan op de groote werkplaatsen.

2625. *V.* Zegt gij op grond van uw eigen verleden en van hetgeen gij sedert om u heen hebt waargenomen, dat het een geluk zou zijn voor de jongens, indien zij langer dan tot hun 12de jaar het gewone onderwijs bleven volgen?

A. Ik geloof, dat al de vereenigde werklieden, die dus eenig begrip hebben en naar het welzijn hunner kinderen streven, zouden wenschen, dat hunne kinderen tot het 15de of 16de jaar op school bleven.

2626. *V.* Zou die leeftijd voor de jongens niet te hoog zijn om nog een vak goed te leeren, en tevens voor de ouders niet te bezwarend?

A. Het laatste zeker, maar voor de jongens zou het beter zijn.

2627. *V.* Bedoelt gij voortgezet lager onderwijs of vakonderwijs?

A. Vakonderwijs is zeer gewenscht. Ik heb op de tentoonstelling van ambachtsscholen te Haarlem stukken werk in mijn vak gezien, door jongens van 14—16 jaar vervaardigd, waarover men zich bepaald moet verbazen, en die een gewone timmerman van 20 jaar onmogelijk zou namaken.

2628. *V.* Er wordt door tegenstanders van de ambachtsschool beweerd, dat den jongens, die van die school komen, in de practijk de handen verkeerd staan, al kunnen zij ook heel aardig wat teekenen en knutselen.

A. Al mochten hun de handen in het begin wat verkeerd staan, in een halfjaar zijn zij, wanneer men hen wat met de practijk helpt, de anderen ver vooruit.

2629. *V.* Gij zeidet straks, geloof ik, dat de vereenigde werklieden beamen, hetgeen gij hier uitspraak omtrent den leeftijd. Ik maak daaruit op, dat dit onderwerp in uw kring herhaaldelijk is ter sprake gekomen.

Werd dan niet groote klem gelegd op het missen van de neveninkomsten door de kinderen, vooral van groote gezinnen?

A. Zeker, dat bezwaar klemt, en daarom zou het wenschelijk zijn, dat de kinderen, die een ambachtsschool bezoeken, in plaats van te betalen, eene tegemoetkoming kregen.

2630. *V.* Maar gesteld, dat daar niets van kwam, zoudt gij dan nog een wettelijk verbod van te werken vóór zekeren leeftijd toejuichen?

A. Van verschillende zijden zou er dan groot bezwaar tegen zijn. Voor kleine gezinnen zou dat bezwaar niet onoverkomelijk wezen; voor die, welke met 4, 5 kinderen gezegend zijn, wel.

2631. *V.* Zoudt gij het, wat de ambachtsschool betreft, niet durven laten aankomen op de vrijwillige samenwerking van particuliere krachten om in dat bezwaar te voorzien?

A. Afgaande op hetgeen dezer dagen op het congres van ambachtsscholen is gebeurd, waar eene motie, om mingevoede kinderen kosteloos de ambachtsschool te laten bezoeken, werd verworpen, zou ik uwe vraag niet bevestigend durven beantwoorden.

2632. *V.* Vergist gij u niet in de strekking dier motie? Liep zij niet slechts hierover, dat de kinderen van minvermogenden kosteloos moesten vóórgaan boven kinderen van bazen?

A. Ik had daarvan eene andere opvatting.

2633. *V.* Geloof gij, dat het mogelijk zal zijn om door de ambachtsscholen de opleiding te verzekeren van alle toekomstige ambachtlieden? Zal niet altijd slechts een deel van de werklieden hun kinderen naar de ambachtsschool zenden, maar een ander deel toch nog de opleiding zoeken in de werkplaats, zoodat het noodig zal zijn ook deze opleiding te verbeteren?

A. De werklieden, die geen begrip of verstand genoeg hebben tot verbetering van hunnen toestand, zullen op de oude wijze voortgaan; maar de verstandige werklieden zullen hunne kinderen daarheen zenden, waar zij het best een vak leeren.

2634. *V.* Hebt gij uwe gedachten wel laten gaan over een zoogenaamd leerlingstelsel, waarbij, krachtens overeenkomst tusschen ouders en patroon, eenerzijds wordt bepaald dat het kind gedurende eenige jaren op dezelfde werkplaats zal blijven, terwijl anderzijds dan de patroon de verplichting op zich neemt om den leerling het vak grondig te leeren?

A. Dat bestaat reeds in sommige streken van ons land. Ik heb o. a. te Margaren bij 's-Hertogenbosch gewerkt en daar werd dergelijke overeenkomst mondeling gesloten tusschen ouders en patroon. De leerling werd tegen kost en een klein zakgeld voor 3 jaar aangenomen. In Noord-Brabant bestaan die overeenkomsten zeer veel.

2635. *V.* Hebt gij dat gunstig zien werken, zoodat bij u de gedachte zich heeft gevestigd: „ik wenschte, dat het bij ons in de steden ook zoo was“?

A. Zeer zeker. De baas heeft er zelf wel het grootste voordeel bij, maar de jongelieden trekken er toch ook profijt van. Immers de baas geeft reeds het eerste jaar den kost, dan heeft hij nog niets aan zijn leerling, en komt deze hem te duur; hij heeft er dus belang bij om hem zoo spoedig mogelijk het vak te leeren, en hoe beter hij dat doet, hoe meer hij in het 2de en 3de jaar van het verlies van het eerste terug krijgt.

2636. V. Wanneer gij terug denkt aan de eerste jaren, dat gij bij het vak waart, vindt gij dan, dat in de laatste jaren de verhouding tusschen patroon en werklieden ongunstiger is geworden?

A. Neen.

2637. V. Ons is gesproken over toenemende onverschilligheid van het werkvolk voor de belangen van de patroons; en op de vraag, of niet het omgekeerde ook het geval was, kwam ook wel een toestemmend antwoord. Denkt gij er niet zoo over?

A. Daar is wel iets van aan, maar dat ligt wel eens aan de werkzaamheden. Als er veel werk is, is de knecht dikwijls meer baas dan de baas zelf.

2638. V. Gij hebt straks van vereenigde werklieden gesproken. Van welke vereeniging zijt gij lid?

A. Ik ben lid van de timmerliedenvereening en voorzitter van de afdeeling Haarlem van den sociaal-democratischen bond.

2639. V. Hoe talrijk is die afdeeling?

A. Zij telt 400 à 500 leden.

2640. V. Heeft uwe aandacht misschien getrokken een poging, die thans in Den Haag gedaan en aanvankelijk geslaagd is, om op te richten een arbeidsraad voor het bouwvak, waarin zitting hebben gedelegeerden van de bazen, architecten en werklieden, en waarin de belangen van het vak moeten besproken worden, en voorkomende moeilijkheden, zoo mogelijk, langs minnelijken weg uit den weg geruimd?

A. Die instelling is mij onbekend.

2641. V. Hebt gij wel over iets dergelijks uwe gedachten laten gaan?

A. Zeker, maar er bestaat een groot bezwaar tegen. Een werkman, die bij een vasten patroon in dienst is, zal meestal, ter wille van zijn brood, de waarheid in het midden moeten laten.

2642. V. Zijt gij, dit bezwaar daargelaten, van de leer, dat het wenschelijk is de vertegenwoordigers van de beiderzijdsche belangen bij elkander te brengen, opdat zij de zaken gemeenschappelijk bespreken en de geschillen zoo mogelijk door minnelijk overleg uit den weg ruimen?

A. Indien dat mogelijk ware, zou ik zeer zeker gaarne zien, dat de geschillen op die wijze opgelost werden.

2643. V. Van zekeren kant wordt just verkondigd de meening, dat men van minnelijk overleg niets moet willen weten, dat men vijandig tegenover elkander moet staan.

A. Die meening ben ik in geen geval toegedaan.

2644. V. Is dat toch niet veelal het geval bij de sociaal-democratische richting, waartoe gij behoort?

A. Zeker, ik ben juist met velen daarover in strijd. Ik wil niet overgaan tot geweld, maar den minnelijken weg zooveel mogelijk volgen.

2645. V. Gelooft gij, dat uw inzicht daaromtrent door velen van uwe partij gedeeld wordt?

A. Door zeer weinigen. De meesten willen geene samenwerking; de meeste adressen, aan den gemeenteraad verzonden, worden dan ook niet door de socialistische partij ondersteund.

2646. V. En dit wordt door u betreurd?

A. Zeker. Het is mij onverschillig, wie verbetering aanbrengt, mits er slechts verbetering kome.

2647. V. Tegen het denkbeeld van samenwerking tusschen patroon en werkman in een arbeidsraad hebt gij zoo straks het bezwaar geopperd, dat de werkman het bedenkelijk zal achten om eene meening uit te spreken, die in botsing zou kunnen komen met de belangen van zijn patroon. Ik begrijp, dat dit bezwaar kan bestaan; maar gelooft gij niet, dat het in hooge mate de moeite waard zoude zijn om in de practijk te zien, of het niet meer denkbeeldig is, dan men zich wel voorstelt?

A. Ik geloof, dat dit bezwaar geldt voor de meesten, die jaren lang bij eenzelfde patroon werken. Die durven niet meer vrij van zich afspreken.

2648. V. Indien de wetgever voorschreef de vestiging van lichamen, in den geest als het straks geschetste, zou dit dan door u, ondanks het door u genoemde bezwaar, toch worden toegejuicht?

A. Door mij wel, omdat ik los werkman ben, maar, zooals ik zeide, anderen zouden toch niet van zich af durven spreken.

2649. V. Zou het toch langzamerhand daartoe niet kunnen komen?

A. Ik betwijfel het, tenzij de werklieden niet meer zich aan een vasten baas wilden houden.

2650. V. Gij zeidet daar, dat gij los werkman zijt; wat bedoeldet gij daarmee?

A. Dat ik nu bij den eenen, dan bij den anderen baas werk, waar ik het meest verdien.

2651. V. Hebt gij dientengevolge niet tijden, dat gij zonder werk zijt?

A. Daarmede ben ik nog al gelukkig. Het is ook moeilijk om in dezen tijd een vasten patroon te krijgen, want de oude knechts, die er zijn, gaan natuurlijk niet weg.

2652. V. Hoe lang werkt gij nu bij den heer Van Ommeren?

A. Elf maanden.

2653. Zoudt gij niet verlangen bij een vasten baas te zijn?

A. Neen.

2654. *V.* Waarom niet?

A. Er wordt gewerkt per uur. Het loon is te Haarlem in Augustus 18 cents geworden, en nu moeten die menschen, ook in den winterdag wanneer zij maar zeer korte dagen werken, het ook voor dat loon doen. Dit nu vind ik een groot bezwaar, al juich ik ook den korten werkdag toe.

2655. *V.* Werkt gij zelf meest in aangenomen werk?

A. Bijna altijd.

2656. *V.* Verdient gij daarmee meer dan het uurloon?

A. Gemiddeld maak ik er 21 à 22 cents per uur mede. Ik heb het juist van dezen winter eens aangekeken, toen ik aan het bouwen van 150 arbeiderswoningen bij Van Ommeren werkte. Ik heb daaraan medegedaan van begin September jl. tot het laatst van Mei.

2657. *V.* Hoe lang werktet gij toen?

A. Eerst van 's morgens half zes tot 's avonds half acht, later tot 9 uur, en met den vreeselijken winter eerst van half acht tot zes uur en later tot half vijf.

2658. *V.* Gij gaat dus bij voorkeur van patroon tot patroon. Op dat standpunt staande, acht gij het zeker onbillijk, wanneer de werklieden er over klagen, dat zij door den patroon, wanneer deze geen werk meer heeft, worden weggestuurd?

A. Dat is zeker onbillijk. De patroon, die geen werk heeft, kan den werkman toch niet in een glazen kastje zetten.

2659. *V.* Als gij kans ziet bij gebrek aan werkrachten hooger loon te bekomen, dan maakt gij van die gelegenheid gebruik. Maar op dat standpunt staande, zult gij het wederom niet kwalijk nemen, wanneer de patroons op hun beurt van de gelegenheid in omgekeerden zin profiteeren?

A. Dat gebeurt te Haarlem nooit; althans niet bij de timmermansknechts. Wel komt dit in het schildersvak voor. Zoo waren er van dezen winter op hetzelfde werk, waar ik was, schilders, die niet meer dan 10 à 12 cents per uur maakten.

2660. *V.* Waaraan schrijft gij het toe, dat dit bij timmerlieden niet, bij schilders wel plaats heeft?

A. Hieraan, dat de schilders des winters bijna nooit werk hebben, daar het buitenwerk voor hen dan stilstaat.

2661. *V.* Het standpunt, door u ingenomen, moet er toe leiden om elken band tusschen patroon en werkman te doen verdwijnen. Betreurt gij dat niet?

A. Neen, want het kan niet anders; een baas, die geen werk heeft, kan zijn menschen toch niet in dienst houden.

2662. *V.* Er zijn toch wel patroons, die ook bij slapte in den winter hun knechts aan den gang houden?

A. Enkel ja; zoo heeft mijn patroon, ofschoon aannemer en dus geen vaste knechts hebbende, dezen winter 26 knechts gehouden, ofschoon hij het met de helft had kunnen doen.

2663. *V.* Bestaat er in uw vak veel Zondagswerk?

A. Neen, zeldzaam; dat gebeurt meer in het schilder- en stukadoorsvak, vooral tusschen Paschen en Pinksteren, omdat die lui, vooral de stukadoors, 's winters niets kunnen uitvoeren.

2664. *V.* Trachten zij dan op eenigerlei andere wijze in hun onderhoud te voorzien?

A. Och, wat zouden zij doen; met een bezem op het ijs staan.

2665. *V.* Geloof gij, dat de menschen vroeger meer voor den winter zorgden?

A. Ik ben niet oud genoeg om dat te constateeren, maar naar hetgeen ik van oude menschen wel vernomen en ook wel gelezen heb, geloof ik wel, dat men meer zorg had voor den winter. De manier van leven is nu anders.

2666. *V.* Zijt gij lid van eene coöperatieve bouwvereniging?

A. Neen, niet omdat ik er tegen ben, maar omdat mijn vrouw liever in de stad woont en ik een bijzonder ferme woning heb aan een breede gracht: een voor- en achterkamer, met flinken zolder voor f 2.—

2667. *V.* Kent gij vele woningen in de binnenstad?

A. Ja, in de werkmansbuurten zijn die slecht, ellendig zelfs.

2668. *V.* Wilt gij die uitspraak eenigszins nader toelichten?

A. De meeste woningen in de oude stad zijn veel te laag van verdieping en vochtig door gebrek aan ventilatie, en dat zijn, dunkt mij, twee kwade dingen voor de gezondheid.

2669. *V.* Hoe is daartegenover de toestand in het nieuwe gedeelte?

A. Daar zijn de woningen zeer gezond en prachtig ingericht. De hoogte van vloer tot balklaag is ongeveer 3 M. en de kamers zijn minstens 3.50 M. lang en breed.

2670. *V.* Wanneer gij die woningen ziet, die in Haarlem in verblijvende mate in aantal toenemen, meent gij dan, dat daar aan billijke eischen van huisvesting voor den werkman is voldaan?

A. Ja bepaald. Ik heb die woningen helpen maken; ze zijn voor het volk zeer geriefelijk. Zoo moesten ze in alle steden verrijzen.

2671. *V.* Gij meent dus, dat, wanneer overal de woningtoestand van den werkman was als daar, hij in dit opzicht geen reden van klagen meer zou hebben?

A. Ja, het zijn ruime, fraaie woningen aan flinke breede straten.

2672. *V.* Zijn de bouwverenigingen inderdaad populair bij de werklieden in Haarlem?

A. Ja, er is nu weer quaestie van om er 170 bij te bouwen, en daar zijn alle reeds bewoners voor; wel een bewijs, dat die huisjes gezocht zijn.

2673. *V.* Kent gij werklieden, die een heel eind op weg zijn om eigenaar van hun huisje te worden?

A. Dat is een uitzondering; de eigendomsverkrijging is een wassen neus, tenzij men door een erfenis in staat wordt gesteld den koopprijs af te betalen.

2674. *V.* Kent gij er geen, die, door hun extra-verdiensten bij de reglementaire storting te voegen en dus hun woning als een soort spaarpot te gebruiken, mooi op weg zijn om eigenaar te worden?

A. Neen, ik ken er, die 7 jaar in de vereeniging wonen en *f* 130 à *f* 140 te goed hebben. Rekent men nu, dat die huisjes kosten van *f* 1400—*f* 1700, dan kan u narekenen hoe lang het zou moeten duren, eer zij eigenaar zijn zouden. Dat was goed, als men nimmer dood ging.

2675. *V.* Gij hebt zeker vaak uw gedachten laten gaan over de toekomst van den werkman, wanneer hij te oud geworden is om te arbeiden?

A. Ja, zeer veel. Op mijn tegenwoordigen leeftijd kan ik overal werk vinden, maar als ik een 20 jaar verder ben, dan zal dit zeer moeilijk zijn, want er bieden zich steeds nieuwe jeugdige krachten aan. Ook wanneer ik een ongeluk mocht krijgen, zou ik niet weten, hoe ik aan mijn brood moest komen. Toen ik pas in Haarlem kwam, heb ik bijna voor dat geval gestaan. Het beste zou ik achten de instelling van een pensioenfonds voor werklieden in gevallen van ongeluk of ouderdom.

De regeling, die onlangs tot stand is gekomen voor de Rijkswerven, heeft in dit opzicht veel aantrekkelijks.

Ik zou echter zulk een fonds voor werklieden niet in handen willen zien van particulieren, maar beheerd door Gemeente of Staat.

2676. *V.* Hebt gij u eene voorstelling gemaakt, wie dat betalen moet?

A. Zeker, ik zou van ieder werkman des Zaterdagavond iets van zijn weeskloon willen afgehouden zien, en verder zou ik wenschen tegemoetkoming van den Staat of van de Gemeente, of van beiden.

2677. *V.* En niet van de patroons?

A. Dat is minder noodig.

2678. *V.* Wanneer gij niet zooveel geeft om de hulp van de patroons in deze, is het dan, omdat gij denkt: het is toch maar een loonsquaestie?

A. Ik weet niet, of de patroons wel daartoe gedwongen kunnen worden; want de patroon, die vaste werklieden heeft, kan het gemakkelijk doen, maar voor hem, die losse werklieden heeft, is dat zeer moeilijk.

2679. *V.* Gij spraakt van een ongeluk, dat gij acht jaar geleden hebt gehad. Wat was dat?

A. Ik heb met een dissel mijn hakpees afgeslagen.

2680. *V.* Zijt gij toen geruimen tijd buiten werk geweest?

A. Ik ben 40 dagen in het gasthuis verpleegd.

2681. *V.* Waart gij toen gehuwd?

A. Neen.

2682. *V.* Er bestaat te Haarlem een verordening op de steigers, niet waar?

A. Ja, maar ik heb nooit iemand gezien, die naar de steigers kwam kijken.

2683. *V.* Wel, dat het noodig was om er naar te kijken?

A. Zeker.

2684. *V.* Doordat het touw- of houtwerk niet in orde was?

A. Ook dat; zoo gebeurt het, dat bij het zetten van een kap de werkman dikwijls van de eene plank op de andere moet springen.

2685. *V.* Ontbreken de valsteigers wel eens?

A. Die ontbreken in de meeste gevallen.

2686. *V.* Het is u toch bekend, dat zij door de verordening worden voorgeschreven?

A. Ja wel.

2687. *V.* En het wordt waarschijnlijk door u betreurd, dat aan de bepaling daaromtrent de hand niet wordt gehouden?

A. Ja.

2688. *V.* Heeft dan de timmerliedenvereeniging nooit een poging aangewend bij het Gemeentebestuur om daarin verandering te brengen?

A. Neen.

2689. *V.* Van den anderen kant hebben wij de klacht gehoord, dat de patroons dikwijls het mogelijke doen om alles in orde te houden, maar dat van de werklieden in dat opzicht medewerking ontbreekt, dat zij ten aanzien van eigen leven roekeloos zijn. Hoe oordeelt gij daarover?

A. Dat moge bij enkelen het geval zijn; wanneer de patroon echter zorgt, dat alles in orde is, dan zal de werkman daar niets tegen hebben.

2690. *V.* Is het niet uwe ervaring, dat de werklieden roekeloos zijn ten aanzien van de steigers en wat daarbij behoort?

A. Neen.

2691. *V.* Is aan de timmerliedenvereeniging, waartoe gij behoort, niet een ziekenfonds verbonden?

A. Ja wel, maar daarvan ben ik geen lid. Er zijn een 100 leden, die wekelijks 10 cents contributie betalen. Daarvoor krijgen zij bij ziekte gedurende 13 weken f 5.— per week.

2692. V. Zijt gij geen lid van eenig ziekenfonds?

A. Ja wel. Ongeveer 2½ jaar geleden is er een ziekenfonds opgericht, waarvan ik ook lid ben. Daarin betaalt men 11 cents contributie en krijgt men f 1.— per werkdag bij ziekte.

2693. V. Door een getuige werd gezegd, dat er van socialistische zijde een ziekenfonds was opgericht. Is dit het fonds, door u bedoeld?

A. Ja, maar het is volstrekt niet socialistisch, er zijn een 700 leden in van allerlei kleur.

2694. V. Waarom is die nieuwe vereeniging opgericht?

A. Omdat door de oudere tijdens het heerschen der influenza, inplaats van f 6.—, f 4.— werd uitbetaald. Er werd te veel aan salarissen uitgegeven. De directeur kreeg f 16.— per week, de commissarissen f 150.— per jaar, waarvoor zij niets deden, enz. Bij deze nieuwe vereeniging wordt alles kosteloos gedaan. De 7 of 8 commissarissen halen 's Zondagsmorgens kosteloos de contributie op.

2695. V. Is onder de 11 centen contributie niet een cent bodeloon begrepen?

A. Neen. De eigenlijke contributie is 10 cents, maar in den winter werden er zooveel verkouden, dat het geld wat oprakte. Toen is besloten tijdelijk de contributie met 1 cent te verhoogen.

2696. V. Er werden er, zegt gij, in den winter zooveel verkouden. Wilt gij daarmee te kennen geven — wat ik er uit versta —, dat werkloozen licht geneigd zijn om zich ziek te noemen?

A. Zeker, dat is door de ondervinding gebleken.

2697. V. Wordt daartegen niet gewaakt?

A. Door alle mogelijke middelen. Commissarissen hebben het recht de zieken te bezoeken op alle uren van den dag. Nu zijn er commissarissen bij benoemd voor elk afzonderlijk vak, timmerlieden voor timmerlieden, metselaar voor metselaars, enz. enkel om te controleeren; want het briefje van den dokter beteekent niets, daarop kan men niet aan, zooals bij ondervinding is gebleken.

2698. V. Wanneer een werkgever op de vraag, of bij ziekte van den werkman het loon geheel of gedeeltelijk doorgaat, antwoordt: „dat is in de practijk bedenkelijk, dan zijn zij zoo licht ziek”, dan wordt dit door u, op grond van uwe ervaring, niet als onjuist beschouwd?

A. Als zeer juist.

2699. V. Zijt gij ook in eene bus voor geneeskundige behandeling?

A. Neen, omdat ik maar een klein gezin heb: vrouw en één kind. Ik betaal 10 stuivers voor een

doktersvisite en de medicamenten betaalt mijn vrouw à contant in de apotheek.

2700. V. Hoe is over het algemeen het oordeel over de bussen?

A. Over het algemeen slecht; de dokter denkt in den regel: „het is maar een buspatiënt”.

2701. V. Dit is een klacht, die meer wordt gehoord; doch daartegenover staat soms de klacht van dokters, dat er geen lastiger patiënten zijn dan juist de buspatiënten.

A. Dat heb ik ook wel hooren zeggen. Maar ik ben zelf nooit ziek geweest en dus slecht op de hoogte.

D. KRULFF.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLEMAN

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJWAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Klaas Taekema, oud 36 jaar, lid van den Christelijken Geheel-Onthoudersbond, te Haarlem,

2702. De Voorzitter: Wat is uw beroep?

A. Tot voor zes weken was ik matras- en beddenmaker, thans ben ik vast hezoldigd middernachtzending.

2703. V. Uwe bemoeiingen als zoodanig liggen buiten den kring van ons onderzoek. Wij hebben u uitgenoodigd in uwe hoedanigheid als lid van den Chr. Geheel-Onthoudersbond. Wilt gij ons aangaande dien bond eenige inlichtingen geven?

A. De ondervinding heeft ons geleerd, dat de Vereeniging tot afschaffing van sterke drank, na jaren lang gewerkt te hebben, niet aan het doel beantwoordde, daar de afschaffers bier en wijn blijven gebruiken. Dit geeft den minderen man aanleiding tot het verwijt: „wanneer gij duren wijn en bier drinkt, mogen wij ons wel behelpen met sterke dranken, die in ons bereik vallen”. Nu meenen wij, dat de mensch alle alcoholische dranken ontberen kan, en het bepaald onwaar is, dat een mensch zonder borrel geen langdurigen arbeid zou kunnen verrichten. De ondervinding heeft ons dus aangetoond, dat onthouding van alle bedwelmende dranken, die de oorzaak zijn van zooveel ellende in de Maatschappij, een dringende eisch des tijds is. Het doel is, alle alcoholische dranken uit het land te verbannen.

2704. V. Werkt de vereeniging over het geheele land?

A. Ja, overal zijn afdeelingen. Die te Haarlem telt 130 volwassen mannelijke en vrouwelijke leden, op 3 na allen uit den werkenden stand. Verder hebben wij een knapen- en jongelieden-vereeniging en een „alcoholschooltje”, waar aan de kinderen geleerd wordt, wat alcohol is en hoe hij werkt op de maag en de spijsverteringsorganen.

2705. *V.* Doen de leden nog iets meer dan enkel zich onthouden?

A. Ja, zij bezoeken menschen, die aan den drank verslaafd zijn, en trachten op alle wijzen de menschen tot deelneming op te wekken. Wij werken nu te Haarlem 6 jaar en met vrucht; zes volslagen dronkaards zijn door ons geheel van den drank afgebracht. De ondervinding heeft geleerd, dat dronkaards, die lid van de „afschaffing” worden, als zij bier blijven drinken, altijd weder tot den drank terugkeeren.

2706. *V.* Zijt gij altijd geheel-onthouder geweest?

A. Neen, ik ben dat eerst sedert 14 jaren; vroeger gebruikte ik ook veel drank, maar de ondervinding heeft mij geleerd, want ik heb het geheele land doorgezwoven, dat drankgebruik de groote ellende is van de Maatschappij.

2707. *V.* Gij gebruikt daar de woorden: ik zelf heb vroeger ook veel sterken drank gebruikt. Bedoelt gij daarmee, dat gij zelf sterk misbruik van sterken drank hebt gemaakt?

A. Ja. Vroeger zagen de menschen niet in, hoe verkeerd het gebruik van sterken drank was. Ik zelf leefde ook in de overtuiging, dat het geen kwaad was, en nu is men tot de kennis gekomen, dat het met alle alcoholische dranken zoo is, dat men, die dranken eenmaal gebruikende, die steeds meer gaat gebruiken. Ik heb altijd gaarne van het drinken van sterken drank af gewild, en enkele dagen gelukte mij dat ook wel, maar dan werd mij op een verjaardag of soortgelijke gelegenheid weer eens het een of ander gepresenteerd en dan gebruikte ik weer een heelen tijd drank, totdat ik een geheel-onthouder ontmoette, en van dat oogenblik af heb ik geen alcoholische dranken meer gebruikt.

2708. *V.* Heeft het besluit, om u geheel van alcoholische dranken te onthouden, grooten invloed op uw leven uitgeoefend?

A. Ja, van dat oogenblik af heb ik behoefte gevoeld om mij te ontwikkelen, — ik heb in mijn jeugd bijna hoegenaamd geen onderwijs gehad — en om anderen te helpen en voor te lichten, ten einde met den weinigen invloed, dien ik heb, te trachten de maatschappelijke toestanden te verbeteren.

2709. *V.* Behooren de werklieden, die leden zijn van uw afdeling, tot verschillende vakken?

A. Ja, er zijn werklieden van verschillende vakken en van verschillend geloof onder.

2710. *V.* Ondervinden zij wel onaangenaamheden van hunne kameraden wegens hunne aansluiting bij den bond?

A. Ja, zeer veel. Zij worden op straat nageroepen: blauwe knoop, afschaffer van ledige glaasjes, enz., terwijl patroons, die zelf veel misbruik van drank maken, hun ook niet vriendelijk gezind zijn. Zij, die, als de opperlieden en metselaars, onder veel andere werklieden verkeerden, hebben den zwaarsten strijd.

2711. *V.* Hoort gij veel over drankmisbruik op werken en in werkplaatsen spreken?

A. Ja, er is geen werkplaats, of er wordt misbruik van sterken drank gemaakt. Op de fabriek van Beijnes mag geen jenever gebracht worden, en toch is er geen werkplaats, waar meer gedronken wordt, hoewel het binnenbrengen van jenever daar zwaar gestraft wordt.

2712. *V.* Is dat niet te kras uitgedrukt?

A. Misbruik op alle werkplaatsen is wel wat sterk uitgedrukt; ik bedoel meer, dat er op de groote werkplaatsen geen man is, of hij gebruikt sterken drank.

2713. *V.* Hoort gij van gevallen, dat zeer jeugdige arbeiders ook al mededrinken?

A. Zeker, en wanneer, altijd op de groote werkplaatsen, zulk een jongen niet wil mededrinken, dan wordt hij er toch wel toe gebracht.

2714. *V.* Geldt dit ook b. v. voor de werkplaatsen van de Holl. IJzeren Spoorweg-Maatschappij?

A. Ja.

2715. *V.* Weet gij dat zeker?

A. Ja, een werkman van die werkplaats is lid van de middernachtzending en heeft het mij medegedeeld. Op dezelfde wijze weet ik het van de fabriek van Beijnes.

2716. *V.* Meent gij, dat het misbruik van sterken drank in Haarlem toeneemt of afneemt? Ons is gezegd door verscheidene personen, dat het afneemt.

A. Ik geloof wel, dat het afneemt; het kan zijn, dat de mindere man minder en de hogere stand meer drinkt; want uit het verbruik blijkt het niet.

2717. *V.* Zegt gij dit op grond van waarnemingen?

A. Ja. Er is bijv. een schildersbaas in de Koningstraat, wiens werklieden vroeger allen zwaar dronken. Thans zijn zij lid van verschillende werkliedenvereenigingen, en nu drinken zij slechts van tijd tot tijd een glaasje.

2718. *V.* Is het uwe ondervinding, dat het vereenigingsleven van werklieden, onverschillig van welke kleur of richting, gunstig werkt ten aanzien van het drankgebruik?

A. Ja, zelfs de vereeniging van de sociaal-democraten doet dit. De leden daarvan drinken hoe langer hoe minder.

2719. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe?

A. Zij komen eenigszins onder eene leiding, en hun wordt steeds voorgehouden het verderfelijke van sterken drank.

2720. *V.* Meent gij, dat de ontwikkeling, die de werklieden door aaneensluiting elkander trachten bij te brengen, er toe leidt om minder dan vroeger zich over te geven aan misbruik van sterken drank?

A. Zeker, dat ondervind ik dagelijks. Ik ben altijd blijde, als ik zie, dat iemand, die zich veel aan drankgebruik overgeeft, lid wordt van eene vereeniging, onverschillig van welke.

2721. *V.* Onthoudt gij u ook van rooken?

A. Neen. Er zijn echter wel onder ons, die niet rooken. Ds. Adama van Scheltema zegt, dat rooken aanleiding geeft tot drankmisbruik.

2722. *V.* Gij hebt straks gesproken van een knapen- en jongelieden-vereeniging, aan uw afdeeling van den Geheel-Onthouders Bond verbonden. Op welken leeftijd neemt men de kinderen aan?

A. 7, 8, 9 jaar. Zij komen dan 's Zaterdagmiddags op het alcohol-schooltje in de St. Annastraat bijeen. Eene onderwijzeres, mej. Velhuizen, houdt hen daar bezig in verschillende klassen.

2723. *V.* Hoeveel kinderen komen daar?

A. Een honderd.

2724. *V.* Worden zij er alleen bezig gehouden met hetgeen betrekking heeft op den alcohol?

A. Ja, daarmee alleen. Er wordt hun geleerd, welken invloed het gebruik van sterken drank heeft op het hart, de longen, de lever, enz. van den mensch.

2725. *V.* Geloofst gij, dat die kinderen daarvan iets begrijpen?

A. Zeker. Ik heb er zelf een zoontje van 10 jaar op, en die weet veel meer van al die zaken dan ik zelf.

2726. *V.* Zijn het jongens en meisjes?

A. Ja.

2727. *V.* Hoe lang blijven zij op dat schooltje?

A. Tot hun 14de jaar. De jongens komen dan in de jongelieden-vereeniging en blijven daar tot hun 18de jaar. Als zij dan willen, kunnen zij lid worden van den Geheel-Onthouders Bond.

2728. *V.* En wat doet men in die jongelieden-vereeniging?

A. Daar onderwijzen zij elkander. Verleden Zondag was ik toevallig bij een hunner vergaderingen en zag toen, hoe een van hen aan de anderen uitlegde, hoe het bier gemaakt werd, uit welke bestanddeelen het bestond, enz. Dat is meer onderlinge leering.

2729. *V.* Komen zij op vaste tijden in de week bij elkander?

A. Om de 14 dagen in de Parklaan n° 17.

2730. *V.* Hoe talrijk is die jongelieden-vereeniging?

A. Er zijn er ongeveer 40.

2731. *V.* Geloofst gij, dat zij zich altijd houden buiten alle sterke dranken?

A. Wanneer het drie malen waargenomen is, dat zij sterken drank gebruiken, mogen zij niet meer komen, maar dit is nog niet gebeurd. Zij toonen integendeel zeer veel ijver door het verspreiden van tractaatjes, het aanspreken van mannelijke en vrouwelijke dronkaards en het bezoeken van kroegen.

2732. *V.* Ondervinden zij nergens, dat zij de deur nigesmeten worden?

A. Daarvoor vreesden ook wij, toen wij pas begonnen, maar dat valt erg mee. Degenen, die zich aan sterken drank te buiten gaan, zijn zich zeer goed bewust, dat dit een ongeluk is, en zouden er zeer graag afwillen. Wel zijn de kroeghouders natuurlijk sterk tegen ons.

2733. De heer **Kolkman**: Van de 100 jongens en meisjes van het alcohol-schooltje schijnen er ongeveer 40 knapen in de jongelieden-vereeniging; maar waar blijven de meisjes?

A. Wij hebben reeds veel gesproken over het oprichten ook van eene meisjesvereeniging, die dan ook nu in wording is.

2734. *V.* Geraken er van die knapen later toch wel aan den drank?

A. Eenigen worden nog wel eens afvallig. Maar deze werkzaamheid onzer vereeniging bestaat nog pas 5 jaren, zoodat het moeilijk is dit nu reeds te constateeren.

2735. De **Voorzitter**: Ons is medegedeeld, dat er een puinbaas en misschien nog een paar steenkolenkoopers zijn, die in kroegen uitbetalen, maar dat dit overigens te Haarlem niet gebeurt. Gij, die hieraan zeker uw bijzondere aandacht hebt gewijd, zult ons vermoedelijk kunnen zeggen, of dit zoo is?

A. Dit is niet zoo. Waar maar eenig groot werk is, zooals thans buiten de Schoterpoort, wordt aan een der knechts het geld in papier gegeven, en dat moet gewisseld worden, hetgeen dan dikwijls in de kroeg plaats heeft.

Vandaar dat velen mij gevraagd hebben, onder meer ook Kruijff, of daar niet wat aan te doen zou wezen, en dat wij in vereeniging met den Volksbond en de Vereeniging tot Afschaffing van sterken drank moesten trachten de bazen te overreden om of contant in klein geld te betalen of daarvoor een huis aan te wijzen.

2736. *V.* En geschiedt dat betalen met bankpapier aan sommigen te zamen niet alleen door aannemers, die met ploegen werken, maar ook door burgerbazen?

A. Door velen. Als er maar eenige knechts zijn.

2737. *V.* Kunt gij namen noemen?

A. Ja, zoo gebeurt het bij Geijl, den timmerman; maar dat is niets ongewoons, het is regel, algemeen.

2738. *V.* Betaalt de heer Hagen ook op die manier uit?

A. Ik vermoed, dat die gepast geld geeft, omdat ik hem houd voor iemand, die hart heeft voor zijn werkvolk.

2739. *V.* Wordt tegenwoordig in bestekken niet wel de bepaling opgenomen, dat er niet in kroegen mag worden uitbetaald?

A. Ja wel, maar men vat dat zoo niet op. Een baas, die aan zijn huis het volk met één stuk betaalt, beweert, dat hij niet in de kroeg uitbetaalt.

2740. *V.* Gij hebt de lijst van vraagpunten gelezen; hebt gij daarin wellicht punten gevonden,

waarop gij meer in het bijzonder onze aandacht wilt vestigen?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter. Het eerste punt is arbeidsduur. Daarom trent zou ik eenige opmerkingen willen maken. Gedurende 12 jaren heb ik op een winkel gewerkt: 's zomers van 's morgens 6 tot 's avonds 10 uur en 's winters van 's morgens 6 tot 's avonds 8. Hoe ik dat volgehouden heb, begrijp ik nog niet; want moed, geest en lust gaat door zóó langen werktijd er uit. Ik moest echter wel voor vrouw en kinderen. Dezen echter leden ook door mijn afwezigheid gedurende den geheelen dag. Ik heb een zwakke vrouw en 5 kinderen. Hoe kon nu mijn vrouw die kinderen opvoeden? Wat gaf het onderwijs? Want mijne ervaring is, dat, wanneer de vader zich thuis niet bemoeit met zijn kinderen na schooltijd, het onderwijs van het 6de tot het 12de jaar niets geeft. Ik bemerk dat dikwijls van jongens op de werkplaatsen; wanneer zij een paar jaar van school zijn, kunnen ze bijna niets meer dan wat lezen, omdat ze nu en dan nog eens wat onder de oogen krijgen. Daarvoor wilde ik mijne kinderen behoeden, want omdat ik mijn vader, die als schoenmaker zeer weinig verdiende, al heel jong bij eenig ander werk moest helpen, heb ik als kind weinig kunnen leeren, en dat juist heeft mij aangevuurd om goed op mijn kinderen te letten, opdat ze wat meer zullen kunnen leeren dan het mij gegeven was.

2741. V. Geloof gij, dat de lange duur van den arbeid het gebruik van sterken drank in de hand werkt?

A. Ja, zeer veel. Ik kan mij trouwens zoo goed in den toestand der werklieden verplaatsen; zij worden door den langen arbeidsduur zóó moede en zóó mat, dat zij behoefte krijgen aan iets opbeurends.

2742. V. Vaak wordt gezegd, dat, wanneer de arbeidsduur belangrijk verkort werd, de menschen met hun tijd geen raad zouden weten en dit juist tot meer ergernissen aanleiding zou geven. Wat zegt gij daarvan?

A. Ik ben van een tegenovergestelde overtuiging; bij een korteren werktijd zou er misschien het eerste jaar wat meer drank gebruikt worden, maar dan zou de toestand wel zeer verbeteren. Indien de drank echter niet verdwijnt, zal elke maatschappelijke verbetering niets baten. Wanneer men echter de werkuren verkort, moet men niet tevens het loon verkleinen, want ik begrijp mij thans zelf niet, hoe een huisgezin met vijf kinderen van f 8 à f 10 leven kan. Ik voor mij kan van mijn loon gelukkig nog wat afstaan ten nutte van verschillende goede doeleinden.

2743. V. Maar dat geld geeft menig ander uit voor dingen, die alles behalve noodig acht?

A. Ja. Ik heb mij wel eens verwonderd, dat sommigen alles zoo netjes hadden, maar dan bleek mij later, dat zij overal schuld hadden.

2744. V. Gij wenscht waarschijnlijk nog andere punten te bespreken?

A. Ja, Mijnheer de Voorzitter, en wel den lichamelijken en zedelijken toestand van bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes. Voor zoover mijne ondervinding strekt, is die treurig. Een jongen komt op zijn twaalfde jaar op den winkel en moet dan den ganschen dag boodschaploopen. Nu heb ik wel gehoord, dat er een wet

gekomen is, waarbij kinderen beneden de 16 jaar niet later dan tot 7 uur mogen werken, maar op den winkel, waar ik tot vóór eenige weken was, bleven de kinderen tot 9 à 10 uur 's avonds.

Met de meisjes is het idem. Jongens en meisjes ontmoeten elkander, en daaruit ontstaat ontucht, dronkenschap en allerlei ondeugd. Nu loopen de jongens tot hun 14de, 15de jaar voor niemendal; van daar, dat men zooveel losse werklieden krijgt, die dan als opperman of zoo iets hun brood moeten verdienen. Mijn wensch zou zijn, dat de kinderen tot 14 jaar op school gingen, vervolgens op een ambachtsschool kwamen, die overal even noodig is als eene gewone school, en vervolgens nog op eene avondschool. Dan zou men eene bevolking krijgen van flink ontwikkelde werklieden. Dit alles zou echter niets helpen, wanneer de grond niet aan het Rijk komt. Alleen met land-nationalisatie zouden wij gered zijn.

2745. V. Wat gij aangeeft, wordt opgeteekend. Doch om bij een punt van dadelijk practisch belang stil te staan: gij spraakt daar van jongens onder de 16 jaar, die 's avonds tot 9, 10 uur op de werkplaats bleven, niet om boodschappen te doen, maar om geregeld mee te werken?

A. Zeker wel. Op mijn winkel waren 2 jongens, één van 14 en één van 16 jaar, die moesten ook tot 9, 10 uur blijven.

2746. V. Hing er in de werkplaats geen lijst van jeugdige werklieden?

A. Ik heb er nooit een gezien. Ik heb wel gehoord, dat er drie menschen in het land zijn, tot wie men zich moet wenden; als ik maar wist, waar zij woonden.

2747. V. Een der Inspecteurs van den arbeid woont juist te Haarlem. Hoe heet uw gewezen patroon?

A. Bronkhorst, Grootte Houtstraat n° 54.

2748. V. Geloof gij, dat in het algemeen door de kleinere bazen nog veel jongens na 7 uur aan het werk worden gehouden?

A. Ik geloof het wel.

2749. V. Vindt gij, zooals sommigen, dat het uitscheiden om 7 uur voor jongens kwaad is, omdat zij dan maar op straat loopen?

A. Ik vind die bepaling van 7 uur uitscheiden niet kwaad, als er de hand aan werd gehouden. Dan weten de vaders ten minste, dat hun jongen om 7 uur thuis kan komen, en anders nu kan deze altijd zeggen: „ik kom zoo van den winkel”.

En daarom vind ik het noodig, dat de kinderen beneden de 16 jaren 's avonds om 7 uren naar huis komen, ook wanneer zij anders maar boodschappen zouden verrichten. Bovendien moet ik er wel op wijzen, dat b. v. de jongens zulke groote vrachten meekrijgen op den kruiwagen, dat het wel degelijk zware arbeid is, die beter door een man zou kunnen verricht worden. Hetzelfde is het geval met meisjes, die soms den geheelen dag zware vierkante doozen torsen.

2750. V. Zijt gij lid van de vereeniging „Patrimonium”?

A. Ja.

2751. V. Komen daar zulke zaken niet ter sprake?

A. Zeker, vooral tegenwoordig, nu er in October een sociaal congres zal gehouden worden. Ieder lid heeft daarvoor een lijst van vraagpunten ontvangen, die ik beantwoord heb.

2752. V. Heeft op onze lijst van vraagpunten ook in het bijzonder uwe aandacht getrokken punt f van II, de behoefte aan officieele organen der arbeiders, waarmede bedoeld worden officieele lichamen, kamers van arbeid of arbeidsraden te noemen, waarin de werklieden vertegenwoordigers zouden verkrijgen ter behartiging van hunne belangen?

A. Ik acht daarin veel goeds gelegen, maar er steekt toch ook weer iets in, dat mij minder toelacht. Werklieden en werkgevers staan in den tegenwoordigen tijd niet tegenover elkander als vrienden. De knechts zijn bovendien veel te afhankelijk van hunne patroons om zich in die raden vrij te durven uiten. Daarom zouden mijns inziens werklieden en patroons niet bijeen moeten zijn.

2753. V. Zoudt gij niet juist meenen, dat het samen-zitten aan dezelfde tafel allengs er toe zou leiden, dat de verhouding minder ongunstig werd?

A. Op den duur zou dit wel kunnen zijn, maar ik begrijp niet, hoe het op het oogenblik zou moeten gaan. De toestand toch is geheel verkeerd. De een begrijpt den ander niet. De knecht zegt: „ik moet mij doodwerken, maar betalen ho maar”, en de baas kan niet méér betalen, vandaar de gestremde verhouding, de onnatuurlijke toestand.

2754. V. En ziet gij niet juist in samenkomen en samenspreken een weg tot verbetering van de verhouding?

A. Het eenige zou wezen, dat bazen en knechts ieder onder zich de zaken bespraken, en dat dan een paar personen van beide zijden tot overleg trachten te komen. Zóo zou er langzamerhand toenadering verkregen kunnen worden, maar in eene gecombineerde vergadering van beide elementen zie ik geen heil, omdat de werkmán dan toch niet vrij zou zijn in zijne uitingen.

2755. V. Maar als nu eens ondanks uw vrees met de daad werd bewezen, zij het ook maar voor een enkele maal, dat er goede resultaten konden worden verkregen door zulk eene samenwerking, zoudt gij deze dan niet toejuichen?

A. Ja zeker, maar ik betwijfel, of het mogelijk is. Ik zie er althans geen licht in. Er is in Haarlem door een werkliedenvereening van timmerlieden een vergadering uitgeschreven om over loonsverhooging te spreken. Er kwamen maar 3 of 4 patroons, de anderen bleven weg.

2756. V. Er is thans immers bekend gemaakt, dat met ingang van 1 Aug. het loon voor metselaars en timmerlieden van 16 op 18 cts. per uur wordt gebracht?

A. Dat was mij niet bekend, maar waar bij aanbestedingen steeds het werk aan den minsten inschrijver gegund wordt, moet het loon wel laag blijven.

2757. V. Ik behoef u waarschijnlijk niet te vragen, of gij de poging hebt toegejuicht van de afdeling Haarlem van het Algemeen Nederlandsch werkliedenverbond bij de gemeente, om in de bestekken voor werken van gemeente wege bepalingen omtrent arbeidsloon en arbeidsduur op te nemen?

A. Ik zou het zeer toejuichen, wanneer de gemeente dat deed.

2758. V. Gesteld, dat dit het geval ware, zoudt gij verwachten, dat het voorbeeld navolging zou vinden bij particulieren?

A. Wanneer gemeente, Rijk en provincie het goede voorbeeld gaven, zou dit een sterken invloed hebben ten goede.

2759. De heer Kolkman: Kent gij den toestand in fabrieken te Haarlem?

A. Niet bijzonder.

2760. V. Is het u wellicht bekend, of op sommige fabrieken jongens en meisjes, vrouwen en mannen, door elkander in dezelfde lokalen werken?

A. Daarvan heb ik wel eens gehoord, maar ik weet daarvan te weinig zeker om mij op dat terrein te durven begeven. Ik weet wel, dat op één fabriek de meisjes zeer zedeloos zijn; of dit een gevolg van de slechte regeling van den arbeid is, weet ik echter niet.

2761. V. Weet gij, of fabrieksmeisjes zich veelal overgeven aan prostitutie?

A. Met meisjes van de katoendrukkerij van den heer Van de Poll komt dat voor. Vroeger ook met die van de weverij. Het zijn in den regel kinderen van zeer arme ouders, die al spoedig wat moeten verdienen. In den laatsten tijd heb ik mij nog moeten bezighouden met twee meisjes van 16 en 18 jaar, die noodig naar Steenbeek moeten. Die waren op de fabriek geweest, maar konden langs den weg der prostitutie gemakkelijker geld verdienen, zooals zij zeiden, en al wilden zij nu weer naar de fabriek, dan zou men ze daar niet meer nemen, omdat het heet, dat men daar geen onfatsoenlijke meisjes neemt.

2762. V. Is het uwe overtuiging, dat het werken op de fabriek de eerste aanleiding is geweest voor die meisjes om het slechte pad op te gaan?

A. Dat de fabriek daarvan direct de oorzaak is, geloof ik niet. Bij die meisjes treedt alleen het zinnelijke op den voorgrond; dat is het eenige genot, dat zij op de wereld hebben.

Vreeselijk is ook de onzedelijke taal, die men overal hoort. Bij mij op de werkplaats waren twee behangers, en wanneer zij op karwei gingen, dan hielden zij niets dan onzedelijke taal tegen de dienstmeisjes, die daarmede gediend schenen te zijn. Ik ben 6 jaar in dienst geweest als soldaat, en daar is het ook al even erg.

2763. De Voorzitter: Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Ik zou zoo gaarne willen, dat de kinderen op school naar huis werken boeken medekregen, zooals de

kinderen van het middelbaar onderwijs, dan zouden zij zich beter kunnen ontwikkelen.

Verder zou ik wenschen, dat alle arbeid van gehuwde vrouwen door de wet verboden werd; want dit werkt hoogst nadeelig op den toestand van het huisgezin. Wanneer de man 's avonds thuis komt en het huishouden moet nog gedaan worden, dan kan ik mij begrijpen, dat hij de deur uitloopt.

De toestand van de woningen van vele arbeiders is eveneens zeer treurig. Veelal wonen zij in één kamer, waarin gekookt wordt, en vader, moeder en de kinderen slapen. Het moest niet geoorloofd zijn dat een huisgezin slechts één kamer tot woonplaats heeft, en dat juist de armste menschen, welke het hardste lot in de Maatschappij hebben, in zulke woningen moeten leven.

Verskering bij ongelukken, ziekte, ouderdom of overlijden. Ik geloof, dat het billijk is, dat, als een werkman oud wordt en niet meer werken kan, hij dan ook het noodige levensonderhoud kan krijgen.

2764. V. Hoe hem dit dan te bezorgen?

A. Door bijdragen van patroon en knecht aan ééne groote vereeniging, zoodat de arbeider het recht op pensioen blijft behouden, onverschillig bij welken patroon hij dient; niet aan verschillende kleine vereenigingen, wie het slechts om winst te doen is.

Onlangs brak een oppassend steenhouwer zijn arm. Hij is toen 17 weken thuis moeten blijven, waardoor er ten slotte voor hem, zijne vrouw en 7 kinderen letterlijk geen brood meer in huis was.

2765. V. Had hij dat ongeluk onder zijn werk gekregen?

A. Neen, van zijn werk naar huis gaande. Doch dit moest er niet op aankomen, waar men een ongeluk kreeg; onderstand moest steeds door die groote vereeniging gegeven worden.

Termijn van opzegging. Ik wilde wel, dat eene wet voorschreef, dat zoowel werkgever als knecht een bepaalden tijd te voren elkander het werk moesten opzeggen. Ik geloof, dat dit bepaald noodig is. Toen ik mijn baas verliet, heb ik hem ook 6 weken vooruit opgezegd, hoewel daaromtrent tusschen ons niets bepaald was.

Licht, lucht, verwarming en reiniging. Om hieromtrent bij mijne werkplaats te blijven: in een beddenwinkel wordt dikwijls beddegoed ter reiniging gebracht, dat gediend heeft bij ziekten van besmettelijken aard. Dan liet de lucht wel eens wat te wenschen over. Mijn patroon was zoo verzot op zijn postduiven, dat bij hem de ramen niet open mochten, opdat er geen pluisje kwam op de plaats, waar de duiven waren. Maar om de knechts werd heel niet gedacht.

De baas was altijd vreeselijk zuinig, en zoo zond hij de matrassen niet naar Rotterdam om gezuiverd te worden, waarvoor een inrichting is, terwijl wij er geene hadden. Zoo ademden wij dikwijls het stof van besmettelijke ziekten in. En de knecht is wel genoodzaakt het te doen, want wil hij niet, dan kan hij wel dadelijk gaan ook. Nu wijt ik dit niet zoo zeer aan mijn vroegeren baas zelf, want het vloeit meer voort uit de concurrentie.

De verwarming. Mijn baas was ook in dat opzicht zoo zuinig mogelijk. Ik heb geen enkelen winter een kachel op mijn werkplaats gehad. Wel liep ik van tijd tot tijd eens naar beneden in den winkel om

mij wat te warmen. Nu was dit, eigenlijk gezegd, dwaas van den patroon, want bij zulk een onhoudbare koude verdwijnt ook de lust tot werken, hetgeen toch ook niet in het voordeel van den patroon kan zijn. Ik meen daarom, dat de baas verplicht moest zijn warmte op de werkplaats te verschaffen.

2766. V. Hebt gij er wel eens over gesproken met uw patroon?

A. Misschien één of twee malen, maar ik wilde er natuurlijk niet telkens op terug komen, daar de patroon het zelf toch zeer goed wist.

Jongens. Wat de jongens betreft, aan dezen moest niet het wolvern van paardeharen en het uitpluizen van oude zeegrassen matrassen opgedragen mogen worden, omdat hun longen door de smetstof bedorven worden. Eenige voorschriften op dat punt zou ik zeer gewenscht achten.

K. TAEMMA.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLEMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Barend Hagen, oud 49 jaar, timmerman en aannemer, te Haarlem.

2767. De Voorzitter: Gij hebt zeker een vaste kern van werklieden?

A. Ja; een man of 8 hebben geregeld winter en zomer door werk en ongeveer vast loon. Ik heb de 20 jaar, dat ik baas ben, altijd werk genoeg gehad om de menschen tot 8 à 10 uur te houden.

2768. V. Hoe lang is de werkdag?

A. In den zomer 13 uren, in den winter 11, 12 uren.

2769. V. Acht gij dien werktijd niet te lang met het oog op het lichaam en ook voor andere eischen van het leven?

A. Ik vind het wel, maar het volk is blij, als het vroeg en laat kan werken. Het is een geldquaestie.

2770. V. Zou door samenwerking van patroons en werklieden niet te verkrijgen zijn korter werkdag met behoud van de verdiensten?

A. Ik zou dat wel wenschen. Het loon is nu ook een paar centen verhoogd, en ik heb mij, als ik goede knechts had, nooit zoo slaafs aan den prijs gehouden.

2771. V. Zullen, denkt gij, alle bazen in Haarlem zich houden aan dat verhoogde loon?

A. De grootere wel, geloof ik, maar er zijn er ook, die zeggen, dat zij er zich niet mede bemoeien, en dat de lui, als zij niet willen blijven, maar heen moeten gaan.

2772 V. Het is u waarschijnlijk bekend, dat van wege de afdeling van het Ned. Werkliedenverbond aan de gemeente Haarlem het verzoek is gedaan om in de bestekken voor werken van gemeente wege op te nemen een maximum-arbeidsduur en een minimum-loon?

A. Ja.

2773. V. Hoe oordeelt gij daarover?

A. Dat is een goede zaak.

2774. V. Omdat gij verwacht, dat ook bij andere aanbestedingen dat voorbeeld zou worden gevolgd, indien de gemeente aan het verzoek gehoor gaf?

A. Ja.

2775. V. Ziet gij in dergelijke bepalingen geen overwegend bezwaar?

A. Neen.

2776. V. Bedriegt mijn geheugen mij niet, dan werd verlangd een normaal-arbeidsdag van 10 uren en een minimum-weekloon van f 15

A. Dat komt neer op 25 cents per uur, en ik betwijfel, of dat voor de burgerpraktijk niet te kras is, want menigeen zal denken: dat werk wordt mij tegen dien prijs te duur, dus laat ik het zitten. Een heele boel werklieden zijn trouwens zooveel niet waard.

2777. V. Intusschen, afgescheiden van de cijfers, ziet gij geen bezwaar in den maatregel?

A. Neen.

2778. V. Gij zijt ook aannemer. Besteedt gij wel eens gedeelten van het werk aan uwe werklieden uit?

A. Ja wel.

2779. V. Doet gij dat noodgedrongen, of vindt gij het goed als stelsel?

A. Ik vind het een goed stelsel; wij kunnen zoodoende onze berekeningen maken.

2780. V. Hoe meent gij, dat uwe werklieden er over oordeelen?

A. Zij hebben gaarne aangenomen werk.

2781. V. Geloof gij niet, dat zij meenen door dat aannemen bekibbeld te worden in hunne verdiensten, of ten minste zich zeer buitengewoon te moeten inspannen om het uurloon te halen?

A. Dat zou het geval zijn, wanneer men zóó uitbesteedde, dat zij bijna tweemaal zoo hard moesten werken om uit te komen. Ik besteed het werk zóó uit, dat zij een paar centen per uur meer kunnen halen dan gewoonlijk, en dan vind ik het een voordeelig stelsel voor den werkman.

2782. V. Geschiedt bij u die aanbesteding in overleg met de werklieden?

A. Ja.

Enquête. — Haarlem.

2783. V. Hoe gaat het dan?

A. Zij maken hun prijs en ik maak den mijne. Zijn zij nu te hoog, dan doen zij er gewoonlijk wat af en ik doe er wat bij

2784. V. Hebt gij de overtuiging, dat uw werklieden meenen, dat dit aanbesteden bij u naar billijkheid en recht gebeurt?

A. Ja.

2785. V. Garandeert gij hun het uurloon, wanneer zij dat niet uit het werk halen?

A. Zeker, aan het loon mag men niet komen.

2786. V. Is dat algemeen zoo?

A. Er zal wel een uitzondering op den regel zijn.

2787. V. Naast uw vaste personeel hebt gij werklieden, die gij aanneemt en ontslaat naar gelang van de werkzaamheden?

A. Ja.

2788. V. Wij hebben een werkman gehoord, die zeide geen vast werkman te willen zijn, maar te willen gaan daar, waar hij het meeste kan verdienen. Geloof gij, dat men er zoo algemeen over denkt, of dat de meesten liever vast zijn?

A. De meesten hebben liever vast werk. Zulk een los werkman mag bij den eenen patroon wat meer verdienen dan bij den anderen, maar hij loopt van tijd tot tijd ook soms drie weken zonder werk.

2789. V. Zijn er onder die zwervers genoeg, die men mag beschouwen als degelijke, ernstige menschen, of behooren zij meest allen tot het mindere soort?

A. Er zijn even goed knappe menschen onder als bij hen, die bij een vasten baas werken.

2790. V. Hebt gij jeugdige arbeiders?

A. Twee, van circa 16 jaar.

2791. V. Neemt gij ze niet aan op hun twaalfde jaar?

A. Nooit.

2792. V. Wat is bij u de jongste leeftijd?

A. 14 jaar.

2793. V. Neemt gij ze stelselmatig niet jonger?

A. Neen.

2794. V. Waarom niet?

A. Omdat een jongen van 12 jaar te jong is om met werken aan te vangen; zij behooren op dien leeftijd nog op school.

2795. *V.* Het zal u bekend zijn, dat kinderen van arbeiders in den regel niet langer dan tot hun twaalfde jaar op school blijven. Betreurt gij dat?

A. Zeker, het ware te wenschen, dat hierin verandering kwam. Ik heb een zoon, die op de hoogere burgerschool was, maar die liever in het vak wilde komen, omdat hij geen trek had later met zijn diploma naar een baantje van f 300 te gaan solliciteeren. Die jongen is nu 19 jaar en 1 jaar aan het werk, en men kan hem nu reeds een flink stuk werk voorzetten. Daaruit kon ik zien, dat de jongen op school goed ontwikkeld was.

2796. *V.* Gij zoudt dan wenschen, dat de jongens tot hun 14de jaar op school bleven?

A. Zeker, minstens tot hun 14de jaar.

2797. *V.* Gij beaamt dus niet hetgeen door een anderen werkgever werd gezegd: „het is nog zoo kwaad niet, als een jongen als krullenjongen begint, dan komt hij er zoo langzamerhand in, dat is beter dan dat hij zoo lang op school blijft“?

A. Neen, dat beaamt ik zeker niet.

2798. *V.* Gij meent, dat, wanneer een jongen tot op zijn 14de jaar op de schoolbanken heeft gezeten, hij nog evengoed zijn vak kan leeren als wanneer hij begint op zijn 12de jaar?

A. Zeker.

2799. *V.* De jongens van 14, 15 jaar, die gij hebt, verlaten zeker 's avonds om 7 uur de werkplaats?

A. Ja.

2800. *V.* Vóór de invoering der wet, werkten zij toen winter en zomer geheel met de volwassen knechts op?

A. Neen, 's winters gingen zij met donker weg en bezochten dan de burgeravondschool.

2801. *V.* Verlangt gij bepaaldelijk van uw jongens, dat zij die school bezoeken?

A. Neen, dat niet, maar ik heb in mijn werkplaats nog nooit een jongen gehad, die de burgeravondschool niet bezocht.

2802. *V.* Zijt gij voorstander van een ambachtschool, of geeft gij de voorkeur aan eene burgeravondschool, met het werken in eene werkplaats gepaard?

A. Ik geef de voorkeur aan het laatste. Op eene ambachtsschool komt in de jongens een zekere traagheid.

2803. *V.* Zegt gij dit op grond van ondervinding?

A. Neen, dit heb ik van anderen gehoord, en als zij dan op een winkel komen, staan hun de handen verkeerd.

2804. *V.* Dit laatste gaf een andere getuige toe; „maar“, voegde hij er bij, „laat het waar zijn, dat de handen eerst wat verkeerd staan, maar zie dan eens een jaar later, wanneer de practijk heeft aangevuld, wat hem nog ontbrak. Dan staat de leerling eener ambachtsschool veel hooger dan hij, die zijne opleiding in de werkplaats heeft gekregen“.

A. Dat is zeer wel mogelijk.

2805. *V.* Gij spraakt daar straks van loonsverhooging, waartoe nu besloten is. Was daartoe reeds verleden jaar niet besloten?

A. Ja, met November zou zij ingaan, maar de werklieden verlangden met 1 Augustus. Toen is van de zaak niets gekomen, omdat vele bazen nog aangenomen werk hadden, waarbij zij geene rekening hadden kunnen houden met een verhoogd loon.

2806. *V.* Was het aan de werklieden bekend, dat de bazen tegen den datum van 1 Augustus bezwaar hadden met het oog op het reeds aangenomen werk?

A. Zeker.

2807. *V.* Hoe zijn de bazen tot hun nieuw besluit gekomen?

A. Tengevolge van een nieuw verzoek en uit vrees voor werkstaking is met algemeene stemmen tot loonsverhooging besloten.

2808. *V.* Verwacht gij thans een staking van het werk bij de patroons, die zich niet aan het hoogere loon zullen houden?

A. Ja, dat het werkvolk van hen zal wegloopen naar bazen, waar zij meer kunnen verdienen.

2809. *V.* Maar als dan de slechte tijden komen?

A. Er is in Haarlem schrikkelijk veel, eigenlijk te veel werk.

2810. *V.* In minder drukke tijden echter, wordt dan niet wel beneden het standaardloon gewerkt?

A. Bij mij gebeurt dat nooit. Zij zijn wel eens bij mij in den winter komen soebatten om voor minder loon te mogen werken, maar ik had toen geen werk. Bovendien, nu zou dat werk aangenomen worden, en later zou er mij een verwijt van worden gemaakt.

2811. *V.* Is het uwe gewoonte de werklui vooruit op te zeggen, wanneer gij geen werk meer voor hen hebt?

A. Mijne gewoonte is 14 dagen vooruit te waarschuwen.

2812. *V.* Wat ondervindt gij in dat opzicht van uwe werklieden?

A. Ik heb wel eens ondervonden, dat zij eerst een paar dagen te voren waarschuwden. Daarentegen heb ik ook wel eens enkelen op staanden voet

van het werk gejaagd, wanneer zij tot twee malen toe 's Maandags weggebleven waren.

2813. *V.* Is het Maandaghouden te Haarlem over het algemeen erg?

A. Bij mijn vast personeel is er nooit sprake zelfs van, maar wel eens bij de 20 à 30 man los volk, die ik aan het werk heb.

2814. *V.* Heeft er niet eenigen tijd geleden bij u een ongeluk plaats gehad?

A. Dat is geweest even na Nieuwjaar. In een in aanbouw zijnd huis wilde men de oude ramen van den gevel door spiegelramen vervangen, en een der mannen wilde dat nog eens, zooals hij zeide, voor den donker opknappen.

Hij stond toen op een 26-sports ladder en wilde die een halven meter omduwen, maar daar de gracht aflopend en de grond glad was, tengevolge van sneeuw en ijs, begon de ladder bij het omzetten te glijden en viel hij, zoodat hij een been brak, waardoor hij 13 weken thuis is geweest.

2815. *V.* Zonder loon?

A. Neen, hij was 10 jaar bij mij, en nevens de *f* 6, die hij trok uit het ziekenfonds, heeft hij er van mij ook 6 gehad. Naar aanleiding daarvan zal ik met Augustus mijn volk laten verzekeren. Dat doen reeds velen, en in de bestekken wordt dat ook al verplichtend gesteld.

2816. *V.* Het ligt immers in het plan om de loonsverhooging gepaard te doen gaan met die verzekering tegen ongelukken?

A. Ja, het tarief der klanten wordt daarvoor van 22 op 22½ cent gebracht.

2817. *V.* Dat besluit tot loonsverhooging is uitgegaan van de Vereeniging van industrieelen, niet waar?

A. Ja, reeds jaren heb ik gezegd, dat 16 centen voor een timmerman, die altijd de eerste en laatste op een werk is, te weinig is in vergelijking bijv. met wat een metselaar verdient, die nog eens een extratje heeft en niet zooveel onderhoud noodig heeft voor gereedschap, wat wel *f* 10 per jaar belooft. Daarom heb ik dan ook in afwachting van de aanstaande verhooging, als ik meende, dat de menschen het verdienden, wel eens *f* 1 per week meer gegeven.

2818. *V.* Wordt door den patroon geen gereedschap verstrekt?

A. Alleen de profielschaven geven wij. Die kosten voor elke profiel, dat de architect voorschrijft, *f* 1.50, *f* 2.—, *f* 2.50. Dit mogen wij van den werkman niet vorderen, maar de gewone gereedschappen, hamer, zaag, beitel, enz. koopt de man zelf.

2819. *V.* Is er op de bouwwerken in Haarlem altijd behoorlijk drinkwater?

A. In den regel wel; laatst heb ik het eerste bestek in handen gekregen, waarin was voorgeschreven, dat de aannemer moest zorgen voor aansluiting aan de waterleiding. Dat is een uitstekend ding,

want als er anders een pomp met slecht water is op het werk, drinken de werklieden daar onwillekeurig van, dikwijls tot schade voor hun gezondheid.

2820. *V.* Gij betaalt 's Zaterdag uit?

A. Ja.

2821. *V.* Houdt dan het werk vroeger op dan op andere dagen?

A. Ja, om 7 in plaats van om 8 uur.

2822. *V.* En krijgt dan elke werkman zijn aangepast geld?

A. Ja.

2823. *V.* Ook wanneer gij aan een ploeg een deel van het werk hebt aanbesteed?

A. Dan krijgt één het geld om het onder zijne kameraden te verdeelen.

2824. *V.* Ons is gezegd, dat dit er dikwijls toe leidt, dat de werklieden naar de kroeg gaan om dan dat geld te wisselen en te deelen.

A. Dat komt ook wel voor, maar onder mijne werklieden niet; ik zie dikwijls, dat zij bij mij in de werkplaats het geld nog verdeelen.

2825. *V.* Ons werd zeer nadrukkelijk verzekerd, dat ook buiten aanneming den werklieden wel eens collectief het loon in bankbiljetten werd gegeven om het onderling te verdeelen.

A. Dat gebeurt bij mij niet; maar bij anderen komt het wel voor.

2826. *V.* Is het voorgekomen, dat werklieden van u door ouderdom hebben moeten ophouden met werken? En zoo ja, wat is toen hun lot geworden?

A. Ik heb er geen gehad, die mijn dienst verlaten moest, omdat hij te oud was om te werken.

2827. *V.* Maar wat wordt er van timmerlieden, die te oud zijn om te werken?

A. Zij gaan naar het Diaconiehuis.

2828. *V.* Vindt gij dat niet eene harde toekomst?

A. Zeker.

2829. *V.* Zoudt gij het toejuichen, dat bij wettelijke regeling de toekomst van de werklieden verzekerd werd, zóó dat ook de patroon jaarlijks voor den man, dien hij in zijn dienst heeft, een zeker bedrag storten moest?

A. Daar zou ik zeker in toestemmen, mits de man knap van gedrag was.

2830. *V.* Zou de volgende opvatting bij u geen instemming vinden? De werkman zou eigenlijk van zijn loon zooveel moeten afzonderen, dat hij zich zelf voor den ouden dag kon verzekeren, maar dat doet hij niet, ook omdat hij er in den regel niet toe bij machte is. Daarom is wenschelijk eene

zóódanige regeling, dat hij zelf een gedeelte en de patroon een ander gedeelte moet storten. Dan is hetgeen de patroon stort eenvoudig te beschouwen als loon, waaraan eene zekere bestemming gegeven is, zoodat het, onverschillig of die man bij denzelfden patroon blijft of niet, zijn eigendom is, en dus zijn aanspraak op pensioen dienovereenkomstig behouden blijft, even goed als de rest van zijn loon. Zou die opvatting door u gewraakt worden of niet?

A. Ik zou het uitnemend vinden.

2831. V. Is de algemeene verhouding tusschen patroons en werklieden in de laatste jaren slechter geworden?

A. Ja, hoewel ik er geen klagen over heb.

2832. V. Komt naar uw oordeel de grootere onverschilligheid, waarover door velen wordt geklaagd, van één kant of van beide kanten?

A. Het komt dikwijls van twee kanten.

2833. V. Zoudt gij gaarne zien het bij elkander komen van vertegenwoordigers van de twee partijen om gemeenschappelijke en ook strijdige belangen met elkander te bespreken, en de moeilijkheden, die rijzen, bij minnelijk overleg zoo mogelijk uit den weg te ruimen?

A. Daar zou ik zeker voor zijn.

2834. V. Werklieden zeiden ons: „dat zal niet gaan, want de werkman durft niet spreken, wanneer hij bij een vasten baas is, omdat hij dan groote kans heeft weggezonden te worden, als hij zegt, wat hem op het hart ligt.“

A. Dat zal wel veel liggen aan den toon, waarop gesproken wordt.

2835. V. Stel, dat er eene poging werd gedaan om een lichaam te vormen, waarin de patroons vertegenwoordigers zonden en ook de werklieden; dan zoudt gij dit dus toejuichen?

A. Zeker wel.

B. HAGEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Pieter Jordaan, oud 51 jaar, kleermakersknecht bij den heer Davidson, te Haarlem.

2836. De Voorzitter: Werkt gij in eene werkplaats?

A. Neen, de ongehuwden werken alleen in de werkplaats, de gehuwden thuis.

2837. V. Zijn er veel thuiswerkers?

A. Een goede dertig.

2838. V. Werkt gij altijd voor denzelfden patroon?

A. Ja.

2839. V. Is dit over het algemeen gebruikelijk?

A. Neen, maar ik weet nergens beter terecht te komen. Ik heb ook wel voor Gerlach gewerkt, maar daar had ik niet zoo doorlopend werk.

2840. V. Hebt gij nu altijd door werk?

A. Altijd niet. De drukste tijd is tusschen Paschen en Pinksteren. En is het slap, dan krijg ik ook wel een enkel stuk confectiewerk te doen, hoewel ik alleen broekenmaker ben, maar het meeste confectiewerk komt toch uit Duitschland.

2841. V. Hoe lang werkt gij wel in den druksten tijd?

A. 18 uren daags, van 's morgens 6 tot 's nachts 12 uur.

2842. V. Maar die 18 uren werkt gij toch niet in één stuk door? Gij moet toch eten, en neemt toch zeker ook overigens wel eenige rust?

A. Ik neem er een half uur voor eten af, maar anders werk ik steeds door.

2843. V. Kunt gij dat, behoudens dat ééne halfuur, 18 uren volhouden?

A. Ja wel.

2844. V. Valt gij tegen het eind niet soms in slaap?

A. Wel neen.

2845. V. Neemt gij dan werkelijk nooit meer dan een half uur rust?

A. Neen.

2846. V. Hoe lang zet gij dat voort?

A. Van een week of drie vóór Paschen, tot een week of drie na Pinksteren.

2847. V. Dus 13 weken?

A. Ja.

2848. V. Werkt gij alleen?

A. Neen, met mijn eigen zoon.

2849. V. Op welken leeftijd is die jongen begonnen?

A. Toen hij 12 jaar oud was.

2850. V. Hoe lang werkte hij in het begin?

A. Tien of elf uren per dag; tegenwoordig 13 of 14 uren met een uur schafttijd.

2851. *V.* Wordt er ook wel met vreemde jongens gewerkt?

A. Ja, dat heb ik vroeger ook wel gedaan.

2852. *V.* Werkt zoo'n jongen dan dikwijls ook heel laat?

A. Ja, maar dan krijgen zij overuren betaald.

2853. *V.* Wanneer die drukke tijd achter den rug is, hebt gij dan altijd genoeg werk van uwen patroon of van particulieren, om geregeld door te kunnen werken?

A. Altijd niet. Ik begin meest 's Dinsdags of 's Woensdags en moet in het laatst van de week ook meestal nog een dag leeg zitten.

2854. *V.* Houdt gij aantekening van uwe verdiensten?

A. Neen, maar ik weet wel, hoeveel ik verdien. In den drukken tijd maak ik twee pantalons af en verdien aan iederen pantalon *f* 1.75, d. i. dus *f* 3.50 per dag. Daarvan gaat echter af voor verschotten 15 cents; terwijl ik iedere week op mijne naaimachine *f* 1 moest afbetalen, doch dat is nu afgelopen.

2855. *V.* Hoe lang hebt gij voor die machine betaald?

A. Twee jaar; zij heeft *f* 95.— gekost.

2856. *V.* Hoeveel verdient gij in minder drukke tijden?

A. Dat wisselt af van *f* 7.— tot *f* 14.— per week.

2857. *V.* Hoe regelt gij uwe huishouding daarvoor? Is het, tengevolge van die wisseling van verdiensten, het eene gedeelte van het jaar ruim en het andere gedeelte heel wat minder, of brengt gij gelijkmatigheid in uwe uitgaven?

A. Ja, als de vrouw wat overhoudt, besparen wij dat.

2858. *V.* Wat verdient een jongen?

A. Naar hij werken kan, 7, 8 centen per uur.

2859. *V.* Moet dat van uw verdiensten af?

A. Ja, maar met een jongen kan ik 3 pantalons maken.

2860. *V.* Gij maakt dan wel *f* 30.— per week in den drukken tijd?

A. Ja.

2861. *V.* Blijft uw eigen jongen nog lang op die manier bij u werken?

A. Dat kan ik niet zeggen, al naar hij genie heeft, of al of niet in dienst moet. De kinderen zijn tegenwoordig zoo buitengewoon.

2862. *V.* Leeft uw jongen mee in het huishouden?

A. Ja, die krijgt *f* 3.— in den drukken tijd en anders *f* 2.—, waarvoor hij zich moet kleeden, enz.

2863. *V.* Geven kleermakers de voorkeur aan thuiswerken, of zijn zij liever op een magazijn?

A. Liever thuis, omdat zij dan werken kunnen zoolang en zooveel als zij willen, en op 't magazijn is een vaste tijd van komen en gaan.

2864. *V.* Maar op een magazijn zijn daarentegen de inkomsten vast?

A. Neen, daar gaat ook alles per stuk, maar wordt boete toegepast op ongeregeld komen. Die beloop ik echter ook, als ik mijn goed niet op tijd aflever.

2865. *V.* Waarom hebt gij op Maandag in den regel weinig werk, en zelfs op Dinsdag?

A. Omdat dan de coupeur niet altijd werk gesneden heeft; dat wordt dan klaar gemaakt voor de week en dan zegt hij: „kom morgen maar eens terug, dan zal ik zien, of ik wat gesneden heb.“

2866. *V.* Hebt gij wel eens elders gewerkt?

A. Neen, alleen te Haarlem.

2867. *V.* Werkt gij altijd pantalons?

A. Ja, altijd.

2868. *V.* Is de arbeidsverdeeling in uw vak zoo sterk, dat daarvan nooit wordt afgeweken?

A. Ja, dat is om een vaste hand te krijgen. Men heeft broekenmakers en vestenmakers en verder grootwerkers, dat zijn degenen, die rokken en jassen maken; die zijn dan weder onderscheiden in zwartwerkers en buckskinwerkers.

2869. *V.* Zoudt gij dus geen goede jas kunnen maken?

A. Ja wel, maar niet zoo als een grootwerker dat doen zou; ik ken er het fijne niet van.

2870. *V.* Uw werk voor particulieren, is dat alleen verstelwerk, of maakt gij ook wel geheele pakken?

A. Ja, ik doe alles, wat ik krijgen kan.

P. JORDAAN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

ZITTING VAN VRIJDAG 7 AUGUSTUS 1894.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van **Mendrik Gijbertus Kwekkeboom**,
oud 26 jaar, boekbindersgezel bij de heeren
Oostenbroek & Zoon, te Haarlem.

2875. De **Voorzitter**: Op welken leeftijd zijt gij
met uw vak begonnen?

A. Op mijn 16de jaar.

2876. *V.* Dat is laat, hoe komt dat?

A. Ik was vroeg groot en kon meer verdienen als
loopknecht, maar ik zag in, dat dit op den duur niet zou
gaan. Ik ben toen eerst gegaan bij de Haarlemsche
Bindwerkfabriek van den heer Kraay.

2877. *V.* In den regel gaan de jongens zeker veel
vroeger in het vak?

A. Ja, meestal op hun twaalfde of dertiende jaar.

2878. *V.* Zijn er bij de heeren Oostenbroek nog al
veel jeugdige jongens?

A. Er zijn er drie van 13 à 14 jaar. Vroeger zijn
er wel 5 of 6 beneden de 16 jaar geweest.

2879. *V.* Acht gij het wenschelijker, dat de jongens
op hun twaalfde dan op hun veertiende jaar beginnen?

A. Ja.

2880. *V.* Zoudt gij denken, dat het nadeelig was,
indien zij eerst op hun veertiende jaar aanvingen?

A. Nadeelig niet, maar het vouwen en naaien moet
vlug geschieden.

Enquête.—Haarlem.

2881. *V.* Zou dat werk evengoed door u kunnen
worden gedaan?

A. Zeker, wij vrouwen ook wel eens mede, als er
haast is.

2882. *V.* Het vak eischt dus niet het bezigen van
kleine handjes?

A. Neen.

2883. *V.* Hoeveel volwassenen zijn er bij de heeren
Oostenbroek?

A. Boven de 18 jaar zijn 17, 18 man.

2884. *V.* Hoe worden de loonen berekend?

A. Er zijn nog twee, die per uur betaald worden:
een oude man van den ouden stempel, die er al een
kleine 40 jaar is, en een jongen man, die van den heer
Zaadvoort bij ons is gekomen. De patroon heeft onlangs
wel gezegd, dat hij ons allen per uur zou gaan betalen,
maar tot dusver is daarvan nog niets gekomen.

2885. *V.* Hoeveel verdienen die twee, welke per uur
werken?

A. De oude man heeft 10 cents per uur gehad, ik
weet evenwel niet, of hij nu niet een cent minder heeft.
De ander heeft 11 centen.

2886. *V.* Wat is de werktijd?

A. Van 's morgens 6 tot 's middags 1 uur, dan van
2½ tot 's avonds 7 uur, waarvan nog afgaan tweemaal
een half uur schoft 's morgens en 's avonds.

2887. *V.* Er wordt dus in het geheel per dag gewerkt 10½ uur?

A. Ja.

2888. *V.* 's Winters ook?

A. Ja. Dan werken wij van 8 tot 8 uur 's avonds, maar vervallen de twee halve uren schoft.

2889. *V.* Gij sprakt daar straks van iemand van den ouden stempel; was het vroeger gewoonte allen per uur te betalen?

A. Dat weet ik niet.

2890. *V.* Duurt het werk 's Zaterdags evenlang?

A. Ja.

2891. *V.* Gij werkt dus per week 63 uren?

A. Ja.

2892. *V.* Die twee, welke per uur befaald worden, verdienen dus *f* 6.30 en *f* 6.93 per week?

A. Ja.

2893. *V.* Werken de jongens op vast loon?

A. Ja, die krijgen *f* 0.50, *f* 0.75, *f* 1 en hoogstens *f* 1.50.

2894. *V.* Hoe worden de anderen betaald, die niet per uur werken?

A. Die krijgen weekloon.

2895. *V.* Hoeveel?

A. De hoogste heeft *f* 11, dan een paar van *f* 8, van *f* 7, *f* 6, *f* 5 en *f* 3.50.

2896. *V.* Die van *f* 3.50 zijn dan toch zeker nog maar jongens?

A. Ja, van een jaar of 18, denk ik.

2897. *V.* En die van *f* 6, *f* 7 en *f* 8, zijn daaronder gehuwde menschen?

A. Ja.

2898. *V.* Wat verdient gij zelf?

A. *f* 8.

2899. *V.* Heeft er ook overwerk plaats?

A. Ja wel, maar dit is in de laatste jaren toch verminderd. Nu de patroon een naaimachine in het werk heeft gekregen, is dat zoo verschrikkelijk niet meer.

2900. *V.* Hoe was het vroeger dan?

A. Wel eens één of twee nachten in de week, en dan weer eens tot 12, 1 of 2 uur, al naar gelang van de werkzaamheden.

2901. *V.* Bedoelt gij met die een of twee nachten geheele nachten?

A. Ja, geheele nachten door. Wij gingen des avonds van 9 tot 9½ uur naar huis om onze boterham te halen, en bleven dan den geheelen nacht doorwerken, behalve dat wij vrijen tijd kregen van twaaf uur tot half een ongeveer om ons brood te eten, terwijl dan ons loon doorging.

2902. *V.* En ging dan 's morgens om zes uur het werk weer geregeld door na zulk een nacht?

A. Ja.

2903. *V.* Kondet gij dat volhouden?

A. Er is geen quaestie van niet volhouden; je moet, en daarmee is het uit. In het vorige jaar is het evenwel maar een paar weken vóór Nieuwjaar voorgekomen, dat wij twee nachten moesten doorwerken.

2904. *V.* Wordt voor het overwerk meer betaald dan in de gewone uren?

A. Neen, dat wordt per uur berekend naar verhouding van het weekloon. Die *f* 11 heeft, krijgt 19 centen; en zoo heb ik 12 centen per uur.

2905. *V.* Hoe staat het met Zondagswerk?

A. Dat heeft zelden plaats.

2906. *V.* Uw gewone verdienste is gering, maar het totaal wordt wat beter door dat overwerken; ofschoon gij dit aan den anderen kant moet betreuren, zijt gij er toch happig op?

A. Ter wille van het geld, ja; anders niet, want het is niet prettig dat overwerk.

2907. *V.* Hebt gij ook aanteekening gehouden van uw oververdiensten, bijv. over 1890?

A. Neen, ik was daarop niet voorbereid; uit de presentielijst zou ik dat echter wel hebben kunnen opmaken.

2908. *V.* Kunt gij het niet vertrouwbaar schatten?

A. Nu, in den winter zal het gemiddeld 18, in den zomer 8 uren bedragen per week.

2909. *V.* Wordt er ook nog wel werk thuis verricht?

A. Neen.

2910. *V.* Ook geen karweitjes gedaan voor eigen rekening?

A. Neen, daar hebben wij geen gereedschap voor, althans niet voor verguldwerk, en zoo'n half linnen bandje is de moeite niet waard om er aan te beginnen, omdat men het werk bij een ander zou moeten laten snijden.

2911. *V.* Kunt gij, die *f* 8 verdient, u zelven tot de volledig bekwame werklieden rekenen?

A. Neen, want wij worden er niet aan gezet. Ik ben op mijn 18de jaar er bij gekomen tegen *f* 7. Wij staan wel voor alles, maar bekwaam zijn wij niet.

2912. *V.* Die van *f* 11 wel?

A. Ja, maar wij werken met elkaar op.

2913. *V.* Zijt gij gehuwd?

A. Ja, ik heb bijna twee kinderen.

2914. *V.* Hoeveel overuren maakt gij gemiddeld wekelijks het geheele jaar door?

A. Een uur of 12.

2915. *V.* Uw totale inkomsten zijn derhalve gemiddeld bijna *f* 9.50?

A. Ja, ongeveer; ik schat het altijd op *f* 9.

2916. *V.* Ik heb u voorheen immers goed begrepen, dat onder degenen, die minder hebben, dus 6, 7 gulden, ook getrouwde lieden zijn?

A. Ja.

2917. *V.* Hebben die nog nevenverdiensten?

A. Eén, die is muzikant bij de schutterij, maar die heeft een hoop kinderen.

2918. *V.* Verdienen de vrouwen met uit werken gaan nog iets extra?

A. Dat zouden zij gaarne willen, mijn vrouw ook, maar zij zitten met de kinderen en het eten; voor het bewaren van een kind durft men wel 30 cts. vragen, en er zijn er, die kinderen van 5 en 6 jaar hebben. Daarbij komt, dat ik het eten zou moeten koken, als de vrouw uit was, dat zou mij dagelijks een half uur kosten. Als men dit een en ander bij elkander rekent, dan ziet men, dat er geen voordeel bij is, dat de vrouw voor 14 stuivers daags uit werken gaat.

2919. *V.* Die menschen, die f 6 of f 7 's weeks hebben, krijgen zeker de overuren ook minder betaald?

A. Ja, die van f 7 krijgen 11 cts. voor een uur overwerken.

2920. *V.* Zulk een gezin moeten derhalve leven van f 8.20 per week?

A. Ja.

2921. *V.* En gij van f 9 à f 9.50?

A. Ja.

2922. *V.* Wat verwoont gij?

A. f 2.

2923. *V.* Naar de prijzen der woningen, die ons zijn medegedeeld, kan dat voor Haarlem een goede woning zijn, is het niet?

A. Wij wonen dan ook zeer knap.

2924. *V.* Zijt gij lid van een bouwvereniging?

A. Ik had het wel willen worden, maar kon niet, omdat er reeds te veel liefhebbers waren.

2925. *V.* Dit bewijst, dat er bij de werklieden veel lust bestaat om zich bij zulk een vereeniging aan te sluiten?

A. Zeker, ik heb wel vernomen, dat zulke huisjes met f 100 of f 150 winst worden overgedaan; zij staan nooit leeg.

2926. *V.* Waar staat uw woning?

A. In de Voortingstraat, aan den kant van het Rozenpriël.

2927. *V.* Hoe is zij ingericht?

A. Ik heb een voorkamer, een achterkamer, een kleine keuken, waterleiding en een heel klein lapje grond.

2928. *V.* Is de zolder besloten?

A. Neen, het zijn pannen.

2929. *V.* De beschrijving, die gij van de inrichting

Enquête.—Haarlem.

uwer woning geeft, is minder dan die van de huizen der bouwvereniging. Toch betaalt gij nog iets meer dan sommige bewoners van huizen eener bouwvereniging, ofschoon in den prijs voor deze nog zit een tegoedschrijving voor eigendomsverkrijging. Zijn uw kamers misschien grooter?

A. Neen. De kamers van de huisjes van de bouwvereniging zijn veel grooter dan de mijne.

2930. *V.* De tuintjes ook?

A. Ja, oneindig veel grooter. Ik heb onlangs zoo'n huisje nog trachten over te nemen, maar zij vroegen te veel winst.

2931. *V.* Zijt gij nu zonder schuld?

A. Ja.

2932. *V.* Zijt gij lid van de Winkelvereniging « Des werkmans vriend »?

A. Die vereeniging ken ik niet. Ik weet wel, dat er eene dergelijke vereeniging is, maar daarin kunnen alleen deelnemen de leden van de bouwvereniging. Ik betaalde o. a. van den winter f 1.— voor mijn steenkolen, en de oudste knecht op den winkel, welke ook zoo'n huisje bewoont, betaalde slechts 70 of 80 cents.

2933. *V.* Als gij 's Zaterdagavond uw geld thuis brengt, moet uw vrouw dan daarmede betalen hetgeen in die week reeds gekocht is?

A. Neen, tenzij wij voor schoeisel of zoo iets moeten uitgeven. Dan moeten wij wachten, totdat ik eens een goede week van overwerk heb gehad.

2934. *V.* Die uitgaven voor schoeisel en dergelijke nu daargelaten, leeft uw gezin, wat de geregeld terugkeerende uitgaven van kruidenier en bakker enz. betreft, zóó dat een vrouw met uw loon de volgende week alles contant kan betalen?

A. Ja, mijnheer. In het begin van ons trouwen hebben wij het met een gulden minder moeten doen. Met den gulden, die nu gewoonlijk aan kleeren weggaat, kunnen wij er natuurlijk iets beter komen.

2935. *V.* Koopt gij kleeding en schoeisel op afbetaling?

A. Ik koop niets, voordat ik het geld er voor bij elkaar heb.

2936. *V.* Dat gebeurt toch niet altijd in den werkmansstand?

A. Het zou wel te wenschen zijn. Ik heb laatst nog tegelijk met een kameraad een paar schoenen gehad. Hij had ze uit een koopwinkel, een winkel op afbetaling, maar de zijne waren duurder en heel wat slechter. Maar ik kan dit doen, omdat ik een vrouw heb, die den boel bij elkaar houdt. Ik geloof, dat meestal, wanneer het in een huishouding niet goed gaat, de schuld aan de vrouw ligt.

2937. *V.* Heeft uwe vrouw vroeger gediend?

A. Ja, zij is een Luthersch weesmeisje geweest, en heeft het in hare latere diensten zeer goed getroffen.

2938. *V.* Kent gij werklieden, die getrouwd zijn met meisjes, welke in fabrieken of werkplaatsen gearbeid hebben?

A. Ja.

2939. *V.* Ziet gij ongunstige gevolgen van dergelijke huwelijken?

A. Ja, zij vervallen veel lichter in narigheid. Ik ken er een stuk of wat, die veel minder zijn geworden en zich niet ontzien de menschen uit te borgen.

2940. *V.* Het is derhalve uw indruk, dat het werken van jeugdige meisjes op fabrieken of werkplaatsen naderhand ongunstig werkt op den toestand van het gezin?

A. Ja; ik geloof, dat het veel beter is, dat de meisjes eerst bij moeder tehuis goed leeren breien en naaien, totdat zij naar een dienst gaan. De meisjes op de fabrieken hebben niets in het huishouden geleerd.

Een meisje mag het in een dienst beter hebben dan zij het bij een werkman zal krijgen, maar zij heeft toch voor, dat zij koken kan en huishouden en goed maken en verstellen.

2941. *V.* Trekken dienstmeisjes wel den neus op voor fabrieksmeisjes?

A. Als 't u belieft, wel degelijk.

Die staan slecht aangeschreven, vooral die van de bleekerijen, dat worden slechte huishoudsters, die geen gat in een kous kunnen stoppen.

2942. *V.* Vroeger werkten de vrouwen op de bleekerij lang, niet waar?

A. Lang, ja, van 5 tot 9, 9½ uur.

2943. *V.* Dat late avondwerken heeft thans toch opgehouden?

A. Nu, ik ken een vrouw van 30 jaar, die bij een bleeker te Overveen werkt en er over klaagt, dat het nog laat wordt; dadelijk na de invoering van de wet was dat wat beter, maar nu is het weder, zegt zij, het oude liedje; «die nieuwe wet geeft ook niet, ik moet toch weer langer werken.» Ik heb toen gezegd: «die inspecteurs kunnen niet overal gelijk zijn, maar dat zal mettertijd wel gaan».

2944. *V.* Er wordt dikwijls beweerd, dat het naeelig is voor de meisjes, die op bleekerijen werkzaam zijn, wanneer zij zoo vroeg moeten uitscheiden, omdat zij dan maar op straat blijven loopen en dan niet altijd naar de beste plaatsen gaan. Is dat ook uwe meening? Of meent gij, die verscheiden van die meisjes kent en op mij den indruk maakt van na te denken over hetgeen gij ziet, dat het vroeger uitscheiden gunstig op haar zal werken, zoodat zij er eerder toe zullen komen om wat in de huishouding te doen?

A. Op het meisje, waarvan ik sprak, zou dat wel goed werken. Die zegt dikwijls genoeg: «om half 10 moet ik naar bed, dus dan heb ik geen trek om licht aan te steken en nog iets te doen». Als die meisjes wat meer tijd hebben, zullen zij flink leeren naaien en wat een vrouw verder noodig heeft.

2945. *V.* Worden in Haarlem bij anderen in uw vak dezelfde loonen uitbetaald als op de werkplaats, waar gij zijt?

A. Er zijn geene andere werkplaatsen van dezelfde soort als de onze; maar in Amsterdam is het loon hooger.

2946. *V.* Maar het leven ook duurder?

A. Ja, anders was ik misschien ook daarheen gegaan.

2947. *V.* Zijn de lokalen bij den heer Oostenbroek behoorlijk hoog?

A. Ik geloof, dat zij 2.30 M. zijn; het nieuwe lokaal, dat een groot jaar geleden is gebouwd, is wat hooger.

2948. *V.* Hoe wordt de lijmpot warm gemaakt?

A. Op een petroleumtoestel.

2949. *V.* Geeft dat geen onaangename lucht?

A. Neen.

2950. *V.* Is het privaat in de werkplaats zelf?

A. Ja.

2951. *V.* Leveren de in de werkplaatsen aanwezige toestellen geenerlei gevaar op voor de werklieden?

A. Neen.

2952. *V.* Wordt de werkplaats geregeld schoongemaakt?

A. Dat is moeilijk te beantwoorden.

2953. *V.* Eenvoudig met ja of neen, dunkt mij.

A. Het schoonmaken laat wel iets te wenschen over.

2954. *V.* Wordt er niet op vasten tijd gereinigd?

A. Neen; de boel is eens heelemaal schoongemaakt.

2955. *V.* Verlaten de jongens geregeld om 7 uur de werkplaats?

A. Ja.

2956. *V.* Geloof gij, dat die jongens des avonds nog onderwijs genieten?

A. Neen.

2957. *V.* Vindt gij dat niet jammer?

A. Zeker, want er zijn er bij, die zeer stom zijn.

2958. *V.* Weet gij, of er op die jongens aandrang uitgeoefend wordt om naar school te gaan?

A. Zeker. Het gebeurt wel eens, dat zulk een jongen voor den patroon een brief moet wegbrengen. Moeten zij nu voor den patroon het adres lezen, dan gaat het nog goed, als er staat «den Heere», maar als er staat «WelEdelen Heer» dan gaat het minder goed. De patroon zegt dan dikwijls: «waarom stuurt je moeder je 's avonds niet naar school?»

2959. *V.* Gij neemt dus waar, dat er zeer gebrekkig ontwikkelde jongens zijn. In het begin van uw verhoor hebt gij intusschen gezegd, dat het uws inziens goed was, indien de jongens op hun twaalfde jaar aan het werk gingen. Betreurt gij het niet zeer, dat de jongens zoo slecht ontwikkeld de maatschappij ingaan?

A. Dat is jammer genoeg, want al komt het niet veel te pas, het heeft toch zijn nut, afgezien nog van hetgeen het te pas komt voor eigen levensgenot.

2960. *V.* Zijt gij liefhebber van lezen?

A. Ik lees alleen bladen, die naar den ontevreden kant overhellen, zooals bijv. het Sociaal Weekblad.

2961. *V.* Leest gij nooit een boek?

A. Ja wel, hoewel geen romans. Ik lees wel brochures, geschriften over de Tweede Kamer, van Darwin, enz., waardoor ik met mijn kameraden zoowat over alles medespreken kan.

H. G. KWEEKREBOOM.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Pieter Kleiweg Dyserinck**, oud
49 jaar, metselaarsbaas en architect, te
Haarlem.

2962. De **Voorzitter**: Hoeveel menschen hebt gij
vast aan het werk?

A. Dat varieert al naar er drukte is, 23, 25, 27;
ik heb er zelfs wel veel meer gehad.

2963. *V.* Is daaronder een kern, die altijd door
werk bij u heeft?

A. Ja, enkelen werken wel 25, 30 jaar bij mij.

2964. *V.* Hoe groot is dan die kern?

A. Het is nu een heel strenge winter geweest, doch
ik heb het geluk gehad weinig te doen verzuimen,
terwijl bij minder strenge winters er veel verzuim was.
Buitenwerken moeten altijd 's winters stil liggen.

2965. *V.* Gij metselt veel bakkersovens, naar ik
meen; licht het wellicht daaraan, dat gij tegenwoordig
's winters niet veel behoeft te doen verzuimen?

A. Ja.

2966. *V.* Wordt dat ovenwerk hooger betaald?

A. Ja.

2967. *V.* Verschilt dit aanmerkelijk?

A. Dat staat hiermede in verband, dat de vuren ver-
nieuwd moeten worden, zooals op het oogenblik aan de
Rotterdamsche broodfabriek. Daarvoor nu is een aantal
uren bestemd, in den regel 100, en nu krijgen zij de
100 uren uitbetaald, ook al werken zij er maar 60 of 70
uren over.

2968. *V.* Gebeurt het inderdaad dikwijls, dat het werk
op 100 uren berekend wordt, en maar 60 of 70 uren
duurt?

A. Ja, en dat mag ook wel, want ik heb ook maar
2 lieden, die voor dat werk capabel zijn, en ik zou er geen
twee anderen voor weten te vinden. Zondagmorgen kreeg
ik een briefkaart uit Rotterdam om zoo spoedig mogelijk
menschen te zenden, en Maandag begonnen zij reeds. Nu
moet u wel bedenken, dat die oven de geheele week
nacht en dag gewerkt had en nog maar een uur of 10

had stilgestaan. Het is er dan ook intensief heet, wanneer
zij er in gaan, en zij kunnen het er dan ook niet langer
dan een kwartier in uithouden. Het mangat wordt wel
opengebrouwen en de deuren worden wel zooveel mogelijk
afgekoeld, en zij werken wel eenvoudig in hemd en broek,
maar dit neemt niet weg, dat de temperatuur er toch
altijd een 150° F. is.

2969. *V.* Zijn zij wegens de hooge verdienste gretig
op werk, of is het in hun oog niettemin dat een heel
leelijke eisch?

A. Het loon verzoet hier wel eenigszins den arbeid,
maar zij zouden toch geen twee van die werkjes achter
elkander kunnen of willen doen. Het gebeurt dan ook
heel dikwijls, dat ik den tijd eenvoudig aan hen overlaat.

2970. *V.* Hoe lang werken zij achter elkaar aan zulk
een oven, natuurlijk met afwisseling om het kwartier?

A. Naar dat de bakkerij gepresseerd is; zij overleggen
dat onder elkander en zeggen bijv.: «wij zullen vandaag
tot 9 uur werken en morgen den boel afdoen.»

2971. *V.* In eens door?

A. Dat kan niet, maar haast is er altijd en het heet
altijd: «maak toch voort». Het is een kwaad werk.

2972. *V.* Wat is bij u het gewone loon?

A. Daarin staan wij nu op een kentering. Ik heb
hekel aan stukwerk, omdat daar steeds de hand mede
wordt gelicht, en daarom heb ik altijd een à twee uren
overbetaald, maar met den 1sten Augustus is dat ver-
anderd, door het loon van 16 op 18 centen te brengen.

2973. *V.* Cornet heeft ons dat reeds medegedeeld,
maar voegde er bij, dat uw personeel daardoor achteruit-
ging, aangezien die overbetaling van een à twee uren nu
wel zou worden afgeschaft. Is dat zoo?

A. Ik heb met hem niet gesproken over het verhoor.
Vóór hij er heen ging, zeide hij mij wel: «wat moeten die
heeren van mij hebben, ik wou, dat zij het uit hun
hersens gelaten hadden mij daarvoor te roepen»; waarop
ik hem den raad gegeven heb eenvoudig te zeggen, wat
waar is, dat daar niets in stak. Zooals ik zeide, het uur
is met 2 centen verhoogd en de extra-uren zijn afge-
schaft, omdat ik daarover met mijn klanten wel eens in
moeilijkheden kwam, maar dat meent niet weg, dat
voor extra vulle en nare werkjes wel eens wat meer
wordt gegeven; daar zal ik toch niet buiten kunnen.

2974. *V.* Hebt gij geheel gebroken met het stuk-
werkstelsel?

A. Zooveel mogelijk.

2975. *V.* Ook bij den bouw van nieuwe huizen?

A. Ja, omdat ik prijs stel op goed werk en het moeilijk
wordt dat te verkrijgen, als men niet permanent een op-
zichter bij het werk kan plaatsen. Ik geef liever een uur extra.

2976. *V.* Hoe gelooft gij, dat de werklieden denken
over het stelsel om in akkoord te werken?

A. Die vragen dikwijls om aangenomen werk en
aan zulk een verzoek voldoe ik wel eens, maar ik doe
niet meer aan de publieke aanbestedingen; dat wordt
zoo uitgezogen, dat men geen goed werk meer kan
leveren.

2977. *V.* Wordt door aannemers veelal beneden het standaardloon betaald?

A. Er zijn twee soorten van aannemers: vooreerst metselaars en timmerlieden, die op hun tijd aannemen, en verder particulier werk verrichten; en ten tweede menschen, die niets anders doen dan aannemen. Als de laatsten bij slapte eens begrijpen, dat zij voor minder loon volk kunnen krijgen, dan doen zij het, maar in het voorjaar, toen het erg druk was, zijn er ook wel van die aannemers geweest, die 19 cents per uur aan de metselaars hebben moeten betalen. Dat is een zaak van vraag en aanbod.

2978. *V.* Door de afdeling Haarlem van het Nederlandsch Werkliedenverbond is, zooals gij zeker weet, tot den Raad uwer gemeente het verzoek gericht om in de bestekken voor aanbestedingen van gemeente wege op te nemen het voorschrift, dat voor de arbeiders bij die werken zou gelden een maximum-arbeidsduur van 10 uren daags bij een minimum-loon van f 15 's weeks. Hoe zoudt gij daarover denken?

A. Dat zou ik zeer verkeerd vinden; men kan die lieden toch 's zomers en 's winters niet even lang laten werken.

2979. *V.* Dat is een quaestie van detail, dat geregeld kan worden; hoe denkt gij er echter over in beginsel?

A. Ik geloof, dat het ondoenlijk is dit in de bestekken op te nemen, want de minste inschrijver krijgt het werk. Wat ik wel zou wenschen is, dat de begrotingen serieuser gemaakt werden en het werk niet gegeven werd aan den minsten inschrijver, maar aan diengene, die het meest bij de begroting komt.

2980. *V.* Ik begrijp dien wensch volkomen, maar die kan gepaard gaan met den anderen wensch. Gij zegt: «wanneer het werk aan den minsten inschrijver wordt gegund, hoe kan men dan bepalingen maken omtrent duur en loon?» Ik vraag: waarom niet? Men kan toch bepalingen daaromtrent in de bestekken opnemen, waaraan de inschrijver zich zal te houden hebben?

A. Ik geloof, dat er dan geen inschrijvers zouden zijn.

2981. *V.* De ervaring begint het reeds anders te leeren. In Delft zijn bijv. uitbestedingen gedaan door particulieren, waarbij men de menschen tweemaal heeft laten inschrijven; de eene inschrijving was zonder, de andere met voorwaarden van duur en loon. Natuurlijk is die tweede inschrijving duurder geweest, maar dat betaalt de aanbesteder. Wanneer u nu een bestek werd voorgelegd, waarin stond een maximum van arbeidsduur en een minimum-loon, zoudt gij daarop dan niet willen inschrijven?

A. Neen.

2982. *V.* Welke bezwaren zijn er uws inziens om zulk een stelsel toe te passen?

A. Dat het te kostbaar zou worden.

2983. *V.* Dat zou afhangen van het minder of meer bezwarende van de voorwaarden; maar acht gij het stellen van voorwaarden op zich zelf niet wenschelijk om datgene te verhoeden, waarop gij straks zelf hebt gewezen, namelijk dat zekere aannemers, gebruik makende van de omstandigheden, gaan beneden het standaardloon en daardoor den toestand voor vele werklieden ongunstiger maken dan anders het geval zou zijn, terwijl de concurrentie voor de patroons, die zich aan het standaardloon willen houden, bemoeilijkt wordt?

A. Naar mijne overtuiging is in de gegeven omstandigheden ieder werkman, die zijn vak verstaat en oppast, tevreden met zijn loon.

2984. *V.* Geloof gij, dat het streven naar verbetering van positie het meest moet gezocht worden bij de minder bekwamen?

A. Ja.

2985. *V.* Gij gebruikt immers geen jongens beneden de 16 jaar?

A. Neen.

2986. *V.* Worden die bij het metselvak zoo goed als niet gebezigd?

A. Heel weinig, hoofdzakelijk door kleinere bazen. Ik heb een paar maal van die jongens gehad, maar er niets dan verdriet van gehad.

2987. *V.* In welk opzicht?

A. Zij zijn te speelsch, en eigenlijk gezegd worden zij door de grootere knechts maar gebezigd om hoodschappen te doen, een flesch jenever te halen, enz.

2988. *V.* Wat doet dan een metselaar vóór zijn 16de jaar?

A. Dat weet ik niet. Vroeger kregen wij onze metselaars uit Brabant. Die brachten een leerling mede, die op groote werken eerst als achterwerker dienst deed, en die later bij een patroon voor goed trachtte geplaatst te worden.

2989. *V.* Gij hebt de gewoonte uwe werklieden Vrijdagsavonds uit te betalen, is het niet?

A. Ja.

2990. *V.* ; Hebt gij dit altijd gedaan?

A. Zoover mij heugt, ja, en de zaak bestaat reeds 60 jaren.

2991. *V.* Was dit in Haarlem vroeger regel?

A. Vroeger werd er meer op Vrijdag uitbetaald, doch enkelen zijn er van teruggekomen, omdat er dan nog een stuk van de week mankeerde.

2992. *V.* Houdt gij aan die gewoonte vast, omdat het nu eenmaal zoo is, of omdat gij het in het belang van den werkman acht?

A. Omdat het, mijns inziens, is in het belang van den werkman, dat hij zijn geld thuis brengt vóór dat hij naar de kroeg gaat. Enkele bazen betalen 's Zaterdags wel om 1 uur uit, doch de knechts moeten toch om 1½ uur weder aan het werk.

2993. *V.* Staan de metselaars, wat het kroegloopen betreft, minder gunstig aangeschreven dan andere werklieden?

A. Minder gunstig niet.

2994. *V.* Ziet gij, wat het drankgebruik betreft, voor- of achteruitgang?

A. Ik zou haast zeggen, dat ik het vroeger wel erger heb gezien. In 1881 en 1882, toen het zoo boos druk was, had ik er veel meer last van, dat zij niet op tijd kwamen, vooral des Maandagsmorgens.

2995. *V.* Wilt gij daarmede zeggen, dat, volgens uwe ervaring, grooter verdienste — want die staat toch met meerdere drukte in het nauwste verband — leidt tot meerder drankmisbruik?

A. Over het algemeen kan het werkvolk geen weelde verdragen; hoe ruimer de verdiensten zijn, hoe meer misbruik van sterken drank. Ik voor mij heb zooveel reden niet tot klagen over mijn volk, want wanneer iemand bij mij niet oppast, gaat hij, na een paar keeren gewaarschuwd te zijn, onverbiddelijk de laan uit.

2996. *V.* Mag uwe ervaring u niet tot de uitspraak leiden, dat toenemende verdiensten volstrekt niet altijd aan drankverbruik geofferd worden, maar ook wel degelijk worden aangewend tot verhooging van den levensstandaard?

A. Over het geheel heb ik geen reden tot klagen.

2997. *V.* Wordt bij ziekte van den werkman een gedeelte van het loon door u uitbetaald?

A. Dan is het de vaste regel 's Vrijdagsavonds een busje neer te zetten, waarin dan door de werklieden voor den zieken kamerad wordt geofferd, waarna ik dan het bedrag verdubbel.

2998. *V.* Hebt gij bij uwe firma werklieden gehad, die door hoogen ouderdom niet meer konden arbeiden?

A. Op het oogenblik een, die elke week, alles en alles bij elkander, van mij en mijne vrouw, want hij verrichte vroeger ook huiselijke bezigheden, ongeveer f 6 krijgt.

2999. *V.* Is het bij uwe firma regel, dat, wanneer de werklieden niet meer kunnen arbeiden, van wege de firma eene tegemoetkoming wordt verleend?

A. Het is waar ook, er is er nog een, zekere Van Duin, die nu, denk ik, wel bijna 90 jaren zal zijn en tot over de 81 jaren gewerkt heeft, en die wordt behandeld alsof hij ziek was.

3000. *V.* Hoe denkt gij over eene wettelijke regeling, volgens welke de patroon voor een deel verplicht zou zijn, zijn volk te verzekeren tegen den ouden dag?

A. Dat zou goed zijn voor patroons, die vast volk hebben, en op voorwaarde, dat dit daaraan mede betaalde. Maar ik bijv. neem nooit mijn menschen aan voor goed. Als na 3 maanden bijv. het werk op is, gaan de jongst aangenomenen weg, en zoeken elders werk, om misschien een volgend jaar weder bij mij te komen.

3001. *V.* Maar gesteld, de regeling ware, dat patroon en werkman beiden voor den tijd, dat de man in dienst is, bijdroegen, zoudt gij dat denkbeeld toejuichen?

A. Het zou nog al lastig zijn voor de administratie, maar als dat bezwaar overwonnen kon worden, zou ik er niet tegen hebben, want ik heb wel wat voor den werkman over, ofschoon hij dat niet altijd toont te waardeeren.

Het groote ongeluk is, dat de minste zich gelijk stelt met den beste, en dat is toch lang niet zoo. Die voor het eene geschikt is, deugt soms niet voor wat anders.

3003. *V.* Hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A. Alleen wil ik onder uwe aandacht brengen, dat wij te Haarlem een verzekeringfonds tegen invaliditeit

Enquête.—Haarlem.

wegens ongelukken hebben opgericht, waarvan ik president ben, dat reeds 24 polissen heeft gesloten voor doorlopende assurantie en nog eenige voor bijzondere werken.

3004. *V.* Wij ontvingen daaromtrent reeds mededeelingen, die, als mijn geheugen mij niet bedriegt, met deze cijfers kloppen. Dat is een onderlinge verzekering, niet waar?

A. Ja.

3005. *V.* Omtrent het naleven van de bepalingen der gemeente-verordening ten aanzien van steigers bij huizenbouw zijn ons tegenstrijdige mededeelingen gedaan. Van den eenen kant werd ons gezegd, dat de patroons er uitstekend voor zorgen, maar dat bij de werklieden vaak groote roekeloosheid heerscht; van den anderen kant werd ons verzekerd, dat de bepalingen veelal niet worden nageleefd, de steigers dikwijls te wenschen overlaten en de valsteigers heel dikwijls ontbreken. Wat is uwe meening omtrent dit punt?

A. De kleinere bazen hebben minder zorg voor hun steigers dan de grootere. Ik ben er heel streng op, en naar de publieke steigers wordt steeds gezien door den gemeente-opzichter. Veelal is de schuld bij de werklieden zelf; vooral wanneer dezen aangenomen werk hebben, nemen zij er den tijd niet af om er een paar deelen bij te halen.

3006. *V.* Waar het geldt de meerdere of mindere soliditeit van steiger, hout en touw, is het misschien moeilijk te bepalen, of aan redelijke eischen wordt voldaan; maar de vraag, of valsteigers veelal ontbreken, is met een bepaald ja of neen te beantwoorden?

A. Ik heb wel eens gezien, dat zij ontbreken. Er wordt minder op gelet, zoolang het werk nog in de laagte is, dan wanneer zij hooger zijn, en dan is er ook wel een valsteiger. Maar als de steiger vijf deelen breed is, is de valsteiger meestal maar drie deelen.

3007. *V.* Dan helpt het ook niet veel?

A. Ja wel, want het breekt den val. Meestal is er echter onvoorzichtigheid in het spel. Als er aan de balklaag gewerkt wordt en er is geen ladder naar beneden, dan willen zij van een hoogte van 1 à 1½ M. op den steiger springen. Is deze nu solide genoeg, dan houdt hij het, maar ik ben er zelf ook wel eens doorgestaan; doordat er echter een valsteiger was, ben ik er goed afgekomen.

3008. *V.* Zoodat de aanwezigheid daarvan toch van zeer groot belang is?

A. Ontegenzeggelijk, maar als hij ontbreekt, is dit veelal de schuld van de werklieden zelf.

F. KLEIWEG DYSERINCK.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Johan Peter Casper Van Gurtzgen**,
oud 28 jaar, loodgietersbaas, te Haarlem.

3009. De **Voorzitter**: Hoe is bij u de werktijd geregeld?

A. Des zomers wordt er gewerkt van 's morgens 6 tot 8½, van 9 tot 12 en van 1½ tot 8 uur; des winters van 7½ tot 12 en van 1½ tot 6 uur.

Soms echter wordt het later en wel eens 10 uur 's avonds.

3010. *V.* Komt het overwerken meer voor in den winter dan in den zomer?

A. Des zomers heb ik ook veel werk, maar ik wil niet, dat de menschen later dan tot 8 uur werken, want van 's morgens 6 uur tot 's avonds 8 uur is lang genoeg.

3011. *V.* Hebben de menschen vast weekloon?

A. Neen, zij werken per uur.

3012. *V.* Wordt er voor overwerk meer betaald dan voor gewoon werk?

A. Neen, dat is hetzelfde.

3013. *V.* Hoe hoog is het uurloon?

A. 17 centen; één knecht verdient 18 centen, terwijl de meesterknecht een vast loon van /15. — 's weeks heeft.

3014. *V.* Een van uw knechts zeide ons, in antwoord op de vraag, hoe het kwam, dat het loodgietersbedrijf hooger werd beloond dan tot dusver andere bouwvakken: «dat zit hem in het min of meer gevaarlijke van het vak». Is dit zoo?

A. Het vak is zeer zeker gevaarlijk, maar het is steeds gewoonte geweest om dat loon uit te betalen.

3015. *V.* Uw vak is, als ik mij niet vergis, tamelijk ongezond door het omgaan met lood; wat wordt daar tegen in uw werkplaats gedaan? Hoe zijn uw smeltplaten geplaatst?

A. Ik heb een steenen smeltplaat met een schoorsteen; die staat achter in een pakhuis.

3016. *V.* Wordt er overigens in die loods niet gewerkt?

A. Ja wel, als het in den winkel soms te vol is.

3017. *V.* Waar is het privaat?

A. Een privaat hebben wij niet. Als de knechts aan zekere behoeften moeten voldoen, gaan zij even naar huis.

3018. *V.* Maar sommigen wonen toch zeker op betrekkelijk grooten afstand?

A. Hoogstens maar 10 minuten.

3019. *V.* Het is de eerste maal, dat ik hoor van eene werkplaats, waar geen gelegenheid is om aan eene natuurlijke behoefte te voldoen; zou het u bevallen, als gij op eene dergelijke werkplaats als werkmans arbeiddet?

A. Natuurlijk niet. Zij mogen daarom ook altijd weggaan, als het noodig is; daarom behoeven zij mij ook niet altijd verlof te vragen, en buiten dien zijn zij toch meest op karwei.

3020. *V.* Helpt gij er nooit aan gedacht een privaat te maken?

A. Ja wel, maar ik vind het te smerig.

3021. *V.* Hebt gij ook jongens aan het werk?

A. Een weesjongen onder de 16 jaar, twee aankomende jongens, en verder groote knechts.

3022. *V.* Op welken leeftijd is die weesjongen bij u gekomen?

A. Ik geloof op zijn 14de jaar.

3023. *V.* Komen de jongens in uw vak gewoonlijk niet eerder op het werk?

A. Ja wel, ik heb wel jongens van 12 jaar gehad.

3024. *V.* Zoudt gij het voor het leeren van het vak bedenkelijk achten, indien de arbeid beneden de 14 jaar verboden werd?

A. Neen, dat niet.

3025. *V.* Krijgt die weesjongen nog onderwijs?

A. Ja, 's wintersavonds krijgt hij in het weeshuis viermaal per week van 6 tot 8 uur onderwijs.

3026. *V.* Kregen de jongens, die gij vroeger hadt, ook nog onderwijs?

A. Ik geloof het niet.

3027. *V.* Hoe talrijk is uw personeel?

A. Twaalf knechts met den jongen er bij.

3028. *V.* Werken die altijd vast bij u?

A. Ja, die zijn geregeld altijd bij mij aan het werk.

3029. *V.* Wanneer betaalt gij het loon uit?

A. Des Vrijdagsavonds.

3030. *V.* Is dit bij uwe firma altijd zoo geweest?

A. Ja.

3031. *V.* Ons is gezegd, dat langzamerhand veel bazen, die vroeger ook 's Vrijdagsavonds uitbetaalden, dit thans 's Zaterdags doen. Is u dit bekend?

A. Neen, ik vind de uitbetaling op Vrijdag gemakkelijker, omdat 's Zaterdags de werkplaats schoongemaakt wordt en dan hebben wij 's Zaterdags die drukte niet.

3032. *V.* Gelooft gij, dat de werklieden het ook plezieriger vinden met het oog op hun huishouding?

A. Dat weet ik niet.

3033. *V.* Wordt er in tijd van ziekte van wege uwe firma eene toelage gegeven?

A. In den regel geef ik 50 cents daags, maar het is nog niet veel voorgekomen. Dit is door mij ingesteld.

3034. *V.* Bestaat uwe firma al lang?

A. Ja, mijne vader heeft de zaak 30 jaren gehad.

3035. *V.* Zijn u bejaarde werklieden uwer firma bekend, die wegens hoogen ouderdom niet meer kunnen werken?

A. Neen.

3036. *V.* Wilt gij daarmede zeggen, dat zij verdwenen zijn, vóórdat zij oud waren?

A. Zij zijn, geloof ik, meest gestorven, maar ik weet het heusch niet recht. Trouwens de knechts, die ik nu heb, zijn al oud. Er is er al een van 50 jaren.

3037. *V.* Wanneer nu voor dien werkman de tijd komt, dat hij niet meer kan werken, wordt hij afhankelijk van uwe goedgunstigheid, of wel van de openbare liefdadigheid. Vindt gij dit vooruitzicht niet betreuenswaardig?

A. Zeker.

3038. *V.* Zou het bij u instemming vinden, wanneer door den wetgever getracht werd, dien ook naar uw oordeel betreuenswaardigen toestand te voorkomen door het invoeren eener regeling, volgens welke, door bijdragen van patroon en werkman beiden, in die toekomst werd voorzien?

A. Ik zou dit zeker zeer goed vinden.

3039. *V.* Zou dus dwang te dien einde, waarbij ook aan u, als patroon, geldelijke offers werden opgelegd, bij u toejuiching vinden?

A. Zeker, daarvoor zou ik graag iets over hebben.

3040. *V.* Onder de werkgevers zijn er, die zeggen, dat zij wel voor de oude werklieden willen bijdragen, maar alleen, wanneer dezen tot het einde toe bij hen in dienst zijn gebleven. Anderen daarentegen beweren, dat op die wijze de afhankelijkheid van den werkman nog grooter zou worden. Daarom — meenen zij — zou het billijk zijn, dat de werkgever voor den werkman een bijdrage stort over den tijd, dat deze in zijn dienst is, onverschillig wanneer hij hem verlaat. Zou die laatste opvatting instemming bij u vinden?

A. Ik zou zeggen, ja.

3041. *V.* Meent gij, dat daardoor inderdaad een zuiverder regeling zou worden verkregen, omdat de werkman dan vrij zou blijven om, als hij daartoe reden meende te hebben, naar een anderen patroon over te gaan?

A. Dat zou ik goedvinden.

3042. *V.* Hebt gij u ook aangesloten bij het verzekeringsfonds tegen ongelukken, dat te Haarlem is opgericht geworden?

A. Neen, ik denk er wel over, maar ik vrees, dat het wat duur zal worden. Het zou mij, meen ik, f400 'sjaars kosten, en daarvoor kan ik beter een knecht, die een ongeluk mocht krijgen, gedurende eenigen tijd uit de hand houden.

3043. *V.* Maar denk eens aan een ongeluk met doodelijken afloop, in welk geval het gezin anders f1000 ontvangt, om iets mede te beginnen. Zoudt gij in dergelijk geval zulk een gezin tot uw last nemen?

A. Neen, wel gedurende de ziekte.

J. P. C. VAN GURTZEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Willem Frederik Tegelaar**, oud 27 jaar, snelpersdrukker bij de firma Gebr. Nobels, te Haarlem.

3044. De **Voorzitter**: Zijt gij de eenige drukker bij de firma Nobels?

A. Ja, maar ik heb tot mijn hulp drie jongens van 18, 17 en 15 jaar.

3045. *V.* Wordt die jongen van 15 jaar al gebruikt voor het inleggen?

A. Ja.

3046. *V.* Worden de jongens daar al jonger voor gebruikt?

A. Neen, zij moeten eerst de behandeling van het papier kennen. Een snelpers vraagt niet, of men klaar is, die gaat altijd maar door; dus moet zulk een jongen er eerst den slag van leeren, om papier te bewerken. Daarbij is er altijd gevaar voor ongelukken, zoodat ik, als het noodig is, liever zelf op de machine ga. Er is trouwens eens een ongeluk gebeurd met een jongen, die het inleggen al kon, in een vroegere betrekking. Het papier was opgekruld, hij wilde het glad strijken en gleed uit op de machine. Ik was er gauw bij, en zoodoende heeft hij alleen zijn arm wat geschaafd.

3047. *V.* Heeft dit ongeluk hem gedurende eenigen tijd belet te werken?

A. Neen, we hebben hem, omdat hij geschrikt was, even onder de pomp gehouden, en toen was hij weer klaar. Men moet er niet al te zachtzinnig mede omgaan.

3048. *V.* Hoe oud komen de jongens op de drukkerij?

A. Als zij van school komen; op 12-, 13jarigen leeftijd.

3049. *V.* Wat is dan hun eerste werk?

A. Hij wordt aan de pletpers gezet om de gedrukte vellen te pletten. Daardoor leert zoo 'n jongen den slag om met papier om te gaan, en als zij dat kunnen, worden zij eens op de pers geprobeerd.

3050. *V.* Geniet gij een vast weekloon?

A. Ik ben gesteld op 60 uren per week tegen een loon van 18 centen per uur, werk of geen werk.

3051. *V.* Hoe zijn die 60 uren verdeeld?

A. In den zomer werk ik van 7 tot 8½, van 9 tot 12, van 2 tot 4½ en van 5 tot 8 uur; en 's winters van 8 tot 12½, van 2 tot 4½ en van 5 tot 8 uur.

3052. *V.* Bepalen zich uw verdiensten hiertoe, of hebt gij feitelijk meer verdiensten door overwerk?

A. Het overwerk wordt eveneens met 18 centen per uur betaald.

3053. *V.* Hebt gij veel overwerk?

A. Soms werk ik tot 10 uur 's avonds, maar in den winter wordt het wel 12 à 1 uur 's nachts.

3054. *V.* Hoeveel verdient gij gemiddeld met overwerk?

A. In dezen tijd heb ik 10 uren overwerk op de

geheele week, en 's winters varieert het van 16, 17, 20 uren, soms wel tot 30 uren.

3055. *V.* Werken de jeugdige arbeiders gelijk met u op?

A. Altijd niet, in den uitersten nood alleen. Als ik de machine voor het een of ander moet stellen, en ik zie 's avonds tegen 10 uur, dat ik daarmede toch niet gereed kom, dan laat ik de jongens maar weggaan, altijd met goedvinden van den patroon.

3056. *V.* Dan bleven de jongens feitelijk dikwerf in den afgelopen winter tot 10 uur 's avonds?

A. Ja, ook wel tot 11 uur.

3057. *V.* Ook die van 15 jaar?

A. Die niet, die blijft tot 8 uur.

3058. *V.* Gaat hij niet geregeld om 7 uur weg?

A. Neen, hij gaat 's avonds 8 uur weg.

3059. *V.* Bij de firma Nobels wordt immers een courant gedrukt?

A. Ja, 's Woensdags en 's Zaterdags den geheelen dag tot 's avonds 9 uur.

3060. *V.* Maar blijft de jongen van 15 jaren ook de andere dagen tot 8 uur?

A. Ja, dat gebeurt, geloof ik, overal.

3061. *V.* Hangt er op de werkplaats niet een lijst betreffende den arbeid van dien jongen?

A. Ja.

3062. *V.* Is het u of uw patroon niet bekend, dat jongens beneden de 16 jaar niet langer mogen werken dan tot 7 uur? Alleen bij het vouwen of drukken van eene courant mogen zij tot 10 uur behulpzaam zijn.

A. Daarvan is mij niets bekend; den patroon, geloof ik, ook niet, want die heeft mij gezegd, dat al de jongens tot 8 uur mogen werken.

3063. *V.* Dat mag volgens de wet niet. Hoe was het intusschen vroeger? Werkten de jongens toen veel later?

A. Zeker. Als jongen van 12, 13 jaar ben ik leerling geweest op de drukkerij van den heer Sijthoff, en daar moest ik wel tot 's avonds 10, 12, zelfs tot 2 uur werken. Een tijdlang hebben wij den Zondag ook moeten doorwerken voor de tentoonstelling in Amsterdam. In de week werkten wij tot 's avonds 12 en 's Zondags tot 8 uur, soms evenwel ook later. Toen was ik een jongen van 14 of 15 jaar; het was wel aanpakken, maar ik ben er niet slechter op geworden, ik was het al gewoon.

3064. *V.* Hoe oordeelt gij zelt, die in uw jeugd ondervinding hebt opgedaan van lang en laat werken, er over, dat de wetgever het werken na 7 uur 's avonds op jeugdigen leeftijd verbiedt?

A. Ik vind het zeer gelukkig, want het is voor een jongen zeer zwaar en verschrikkelijk vermoeiend om zoo veel uren achtereen op de machine te staan. Maar ik zou toentertijd liever doodgevallen zijn, dan er tegen den

patroon over te klagen. Eenmaal heb ik het moeten opgeven; ik had toen acht en een half uur, min 3 kwartier schafftijd op de machine gestaan, en mijn voeten waren daardoor geweldig opgezwollen. Toen zeide de drukker, mijn leermeester, nog tegen mij: «luie donderhond, loop toch wat harder!» Dat was nu toch zeker geen fatsoenlijk antwoord.

Als jongen heb ik toen dikwijls gedacht: «kon ik maar om 8 of 9 uur naar huis gaan», want daar de drukte altijd met den winterdag voorkwam, kon ik ook nooit iets van de lucht genieten.

3065. *V.* Heb ik goed begrepen, dat zoo straks door u is gezegd, dat te Haarlem op drukkerijen de jongens beneden de 16 jaren algemeen tot 8 uur werken?

A. Ik kan alleen spreken van de inrichting, waar ik werk.

3066. *V.* Zijn de werkuren in de zetterij dezelfde als in de drukkerij?

A. Ja, maar daar is het overwerk veel minder, omdat het personeel daar grooter is, zoodat wij de zettters moeilijk kunnen bijhouden.

3067. *V.* Komt er nooit nachtwerk op de zetterij voor?

A. In mijn tijd is dat niet voorgekomen.

3068. *V.* Ook geen Zondagswerk?

A. Neen.

3069. *V.* Wordt op de zetterij van de heeren Nobels op uur- of stukloon gewerkt?

A. Alles per uur.

3070. *V.* In dat vak bestaat toch wel stukloon?

A. Ja, maar bij ons niet, want als er dan courantencopy komt, zou men ander werk moeten laten liggen, en dat gaat niet, dan zou men niet aan zijn geld komen.

3071. *V.* Wat is het uurloon?

A. Van 12 tot 18 centen, van de mindere loonen weet ik niets af.

3072. *V.* Het trof mij voorheen te hooren van 2 uren middagrust. Is die maatregel van jongen datum?

A. Hoe 't vroeger was, weet ik niet, ik werk hier eerst 2 jaren.

3074. *V.* Waardeeren gij en de anderen dien langen rusttijd, al verdient gij $\frac{1}{2}$ uur minder?

A. Ja zeker, het is een heele verademing, als men uit die warmte in de frissche lucht komt, en wij zeggen dikwijls: «zie zoo, weder een paar uren vrij». Dat knapt weder op, en men heeft dan lust om weder ferm aan te pakken.

3075. *V.* Hoe brengt gij die 2 uren door?

A. Met eten, lezen of een loopje te doen.

3076. *V.* Neemt gij dan wel eens een boek ter hand?

A. Zeker, of een courant of een ander geschrift.

3077. *V.* Er wordt wel eens gezegd: «wat hebben de menschen aan zoo'n langen rusttijd?» Denkt gij en uwe kameraden daar dus niet zoo over?

A. Neen, wij zouden liever 3 uren hebben dan 2, maar dat kan nu niet.

3078. *V.* Leest gij 's avonds ook wel?

A. Ja.

3079. *V.* Boeken van «'t Nut»?

A. Neen.

3080. *V.* Waar krijgt gij uw boeken dan van daan?

A. Het zijn werken, waarop ik heb ingeteekend; mijn verzameling begint al aardig te groeien.

3081. *V.* Op welk gebied zoekt gij uw literatuur?

A. Dat is mij onverschillig, zedelijkheid, typen uit het leven, enz. Ik heb boeken van De Vries: de verborgenheden van Amsterdam, enz.

3082. *V.* Waarom haalt gij uw boeken niet uit de openbare bibliotheek?

A. Dan ben ik aan een tijd gebonden, en ik heb soms geen tijd om te lezen. Het gebeurt wel, dat ik om 10 uur, 10½ uur, pas thuis kom, en met een zoelen avond ga ik liever eens wandelen, want den geheelen dag sta ik in een bedompt lokaal. Is het echter koud, dan ga ik naar huis; ik ben te veel gewend aan de warmte om tegen guur weder te kunnen.

3083. *V.* Is er in de zetterij gelegenheid om de handen te wasschen?

A. Ja, midden in het lokaal is de waterleiding.

3084. *V.* Geloofst gij, dat de jongens in den regel de handen wasschen, alvorens te gaan eten?

A. Neen, zij loopen als de duivel de deur uit en zij komen er langzaam weer in.

3085. *V.* Wordt door den patroon niet gewezen op het nadeel, dat voor de gezondheid kan voortvloeien uit het niet wasschen der handen alvorens te gaan eten?

A. Ja wel, meermalen, maar hij kan toch niet bij de waterleiding gaan staan elken schafttijd.

3086. *V.* De meesterknecht zou het toch wel kunnen doen?

A. Dit gaat zoover, als het voeten heeft. Die heeft ook al zijn eigen werk, en als het schafttijd is, zijn de jongens weg vóór men er aan denkt.

3087. *V.* Hebt gij nooit gevallen gezien van na-deeligen invloed op de gezondheid van dat eten met van looddeelen bezwangerde handen?

A. Ik heb wel eens gezien, dat de jongens neusbloedingen kregen, maar dat schrijf ik toe aan de warmte van het lokaal, waar ik werk.

3088. *V.* Maar bij de zettters?

A. Neen.

Enquête.—Haarlem.

3089. *V.* Worden de lokalen 's avonds zeer warm?

A. Zij zijn den geheelen dag warm, want de stoom-machine staat midden in het gebouw en de schoorsteen loopt door de zetterij.

3090. *V.* Wordt de temperatuur wel eens gemeten?

A. Neen, maar ik geloof, dat men dan een zeer hoog cijfer zou krijgen.

3091. *V.* Hebt gij met den patroon nooit over dien toestand gesproken?

A. Ja wel, ik geloof, dat hij wel gaarne verbetering in dien toestand zou brengen, maar dat zou nu te veel kosten. Toen wij moesten uitbreiden, is een stuk van den tuin volgebouwd en daardoor is de machine midden in het gebouw gekomen. Men dacht toen, dat dit niet zou hinderen, maar toen de bouw gereed was en wij in de nieuwe zalen aan het werk gingen, merkten wij dat wel anders. De kosten zouden op dit oogenblik voor den patroon te hoog zijn, om hierin verandering te brengen.

3092. *V.* Wanneer is het 't kwaadst, in den zomer of in de winteravonden bij kunstlicht?

A. In den zomer.

3093. *V.* De ventilatie bestaat alleen uit een luik, niet waar?

A. Er is een rooster in de muur, waar de stoom-machine staat, aan beide kanten.

3094. *V.* Hebt gij in de drukkerij volstrekt geen ventilatie?

A. Neen.

3095. *V.* Is die daar niet gemakkelijk aan te brengen?

A. Het is verboden, hoewel niet door den patroon. Er is door de bureu vergunning gegeven tot het maken van ramen, mits die niet geopend werden.

3096. *V.* Was dat, opdat de bureu geen ongerief van de drukkerij zouden hebben?

A. Dat vermoed ik.

1097. *V.* Is er geen ventilatie in het dak te brengen?

A. Dat zou ik liever aan het oordeel van een deskundige overlaten.

3098. *V.* Wat staat er naast die drukkerij?

A. Aan den eenen kant een particulier huis en aan den anderen kant een ziekenhuis van Duitsche liefdezusters. De ramen, waarvan de ruiten van matglas zijn, zien op de tuinen dier huizen uit.

3099. *V.* Heeft men geprobeerd om de ramen van boven te mogen openen?

A. Ja, maar dat mocht niet. De zusters zijn zelf in de drukkerij geweest en hebben zich van den onhoudbaren toestand overtuigd, maar zij zeiden, dat de commissie uit Duitschland het gesticht kwam inspecteren en de ramen dicht moesten blijven. Ook de grutter, die het andere huis bewoont, heeft geweigerd om ons wat lucht te doen verschaffen.

3100. *V.* Voor de zetterij geldt waarschijnlijk dezelfde bepaling? En is daar geen ventilatie naar boven?

A. Ja, er is eene opening in den zolder, en in het dak staat een raam open, waardoor veel warmte trekt.

3101. *V.* Is boven dat luik geen draaiende koekoek aangebracht, die de lucht opzuigt?

A. Dat ik weet, niet.

3102. *V.* Worden de werkplaatsen geregeld en dikwerf gereinigd?

A. Zetterij en drukkerij worden dagelijks aangestoff.

3103. *V.* Ook geschrobd?

A. Dat weet ik niet.

3104. *V.* Waar geschiedt het schoonmaken van de letterkasten?

A. Op een klein plaatsje.

3105. *V.* Dus altijd in de open lucht?

A. Ja.

3106. *V.* Is er een ziekenfonds aan de drukkerij verbonden?

A. Neen.

3107. *V.* Wordt er van de zijde van den patroon bij ziekte eene tegemoetkoming verleend?

A. Dat weet ik niet.

3108. *V.* Zijt gij lid van een ziekenfonds?

A. Ja, van dat van den Algemeenen Typographenbond.

3109. *V.* Hoeveel trekt men daaruit bij ziekte?

A. Weinig, ik geloof maar f 6.

3110. *V.* Zijt gij nooit ziek geweest?

A. Nooit.

3111. *V.* Het loon wordt 's Zaterdags uitbetaald?

A. Ja, 's avonds om 8 uur.

3112. *V.* Hoe gaat het dan met hen, die tot 9 uur aan de courant werken?

A. Die krijgen het, als zij naar huis gaan.

3113. *V.* Wordt het door dezen niet betreurd, dat de vrouw 's avonds eerst zoo laat het geld ontvangt?

A. Ja, dat wel.

3114. *V.* Zoudt gij het waardeeren, wanneer op een anderen dag werd uitbetaald, 's Vrijdags bijvoorbeeld, zoodat uw vrouw 's Zaterdag bij tijds hare inkoop kan doen?

A. Voor moeder de vrouw zou dat wel goed zijn, maar voor alle knechts juist niet, want dan komen er zo licht 's Zaterdags enkelen met een tikje te veel op het werk.

3115. *V.* Zouden zij dit dan eerder doen, dan wanneer het loon 's Zaterdagavond wordt uitbetaald?

A. Och, 's Zondags komen zij toch niet op het werk, ik weet nog heel goed, dat bij De Breuk en Smits te

Leiden 's Donderdagsavonds werd uitbetaald, maar dan gebeurde het dikwijls, dat ik 's Vrijdagsmorgens, als ik aan het werk kwam, niet heel goed uit de oogen kon zien. In het belang van het huisgezin zou ik het echter zeker wenschelijk achten, dat er 's Zaterdagmiddags werd uitbetaald, dan behoefde de vrouw niet in den regel tot 's avonds 10 uur te wachten, eer zij hare inkoop kan doen.

3116. *V.* Is u een drukkerswerkplaats bekend, waar 's Zaterdagmiddags wordt uitbetaald?

A. Ja, bij Van Heusden te 's Hertogenbosch.

3117. *V.* Worden er ook boeten geheven bij de firma Nobels?

A. Een stuiver voor te laat komen, en als men een half uur te laat komt, een half uur verzuim. Die boete is echter op mij niet toepasselijk, omdat ik ook geen vasten tijd van weggaan heb. Ook is er nog een boete voor het vermorsen van letters.

3118. *V.* Wat gebeurt er met de boeten?

A. De patroon zegt, dat hij die boeten bewaart in een pot, waarna de opbrengst onder allen gelijkelijk verdeeld wordt.

3119. *V.* «De patroon zegt». Is het uwe bedoeling door die uitdrukking eenig wantrouwen te kennen te geven?

A. Daarvan is geen sprake. Ik wilde alleen er op wijzen, dat die boeten, waarin ik natuurlijk ook niet deel, omdat ik er niet in bijdraag, geheel buiten mij omgaan.

3120. *V.* Hoe is de verhouding in de werkplaats tusschen patroons en werklieden?

A. Ik heb geen reden tot klagen over den patroon, met wien ik werken moet, en ben in dat opzicht zelfs zeer tevreden. Er zijn altijd wel ongerieflijkheden, die de knecht ziet van den patroon, maar omgekeerd ziet de patroon die ook wel van zijn knechts.

3121. *V.* Ontmoet gij, wanneer gij uw patroon wilt spreken over de eene of andere grief, een welwillend oor?

A. Ja, daar kom ik altijd rond voor uit. Daar veins ik niet in.

3122. *V.* Denkt het overige personeel er ook zoo over?

A. Dat kan ik niet zeggen, dat behoort weder bij een anderen patroon. Er zijn er drie.

3123. *V.* Ik kom nog even terug op de arbeidslijst, waarvan wij voorheen spraken; staat daarop, dat die jongen van 15 jaar tot 8 uur werkt?

A. Die lijst hangt boven, en als ik daar kom, stel ik het in den regel tot later uit om daarop te kijken.

3124. *V.* Zijt gij lid eener coöperatieve bouwvereniging?

A. Neen, zoo'n huisje wordt toch in eeuwigheid je eigendom niet.

3125. *V.* Wat verwoont gij?

A. *f* 1.75, daarvoor heb ik 2 ellendige kamers, waarvan de achterste het licht door een lantaarn ontvangen moet, zoodat het er bij winterdag zoo donker kan wezen, dat ik mijn vrouw niet zie. Het is vochtig en ongezond.

3126. *V.* Waar is dat?

A. Op den Burgwal, in de oude stad.

3127. *V.* Zoudt gij met uw verdienste geen betere woning kunnen krijgen?

A. Moeilijk; mijn vrouw vraagt ook al veel, en dan nog een boel verwonen, dat gaat niet, wij willen gaarne ordentelijk voor den dag komen en huisje bij schuurtje houden.

3128. *V.* Omtrent woningen der bouwvereniging van *f* 1.90 hebben wij heel wat betere getuigenissen vernomen; waarom sluit gij u daarbij dan niet aan?

A. Misschien zou dat wel gaan, maar als ik een half uur van mijn werkplaats ga wonen, dan moet ik heen en weer een uur loopen en heb dan nog geen eten. Daarbij komt, dat ik soms maar een uur schafttijd neem. Als mijn patroon zich met dien tweeden vorm van de Courant 's Zaterdag uit den naad heeft gesjouwd, wil die wel gaan eten en dan heeft hij niet gaarne, dat de jongens zonder opzicht blijven, dus dan vervang ik hem. Bovendien zijn zelfs de coöperatieve woningen in Haarlem niet goedkoop. Zij zijn wel mooi, de ouders van een jongen van de drukkerij o. a. wonen blikslagers mooi, maar die betalen 44 of 46 stuivers; die hebben dan ook een stuk grond bij hun woning, zoo groot als het heele huis. Het streelde mij wel, toen ik daar eens kwam, maar dat is te duur.

3129. *V.* Zijt gij lid van eene werkliedenvereniging behalve den Typographenbond?

A. Neen.

3130. *V.* Geeft de bond alleen uitkeering bij ziekte?

A. Hij geeft ondersteuning bij werkeloosheid buiten eigen schuld en bij ziekte; dat zijn twee klassen.

3131. *V.* Zijt gij van beide klassen lid?

A. Ja, de werkplaats kan morgen afbranden en dan sta ik buiten mijn schuld zonder werk.

3132. *V.* Wat betaalt gij voor contributie en hoeveel trekt gij, hetzij bij werkeloosheid, hetzij bij ziekte?

A. Voor de ziekenkas werd vroeger betaald 8 cents en voor de kas voor werkeloosheid 7 cents; nu is het eerste bedrag gebracht op 10 cts., zoodat ik in het geheel betaal 17 cts. 's weeks. Bij werkeloosheid geeft de bond gedurende 6 weken *f* 6 's weeks.

3133. *V.* Is de bond uitsluitend ziekenfonds en ondersteuningskas, of tracht hij ook gemeenschappelijke vakbelangen te bevorderen?

A. Het streven is om zoo mogelijk verbetering te brengen in de verhouding tusschen patroon en werklieden.

3134. *V.* Hoe sterk is de afdeling Haarlem?

A. Ik weet het niet; ik ben nog nooit op een vergadering geweest en ken de leden niet eens.

3135. De heer **Kolkman**: De bond ondersteunt, zegt gij, bij werkeloosheid buiten eigen schuld. Wie beoordeelt echter, of er eigen schuld is of niet? Wordt dit onderzocht?

A. Ja, door het bestuur der afdeling.

3136. *V.* Worden dan de betrokken typograaf en de patroon gehoord?

A. Dat kan ik niet met zekerheid zeggen.

3137. *V.* Dat zal toch wel in de statuten staan?

A. Die heb ik wel gelezen, maar dat is reeds lang geleden, zoodat ik het mij niet herinner.

3138. *V.* Is de verhouding tusschen u en uw tegenwoordigen patroon beter dan die tot uwe patroons in andere plaatsen was?

A. Ja. Bij den heer Sijthoff heb ik een edele behandeling ondervonden, die is niet slecht voor zijne knechts; maar de heer Heijnen te 's Hertogenbosch kon mij den nek toedraaien, alsof ik een kwajongen en niet een werkmán was. Die man was niet alleen doof van nature, maar ook voor elke billijke klacht.

3139. De **Voorzitter**: Zijn er nog punten, waarop gij onze aandacht wilt vestigen?

A. Ja. Ik heb groot bezwaar tegen de trapmachines, omdat men het werk daaraan laat verrichten door jongens van ongeveer 13 en 14 jaar, terwijl het eigenlijk werk is voor een volwassen man. Bij een vorigen patroon heb ik het bijgewoond, dat aan die machine een jongen stond, die bloed opgaf, waarschijnlijk ten gevolge van het zware trappen der machine.

3140. *V.* Gij maakt deze opmerking in het algemeen, niet met het oog op de onderneming, waar gij thans werkt?

A. Ja, aan dergelijke trapmachines moesten geen kinderen van 12, 13 jaar afgebeeld worden. Ik heb zoo'n machientje gezien, dat 5 slagen deed over een druk; moesten er dan in één uur een duizend enveloppen gedrukt worden, dan had de jongen ook in dat uur 5000 maal de voet op en neer te bewegen. Zij worden veel in Amsterdam aangetroffen en zijn buitendien zeer nadeelig voor de groote knechts, hoewel de groote patroons er ook onder lijden.

3141. *V.* Het zijn dus machinetjes, waarop klein smoutwerk wordt verricht?

A. Ja.

3142. *V.* Maar kunnen zij niet met het drijfwerk in verbinding worden gebracht?

A. Ja, waar met stoom gewerkt wordt, wel. Bij De Breuk en Smits in Leiden was ook zoo'n trapmachine, en daar heb ik gezien, dat op een morgen een jongen 5000 enveloppen moest doorjagen, dat is 25000 bewegingen met den voet. Ik heb het toen zelf eens geprobeerd, maar het was niet uit te houden.

3143. *V.* Gij zeidet, dat die trapmachines te Amsterdam veel worden aangetroffen; zijn daar dan nog vele drukkerijen, waar niet met stoom gewerkt wordt?

A. Ja, maar dat zijn van die kleine bazen, meestal bij een winkel.

3144. *V.* Die machinetjes vindt men dus minder op de goed ingerichte drukkerijen, maar bij de heel kleine baasjes?

A. Juist, die hebben dan een snelpers staan en eene kleine trapmachine; maar het werken op de laatste is niet vol te houden.

Ik heb altijd getracht mij van de grieven der jongens op de hoogte te stellen en het daarom zelf geprobeerd. Toen heb ik ook werkelijk ondervonden, dat het te zwaar is.

3145. *V.* Zoudt gij het wenschelijk achten, dat de jongens eerst op lateren leeftijd te werk mochten komen, dan de wet thans toelaat?

A. In den regel wordt het tegenwoordig toch 13 jaren, en ik zou er enkel tegen zijn, dat zij precies op hun 12de jaar van school gingen, zonder den cursus af te loopen.

W. F. TEGELAAR.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Gerrit Jansen**, oud 71 jaar, schilders-knecht bij den heer Engelberg, te Haarlem.

3146. De **Voorzitter**: Zijt gij bij dezen baas reeds lang werkzaam?

A. Neen, eerst sedert drie maanden. Vóór dien tijd heb ik 46 achtereenvolgende jaren bij Van Reijssen gewerkt.

3147. *V.* Hoe komt het, dat gij daar niet meer zijt?

A. Vooreerst werd ik verleden jaar op den achtergrond gesteld en heb ik moeten verletten, terwijl een ander werk kreeg. In het voorjaar werd mijn vrouw ongesteld, waardoor ik thuis moest blijven, hetgeen door mijn patroon onderzocht is. Dat heeft meer dan twee maanden geduurd, en toen nu mijn vrouw na hare herstelling mijn patroon ontmoette, en hem vroeg, of haar man niet meer aan het werk kon komen, antwoorde mijn patroon, dat hij geen werk meer voor hem had.

3148. *V.* Gij zegt, dat gij verleden jaar hebt moeten verletten, toen anderen doorwerken konden. Hoe is dat gegaan?

A. Tegen den winter zeide de patroon: «ik heb niets meer, gij moet het maar eens aanzien».

3149. *V.* Uw krachten waren zeker allengs verminderd?

A. Zocals bij ieder mensch, die oud wordt, maar ik ben niet krachteloos, want ik heb altijd een goede gezondheid genoten.

3150. *V.* Hebt gij toen niet tegen uw patroon gezegd, dat gij het vreemd vondt, dat hij iemand, die zoolang bij hem in dienst was, bij een ander achterzette?

A. Neen, omdat ik zoolang bij hem gewerkt had, wilde ik daarover niet spreken.

3151. *V.* Wilt ge te kennen geven, dat hij dit zelf had moeten begrijpen?

A. Zeer juist.

3152. *V.* Heeft de patroon zich van de ziekte uwer vrouw kunnen overtuigen?

A. Ja.

3153. *V.* Had uw vrouw geen andere verzorging dan van u?

A. Neen, dat moest ik doen.

3154. *V.* Wat mankeerde zij?

A. Zij had de influenza, 2 maanden lang.

3155. *V.* Hoe hebt gij het in dien tijd geldelijk gesteld?

A. Ik had een spaarpotje.

3156. *V.* Heeft uw patroon in het geheel niet meer omgekeken naar u, ook toen hij op de hoogte was van de ziekte uwer vrouw?

A. Volstrekt niet. In dien tijd hebben wij elkander wel ontmoet en goeden dag gezegd wederkeerig, maar hij maakte zich uit de voeten om niet over werk te moeten spreken.

3157. *V.* Is er inderdaad niets anders gebeurd, wat aanleiding heeft gegeven tot het verbreken der oude betrekking?

A. Hoegenaamd niets. Als mijn patroon hier was, zou hij niet kunnen verklaren, dat ik in die 46 jaren mij ooit onbetamelijk heb gedragen.

3158. *V.* Hoe oud is uw patroon?

A. Een 66 jaar, ik was reeds bij zijn vader, toen hij nog jongen was.

3159. *V.* Hoe was de verhouding, toen gij nog werktet, goed of slecht?

A. Neen, gebiedend: «Ga hieraan of daaraan», anders niets.

3160. *V.* Ik bedoel: was de verhouding zóó, dat gij niet kondet gelooven, dat de patroon u op deze wijze zou laten loopen?

A. Er zijn ook anderen, die hetzelfde ondervonden hebben; eerst kregen zij gaandeweg minder werk en later in het geheel niet meer. Een man, die 50 jaar aan den winkel was geweest, heeft dit ook moeten ondervinden.

3161. *V.* Is de zaak van den heer Van Reijssen een bloeiende zaak?

A. Ja, het is een goede zaak.

3162. *V.* Is zij niet achteruit gegaan?

A. Neen, er zijn nu 5 of 6 knechts, maar vroeger waren er minder.

3163. *V.* Hebt gij u er niet over verwonderd, dat gij zoo behandeld werdt?

A. Neen, ik had het zien aankomen.

3164. *V.* Hoe hebt gij toen weder werk gekregen?

A. Ik heb mij aangeboden bij mindere bazen, menschen van mijns gelijken, die pas wat werk hebben, en dan voor minder loon.

3165. *V.* Hoeveel verdient gij nu?

A. Ik heb 13 cents per uur; vroeger had ik 16 cts.

3166. *V.* Hebt gij den heer Van Reijssen nooit meer gesproken?

A. Neen; als ik hem tegenkom, zegt hij mij goeden dag, maar ik hem niet, daar heeft hij mij niet naar behandeld.

3167. *V.* Is het bij schilderspatroons meer de gewoonte om hun bejaarde werklieden te behandelen, zooals de heer Van Reijssen het, volgens uw mededeeling, u gedaan heeft?

A. Ik heb ten minste wel eens gehoord, dat het meer voorkwam.

3168. *V.* Kunt gij verklaren, dat gij nog uw werk naar behooren kunt verrichten?

A. Zeer zeker, mijnheer.

3169. *V.* En al kondet gij door de vermindering van uw krachten niet zoo goed uw werk meer verrichten, zoudt gij dan nog zeggen: «de patroon heeft niet gehandeld, zooals het behoorde, hij had moeten bedenken, dat ik hem 46 jaren heb gediend»?

A. Zeker, dat had hij altijd moeten bedenken.

3170. *V.* Welk voorland ziet gij nu voor u?

A. Ik had een spaarpotje, mijnheer, daar kan ik in zuinigheid nog een beetje van leven. Ik zoek mij zoo veel mogelijk te onthouden van liefdadige stichtingen, dat zegt mij mijn eergevoel.

3171. *V.* Hebt gij kinderen?

A. Zeven, die allen gehuwd zijn.

3172. *V.* Steunen die u niet?

A. Ik heb ze tot dusver niet noodig gehad.

G JANSEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Theodoor Johan Cornelis Van der Valk**, oud 33 jaar, slagersknecht bij den heer

D. Houtman, te Haarlem.

3173. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd in dit vak geweest?

A. Neen; toen ik van school ging, ben ik bij de lithographie gekomen, maar daar kon ik niet tegen.

Enquête.—Haarlem.

Van daar ben ik aan het timmeren gekomen, doch daar ben ik ook niet lang bij geweest, en nu ben ik sedert 18 jaar in de slagerij.

3174. *V.* Hoeveel menschen werken er bij den heer Houtman.

A. 9 menschen.

3175. *V.* Hoe is de werkdag geregeld?

A. Wij beginnen om 6 uur, maar het wordt wel 7 uur, eer dat al de knechts er zijn.

3176. *V.* En wanneer is het einde van den werkdag?

A. Dat is ongelijk; in gewone tijden eindigen wij om 8 à 9 uur, maar des Zaterdags wordt het wel 12, een enkele maal 1 uur in de nacht.

3177. *V.* Blijft men den ganschen dag in touw?

A. Ik blijf geregeld met den patroon en zijn zoon in den winkel. De anderen gaan naar de klanten.

3178. *V.* Gaan zij thuis eten?

A. Neen, wij zijn allen bij den patroon in den kost, tegen 4, 5 uur eten wij.

3179. *V.* Zijn er geen gehuwde knechts?

A. Ik en een kameraad zijn gehuwd.

3180. *V.* Is het in uw vak de gewoonte, dat ook de gehuwde knechts bij den patroon eten?

A. In Haarlem wel, in Amsterdam niet.

3181. *V.* Eten allen bij den patroon met zijn gezin aan tafel?

A. Bij ons niet, omdat het gezin van den patroon reeds zoo groot is. Anders wel.

3182. *V.* Zijn er ook jeugdigen onder?

A. De jongste bij ons is even 18 jaar, maar bij anderen zijn er wel jongeren, van 12, 13 jaar. Doch dan meest bij varkensslagers; bij de ossenslagers is het werk voor zulke jonge knapen te zwaar.

3183. *V.* Geloof gij, dat die jongens dan even lang werken als de groote knechts?

A. Neen, bij den varkenslager Rooijers is een jongen, die om '8 uur 's avonds uitscheidt.

3184. *V.* Weet gij het zeker, dat die jongen om 8 uur uitscheidt?

A. Neen, zeker weet ik het niet.

3185. *V.* Bij de ossenslagers komen de jongens dus eerst op verder gevorderden leeftijd?

A. Ja.

3186. *V.* Wat doen zij dan vóór dien tijd?

A. De meesten zijn eerst bij een varkenslager geweest. Van de 100 wel 99.

3187. *V.* Wordt gij per week betaald?
A. Ja, ik verdien *f* 11, anderen *f* 7, *f* 6, *f* 5, *f* 4, de jongste *f* 2.50.
3188. *V.* Weet gij ook, wat een ongehuwd man in Haarlem als commensaal betaalt?
A. Dat weet ik niet.
3189. *V.* Hebt gij buiten uw loon nog extra-verdiensten?
A. Ja, met kermis en Nieuwjaar foaien van de klanten, en ik krijg buitendien van den patroon bij die gelegenheden ook een fooi.
3190. *V.* Hoeveel krijgt gij dan van den patroon?
A. *f* 5 met kermis en *f* 5 met Nieuwjaar.
3191. *V.* En hoeveel bedragen de foaien van de klanten wel?
A. *f* 12 à *f* 13, in minder goede wijken *f* 10. Gemiddeld kan men rekenen *f* 10.
3192. *V.* Houdt iedere knecht de door hem ontvangen foaien of gaat alles in een pot?
A. Neen, ieder houdt zijn foaien.
3193. *V.* Gij hebt geen loop op straat en krijgt dus ook geen foaien. Staat daarmee misschien uw toelage van den patroon in verband?
A. Dat weet ik niet bepaald.
3194. *V.* Loopt het weekloon door bij ziekte?
A. Dat weet ik niet; ik ben nooit ziek geweest.
3195. *V.* Uw tegenwoordig vak schijnt dus vrij wat gezonder, dan het eerst door u gekozene?
A. Dat is zeker.
3196. *V.* Mogen de slagersknechts vleesch mede naar huis nemen voor hun gezin?
A. Twee malen in de week krijgen zij vleesch en vet mede voor hun geheele gezin.
3197. *V.* Dat is dus wel een buitenkansje in vergelijking met andere werklieden?
A. Ten minste men heeft altijd te eten.

3198. *V.* En krijgen de knechts, die aan den winkel eten, geregeld vleesch?
A. Ieder krijgt niet alleen een fatsoenlijke portie bij zijn middagmaal, maar houdt zelfs nog over voor zijn boterham.
3199. *V.* Hoeveel verdient de andere getrouwde knecht?
A. Ik geloof *f* 7.
3200. *V.* Hebt gij ook wel op varkenslagerijen gewerkt?
A. Ja, als jongen.
3201. *V.* Zijn er weinig volwassenen in de varkenslagerijen?
A. Heel wat, maar velen gaan er af, omdat het loon zooveel minder is. *f* 5 à *f* 6 is daar zoo wat het hoogste loon, maar de getrouwden, naar ik wel eens heb hooren zeggen, *f* 9. Ik weet in Haarlem echter maar één varkensslagersknecht, die getrouwd is.
3202. *V.* Zijn de ongehuwden bij uw patroon allen nog jong?
A. Eén van 19, één van 23 en één van 24 jaren.
3203. *V.* De laatsten komen dus, wat den leeftijd betreft, er aan toe om te trouwen?
A. Dat wel.
3204. *V.* Trouwen ook de ossenslagersknechts feitelijk minder dan andere werklieden?
A. Ja, minder dan in andere vakken. Er zijn natuurlijk slechts weinigen, die een hoog loon verdienen.
3205. *V.* Gaan er velen tot andere vakken over?
A. Ja, vooral met het oog op de verdiensten.
3206. *V.* Wat nemen zij dan gewoonlijk ter hand?
A. Dan worden het losse werklieden. Ik ken er drie, die voorslaanders bij Beijnes zijn.

TH. J. C. VAN DER VALK.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN ZATERDAG 8 AUGUSTUS 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van **Gerret Oostenbroek**, oud 72 jaar,
boekbinder, te Haarlem.

3207. De **Voorzitter**: Werkt gij met een talrijk personeel?

A. Met 19 man, groot en klein.

3208. *V.* Laat gij ook buitenshuis werken?

A. Neen, alleen op den winkel; maar of de een of ander thuis eens een karweitje doet voor zich zelve, weet ik niet.

3209. *V.* Is het in uw vak geen gewoonte, dat de patroon thuis laat werken?

A. Zooals bij mij de zaak is ingericht, niet. Voor 23 jaren werkte ik voor de firma A. C. Kruseman; daar had dat wel plaats, maar dat is dan meer brocheerwerk, niet het eigenlijk boekbinderswerk. Voor het laatste zijn werktuigen noodig, die niet zoo gemakkelijk zijn te verplaatsen.

3210. *V.* Worden de jongens, die gij bezigt, uitsluitend voor loopwerk gebezigd?

A. Ook voor het vouwen van bladen als «Eigen Haard», enz. Zij verdienen daarmede f 1 's weeks.

3211. *V.* Hoe leeren zij dan het vak?

A. Van lieverlede. Ik heb nu een paar knechts, waarvan de een vóór 24, de ander vóór 21 jaar bij mij is gekomen, en die nu / 11 in de week verdienen. Maar dat waren menschen, die lust hadden om het vak te leeren. Tegenwoordig is echter de zin om te leeren bij

de knapen niet groot meer, en men moet de handen ineen slaan over de domheid van de jongens, en vooral hun brutaliteit; want als een knecht wat tegen hen zegt, wat hun niet bevalt, loopen ze eenvoudig weg, of vloeken de oudere werklieden gewoon uit.

3212. *V.* Zijn dat jongens van 12, 13 jaar, die aldus vloeken?

A. Ja, die zeggen al doodeenvoudig: «loop naar de bliksem».

3213. *V.* Mag ik uit die mededeeling opmaken, dat bij uw vak niet de beste jongens komen?

A. Zeker, wij krijgen het uitschot; de boekbinderij staat in een slechten naam, wat de verdiensten betreft.

3214. *V.* Als gij de jongens aanneemt, vraagt gij dan een bewijs, dat zij de school geheel hebben doorlopen?

A. Tegenwoordig ja, maar vroeger was dat niet noodig.

3215. *V.* Waarom meent gij, dat dit tegenwoordig wel noodig is?

A. Omdat de wet zegt, dat de jongens tot hun twaalfde jaar moeten leeren en dat zij dan, als zij over dag werken, 's avonds onderwijs moeten hebben.

3216. *V.* De wet zegt alleen, dat het verboden is om kinderen beneden de 12 jaar arbeid te doen verrichten; maar misschien bedoelt gij, dat de plaatselijke schoolcommissie u heeft verzocht zulk een bewijs te vragen?

A. O ja, juist.

3217. *V.* Hebt gij in den laatsten tijd nog jongens aangenomen?

A. Ja wel; zij moeten nu medebrengen een bewijs, dat zij de school doorloopen hebben, en hunne geboorteacte, welke dan bij den burgemeester wordt ingeleverd.

3218. *V.* Constateert gij nu, sedert gij alleen jongens aanneemt, dié de geheele school doorloopen hebben, dat zij beter ontwikkeld zijn dan vroeger?

A. Ik kan niet zeggen, dat het zooveel beter is.

3219. *V.* Ik zou toch denken, dat zij, wanneer zij de school geheel doorloopen hebben, meer ontwikkeld zijn?

A. Tot hun twaalfde jaar leeren zij te weinig.

3220. *V.* Dus gij acht schoolgaan tot 12 jaar onvoldoende?

A. Volgens mij moesten zij tot hun veertiende jaar op school blijven.

3221. *V.* Is het uw indruk, dat de jongens van twaalf jaar nog te speelsch, en vandaar ongezeglijk zijn?

A. Ja.

3222. *V.* Waarom neemt gij ze dan niet op hoogerem leeftijd aan?

A. Omdat ik er dan geen zou kunnen krijgen, want dan gaan zij naar de fabrieken.

3223. *V.* Zoudt gij dus wenschen, dat de wet het arbeiden tot 14 jaar verbodt?

A. Zeker. Een jongen van 14 jaar heeft meer inzicht en weet beter, wat hij worden wil. Nu zeggen de ouders aan zulk een jongen van 12 jaar: «je moet een baas zoeken», en zij nemen dan, wat zij krijgen kunnen.

3224. *V.* Gaan uw jongens des avonds nog wat leeren?

A. In den winter vraag ik ze, of zij naar de avondschool gaan.

3225. *V.* En gaan zij dan na 7 uur naar die school?

A. Dat weet ik niet.

3226. *V.* Hebt gij er niet over gedacht, om als voorwaarde van aanneming te stellen het bezoeken van de avondschool, aangezien zij uws inziens zoo gebrekkig ontwikkeld zijn?

A. Neen.

3227. *V.* Was het uwe gewoonte ook vóór het in werking treden der wet, de jongens vroeger weg te zenden?

A. Ja, want zij kunnen des avonds niet veel doen; alleen wanneer het bijzonder druk was, bleven zij een paar uren langer.

3228. *V.* Gij zeydet voorheen, dat de jongens tegenwoordig *f*1 loon per week krijgen; ik dacht dat er ook waren, die slechts *f*0.50 verdienen?

A. Ja, wanneer zij nauwelijks schrijven kunnen.

3229. *V.* Ook zeydet gij daar straks, dat gij zoowat het uitschot kreeg, omdat de vooruitzichten in het vak zoo gering zijn?

A. Zeker.

3230. *V.* Wat wordt er verdiend door de ouders werklieden, buiten die twee, van wie gij een loon noemt van *f*11?

A. *f*8, *f*7, *f*6 en *f*5.50.

3231. *V.* Hebben allen vast weekloon?

A. Ja, op twee na: Van Brussel en Meylink, die per uur betaald worden.

3232. *V.* Waarom worden die twee per uur betaald?

A. Och, Van Brussel heeft vroeger al op die wijze gewerkt, toen ik zelf nog knecht was, en ontving dan ook zijn loon per uur. En Meylink is eerst onlangs bij mij gekomen; mijn zoon vond toen beter hem ook maar per uur te betalen.

3233. *V.* Waarom betaalt gij de anderen dan ook niet per uur?

A. Dat weet ik niet, het is zoo de gewoonte weekloon te geven. Overuren worden berekend naar elks verdienste.

3234. *V.* Ons is medegedeeld, dat 's zomers wordt gewerkt van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur met 2½ uur rusttijd, en 's winters van 8 tot 8 met 1½ uur rusttijd, zoodat de feitelijke arbeidsduur in winter en zomer 10½ uur is. Is dit zoo?

A. Ja.

3235. *V.* Maar daarbij komen dan de overuren?

A. Ja.

3236. *V.* Komt overwerken veel voor?

A. Nog al tamelijk veel, zij doen het ook graag.

3237. *V.* Is het overwerken tegenwoordig niet minder dan vroeger?

A. Dat kan wel, want de machines nemen veel handenarbeid weg. Nog niet zooveel jaren geleden werkten wij soms wel 2, 3 nachten in een week. Tegenwoordig is 11, 12 uur het laatst.

3238. *V.* Is nog niet lang geleden, tusschen Kerstmis en Nieuwjaar, dat nachtwerk nog voorgekomen?

A. Ja.

3239. *V.* Werken uw knechts dan bij zoo'n gelegenheid in één stuk dag en nacht door?

A. Ja, en dat is ook niet zoo erg. Ik heb wel eens twee nachten achtereen gewerkt; dat is voor de gezondheid zoo schadelijk niet, al wordt er tegenwoordig voor den werkmán zoo erg tegen geijverd.

3240. *V.* Mij dunkt toch, dat het nog al kras is!

A. Waarachtig niet. Ik heb wel meer dan eens 4 nachten achtereen gewerkt, en u scheen er straks verbaasd over te zijn, dat ik op 72jarigen leeftijd nog zoo kras was. Neen, werken is gezond, mits men matig leeft; maar het is tegenwoordig het bier en jenever drinken, dat ziek maakt.

3241. *V.* Acht gij het dan inderdaad voor den mensch in 't algemeen niet ongezonder geen nachtrust te hebben?

A. Dat komt wel terecht.

3242. *V.* Hoe gaat het intusschen 's nachts met het werken, als dit voorkomt?

A. Wanneer zij den geheelen nacht moeten doorwerken, krijgen zij om zeven uur en vervolgens om elf uur koffie en boterhammen. U moest dan zien, hoe flink en gezond er gegeten wordt; 's morgens om halfvijf kunnen zij dan nog een ketel koffie met suiker maken, zoo sterk als zij zelf maar willen, en zij kunnen het geld daarvoor bij den meesterknecht halen.

3243. *V.* Wordt er dan den daarop volgende dag op de gewone wijze doorgewerkt?

A. Ja, maar dan gaan zij 's avonds op tijd naar huis.

3244. *V.* Gij zeidet zoeven, dat matig leven en geen bier of jenever drinken gezond maakt. Nu is ons door verscheidene getuigen gezegd, dat het drankgebruik in Haarlem eerder vermindert dan toeneemt; wat is daaromtrent uw oordeel?

A. Dat geloof ik wel, ik heb niets dan knappe menschen in mijn dienst, die zich nooit aan drankmisbruik schuldig maken.

3245. *V.* Wanneer gij dus straks spraakt van een ongeregelde levenswijze, dan is dit absoluut niet toepasselijk op uw personeel?

A. Neen, Mijnheer, ik ben trotsch op mijn menschen.

3246. *V.* De getuige Kwekkeboom, die f 8 heeft, zeide, dat hij het heele jaar dooreen geen 15 uren overwerk in de week maakt; 12 dacht hij, tegen 12 cents. Is dat juist?

A. Dat kan wel, want hij is geen volleerd boekbinder. Hij plakt alleen linnen banden en vormt daarvoor het bordpapier, vouwt bladen, enz., maar binden kan hij niet.

3247. *V.* Dat erkende hij, maar hij voegde er bij, dat hij niet verder kwam. Die man verdient dus gemiddeld omstreeks f 9.50 samen. Hij maakte op ons een knappen indruk; was die indruk verdiend?

A. Het is een knappe vent, een goede kerel.

3248. *V.* Zijn verdienste zal wel zeer zuinig overleg noodig maken om roud te komen?

A. Ja, maar dat moet de baas ook doen.

Het vak, Mijnheer, is een centenvak geworden; voor hetzelfde innaaiwerk, waarvoor een knecht vroeger 10 centen kreeg, ontvangt de patroon er nu 4. Ik speel open kaart; voor f 2 per 1000 bladen moeten wij nu een boek innaaien.

3249. *V.* Zijn door het achteruitgaan dier prijzen dus ook de loonen gedaald?

A. Natuurlijk.

3250. *V.* Gij wijst er op, hoeveel zwaarder het voor de patroons is geworden om de zaken te drijven, en dat in verband daarmee natuurlijk ook de verdiensten van de werklieden achteruit zijn gegaan. Kunt gij intusschen zeggen, hoeveel die achteruitgang voor de werklieden

Enquête.—Haarlem.

wel bedraagt, b.v. hoeveel in den beterèn tijd het loon zou hebben bedragen van uw beide bekwaamste knechts, die thans f 11 's weeks verdienen.

A. Precies weet ik dat niet. Op de patroons heeft de achteruitgang van het vak het meest gedrukt, zij verdienen vroeger veel meer. De knechts krijgen nu wel minder dan vroeger, maar dat scheelt niet zoo heel veel, want de boekbinderij heeft altijd in een kwaden reuk gestaan, zoowel wat de verdiensten aangaat, als het gehalte van het personeel.

3251. De heer **Kolkman**: Is het aan een bepaalde reden toe te schrijven, dat het vak achteruit is gegaan?

A. Ja, voornamelijk aan de concurrentie met het buitenland. Het buitenland zendt ons tal van schrijfboeken bijv., die in de winkels verkocht worden voor een prijs, waarvoor men ze hier niet maken kan.

3252. De **Voorzitter**: Komt ook eigenlijk boekbinderswerk veel uit het buitenland?

A. Ja, schrijfboeken voor kantoren komen meest alle uit het buitenland; ook laten onze uitgevers de banden voor hunne boeken van daar komen.

3253. *V.* Waaraan schrijft gij dat toe? Zijn de buitenlandsche boekbinders bekwaamer?

A. Ja en neen; er zijn in het buitenland zeer groote inrichtingen; hoe of de prijzen daar zijn, weet ik niet, maar het werk is prachtig.

3254. *V.* Wordt daar meer machinaal gewerkt dan hier?

A. Ja.

3255. *V.* Zou het kunnen zijn, dat ondanks de lagere prijzen en de patroon en de werkmans in het buitenland er beter bij varen, omdat daar machinaal gewerkt wordt?

A. Dit heeft ook nog een andere reden: hoe grooter de oplaag van een werk, hoe meer er aan verdiend wordt. Het toestel is gezet, het zetten is hetzelfde en het drukken eveneens. En nu scheelt het veel, of men een oplaag heeft van 10000 exemplaren van een wetenschappelijk werk of van een roman, dan wel een van 500, zooals hier gewoonlijk het geval is.

3256. *V.* Zijn er hier te lande geen binderijen, die voor het buitenland werken?

A. Dat geloof ik niet, want het buitenland gooit ons bijna dood met banden.

3257. *V.* Zou het vak niet zóó kunnen gedreven worden, dat het met het buitenland in concurrentie kon treden?

A. Dat betwijfel ik.

3259. *V.* Geloof gij derhalve, dat op deze wijze uw bedrijf hoe langer hoe meer zal achteruitgaan?

A. Ik wil hopen van neen. Er kan verandering komen, als de patroons maar wat meer eensgezind waren om de prijzen niet zoo neer te drukken.

3260. *V.* Maar de binnenlandsche concurrentie doet u toch niet het meeste kwaad, naar gij zeidet?

A. En binnenlandsche en buitenlandsche. Er zijn hier te lande binders, die eigenlijk te goedkoop werken.

3261. *V.* Is het waar, dat een gedeelte van uwe lokalen, de oude, niet hooger is dan $2\frac{1}{2}$ meter?

A. Dat kan wel.

3262. *V.* Maar gij hebt nieuw bijgebouwd?

A. Ja, en dat is hooger.

3263. *V.* Omdat gij zelf begreep, dat het oude gedeelte te laag was?

A. Ja.

3264. *V.* Wordt uw werkplaats geregeld gereinigd?

A. Zooveel mogelijk. Maar als er zooveel handen liggen, dan kan men niet gaan stoffen en plassen.

3265. *V.* Gij hebt dus geen vasten tijd, waarop met water gereinigd wordt?

A. Dat kan niet.

3266. *V.* Wordt er ook niet op geregelde tijden geveegd?

A. Ja, elken morgen wordt de hoel wat aangeveegd.

3267. *V.* Hoe dikwijls per jaar wordt echter alles goed schoongemaakt?

A. Eens per jaar; van tijd tot tijd laat ik buitendien eene vrouw de glazen wasschen.

G. OOSTENBROEK.

A. KERDINK, *Voorzitter*.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris*.

Verhoor van **Jozephus Johannes Van Reijssen**,
oud 66 jaar, huisschilder, te Haarlem.

3268. De **Voorzitter**: Met hoeveel menschen werkt gij?

A. Dat is ongelijk. Op het oogenblik met zes, maar vier zijn er vast.

3269. *V.* Hebt gij vroeger meer menschen gehad?

A. Ik heb het niet erg gezocht. Ik heb niet veel aangenomen werk, en vroeger had ik veel stadswerk.

3270. *V.* Hoe hoog is het loon?

A. Het algemeen tarief is 16 cents, maar één heeft 18 cents.

3271. *V.* Wordt nu niet juist een loonsverhooging overwogen?

A. Ja, er is reeds besloten het loon te verhoogen naar bekwaamheid. Het standaardloon wordt daardoor niet verhoogd, maar het is wel waard om voor goede

werklieden wat meer te geven. De verhooging treedt met 1 Januari in werking, maar het staat iederen baas vrij, hoe hij die wil toepassen.

3272. *V.* Geloof gij, dat het door te voeren zal zijn om veel verschillende loonen te betalen?

A. Ja wel. Ik ben overigens van plan die loonsverhooging niet aan mijne klanten in rekening te brengen, want daaronder zijn veel winkeliers en menschen, die van huishuren moeten leven. Die menschen zitten ook in druk, evengoed als de werkman.

3273. *V.* Is het de bedoeling van het besluit, om voor een deel der werklieden hooger te gaan dan 18 cent?

A. Dat moet iedere baas voor zich zelf weten.

3274. *V.* Zal het vermoedelijk hierop neerkomen, dat de middelmatig goeden 16 cent blijven behouden, en alleen de zeer bekwamen verhooging krijgen?

A. Zoo zal ik het zien in te voeren.

3275. *V.* Hebt gij niet wel menschen gehad, die zeer lang bij uwe firma hebben gewerkt?

A. Eén knecht is over de 50 jaren bij mij geweest. Deze zeide, toen de eerste loonsverhooging plaats had: « ik weet wel, dat ik het gevorderde loon niet verdienen kan, en blijf dus op het oude tarief werken ». Dit is zoo blijven voortgaan, tot hij uit eigen beweging is komen verklaren, dat hij nu zelfs geen jongensgeld meer verdienen kon, en dus maar verder zien zou, hoe hij door de wereld kwam. Als hij dan later nog eens bij mij kwam, maakte ik het goed met hem, maar ik bemerkte wel, dat hij toch wel leven kon.

3276. *V.* Was dat Van der Laan?

A. Ja.

3277. *V.* Gij zeidet, dat hij zonder uw steun toch wel leven kon?

A. Hij heeft er ten minste nooit tegen mij over gesproken.

3278. *V.* Hebt gij den man met eigen oogen gadeslagen en u overtuigd, dat hij bestaan kon?

A. Ja.

3279. *V.* Waar bestond hij dan van?

A. Dat weet ik niet. Hij leefde met zijn dochter en men zeide, dat hij wel wat had.

3280. *V.* Een blijvende toelage hebt gij hem dus niet gegeven?

A. Neen, wel eens wat uit de hand, waarvoor hij steeds dankbaar was. Hij heeft er nooit over geklaagd, dat hij behoefte had, anders zou ik hem wel wat gegeven hebben.

3281. *V.* Nog een tweeden ouden knecht hebt gij gehad, niet waar?

A. Ja, zeker Jansen, maar die is weggebleven.

3282. *V.* Heeft die verleden winter niet moeten verzuimen, toen anderen werk hadden?

A. Nu, met dat schrikkelijk slechte weder was er niets te doen; vier man, waaronder ook hij, liepen toen in

den winkel om, bezigheden zoekend, potten schoonmakend, enz. Daar de drie anderen zware gezinnen hadden en Jansen een eigen huisje bezit, nog een betrekking heeft bij den schouwburg en ook uit porren gaat, heb ik tegen hem gezegd: « hoor eens Jansen, ge zoudt mij plezier doen het een dag af wat aan te kijken ». Dat duurde 10 dagen, en toen is hij weder aan het werk gegaan.

3283. *V.* Daarna heeft hij zijn vrouw, die ziek werd, moeten oppassen, niet waar?

A. Ja, ik ben toen bij hem geweest om te zeggen, dat ik dat goed vond. Nu is het echter gewoonte, dat een knecht, die verzuimt, als hij weder te werk wil komen, zich aanmeldt, maar dat heeft Jansen niet gedaan. Mijne vrouw heeft zijne dochter nog eens gesproken en gevraagd, of haar vader niet weder kon terug komen, of zij haar moeder niet kon oppassen, enz.; maar zij haalde de schouders op en het bleef er bij. Ik kon toch niet naar hem toegaan om te vragen: Jansen, kom, als het u belieft, terug.

3284. *V.* Maar de man had toch 46 jaren bij u gewerkt?

A. Ja, maar op het laatst verdiende hij zijn geld ook lang niet meer, en toch had hij 16 cents en verzuimde nooit. Daarom vond ik het tegenover de anderen redelijk, dat hij het eerst verzuimde, toen er niets te doen was.

3285. *V.* Maar toen de ziekte van de vrouw over was, heeft zij toch gevraagd, of haar man terug mocht komen?

A. Ja, maar zij was ziek in het begin van Maart, en toen zij dat in Augustus vroeg, had ik geen werk.

3286. *V.* Het was toch natuurlijk, dat de man zijn zieke vrouw oppaste?

A. Maar die ziekte was al lang over en hij werkte ook bij anderen; was hij, in plaats van dit te doen, bij mij gekomen met de vraag: « baas, mag ik terugkomen? » dan zou ik gezegd hebben: « 't is goed ».

3287. *V.* Is hij niet eerst bij anderen werk gaan zoeken, toen hij bij u niet meer terecht kon komen?

A. Dat is niet waar. Ik heb aan de knechts wel gevraagd: « zie je Jansen nog wel eens, zou hij niet meer terugkomen? » Maar het antwoord was steeds: « wij weten het niet, hij zegt niets ». Dat was in den dolderdrukken tijd.

3288. *V.* Welke reden kan er voor hem zijn geweest om bij een ander te gaan werken voor geringer loon en niet bij u terug te komen?

A. Dat is mij een raadsel, want ik heb hem altijd goed behandeld en ben steeds wel met hem geweest.

3289. *V.* Hij zeide, dat hij altijd zijn plicht had gedaan en gij niet zoudt kunnen zeggen, dat hij in de 46 jaren, die hij bij uwe firma heeft gewerkt, ooit te kort geschoten is in zijn plicht.

A. Hij had weerom kunnen komen, als hij zich aangemeld had. Ik heb zijn plaats opengehouden. Hij wist heel goed, dat ik het tusschen Paschen en Pinksteren dol druk had en om volk verlegen zat. Van een aangename werk ben ik nog met heel veel onaangenaamheden afgekomen, omdat ik naar hem gewacht heb. Jansen was een stijf, stug man, die altijd zijn weg ging zooals het hem goed docht, en wien men nooit iets zeggen kon; waarom ik hem altijd maar liet begaan.

3290. *V.* Maar altijd trouw zijn plicht deed?

A. Ja, zijn plicht heeft hij altijd gedaan, maar op het laatst kon ik hem haast niet meer bij de klanten zenden, want de meeste menschen, waarvoor ik werkte, vroegen hem niet meer terug te hebben. Ik kon hem dus nooit anders dan op aangenomen werk gebruiken; dus dat was mijn schade.

3291. *V.* Daarentegen had hij meer dan 40 jaar te uwen voordeele gewerkt?

A. Maar hoeveel winters heb ik hem onderhouden, dat hij mij geld kostte?

3292. *V.* In uwe mededeelingen is mij één ding onbegrijpelijk (evenals gij zelf het een raadsel noemdet), dat nl. Jansen, toen de ziekte van zijn vrouw over was, liever voor geringer loon bij anderen is gegaan, terwijl hij bij u voor het gewone loon terug kon komen.

A. Dat is mij ook een raadsel. Ik houd het er voor, dat hij altijd een wrok heeft gehad, omdat ik hem een dag of tien naar huis heb gezonden en de andere drie knechts, die een groot gezin hadden, aan het werk heb gehouden. Maar hij had nog altijd die betrekking aan den schouwburg, die ik hem nog bezorgd had.

3293. *V.* Had hij een spaarpot, waarop hij eenigen tijd kon teren?

A. Hij heeft altijd goed geld verdiend en was met zijn vrouw alleen.

3294. *V.* Hij heeft toch 7 kinderen groot gebracht?

A. Ja, maar de laatste 10 jaren is hij toch zeker alleen geweest.

3295. *V.* Verklaart gij intusschen pertinent, dat Jansen, nadat de ziekte van zijn vrouw over was, bij u terug had kunnen komen?

A. Ja, pertinent.

3296. *V.* En wanneer verklaard wordt, dat zijne vrouw bij u gekomen is om werk te vragen, maar dat gij geweigerd hebt, zeggende: « ik heb geen werk », dan heldert gij dit hiermede op, dat gij toen wist, dat Jansen eerst bij anderen had gewerkt?

A. Neen, ik had geen werk, van Maart tot Augustus is onze groote drukte, maar daarna hebben wij moeite om werk te zoeken voor het volk, en juist na Augustus heeft Jansens vrouw mij werk gevraagd.

3297. *V.* Ik begrijp dat, wanneer gij tegenover een jeugdigen werkmán stondt, maar hier gold het een man, die bij uw firma was gekomen, toen gij zelf nog jong waart, die altijd voor en met u gewerkt had. Nu was die man eenigen tijd weg geweest wegens ziekte van zijn vrouw, die hij oppaste; daarna komt zijn vrouw weder werk vragen. Gesteld nu, dat de man intusschen niet bij een ander had gewerkt, maar verzocht had weer te mogen terug komen, zoodra hij niet meer zijne vrouw behoefde op te passen, zoudt gij dan met het oog op de slapte van werk geweigerd hebben om dien man, die 46 jaren voor en met u had gewerkt, terug te nemen?

A. Dat had ik moeten weigeren, want dan had ik den knecht, dien ik voor hem had aangesteld, moeten wegzenden.

3298. *V.* Meent gij een man, die 46 jaar bij u gewerkt heeft en tijdelijk niet in staat is om te werken, in zulk een geval niet weer in dienst te moeten nemen?

A. Wanneer hij om werk gekomen was, zou ik hem zeker genomen hebben, maar hij heeft mij in den druksten tijd, toen er wat te werken en te verdienen viel, in den steek gelaten.

3299. *V.* Hadt gij de overtuiging, dat hij dat deed om u onaangenaam te zijn?

A. Dat weet ik niet.

3300. De heer **Kolkman**: Toen uwe vrouw aan de dochter gevraagd heeft, of haar vader terug wilde komen, was dat in den drukken tijd?

A. Ja.

3301. *V.* En is hij toen niet terug willen komen?

A. De dochter zeide, dat hij niet in het huishouden gemist kon worden.

J. J. VAN REIJSEN.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Jacob James Van Cruljningen**,
oud 45 jaar, sigarenmaker bij den heer
W. H. Voet, te Haarlem.

3302. De **Voorzitter**: Wordt bij den heer Voet nog veel met jongens gewerkt?

A. Ja, bij het strippen, en dan zijn er twee sigarenmakers, een kameraad en ik, die elk een jongen mogen hebben, zoogenaamde bosjesmakers.

3303. *V.* Wat is het verschil tusschen strippen en bosjesmaken?

A. Strippen is de tabak gereed maken voor het bewerken, bosjesmaken is het maken van het binnenwerk.

3304. *V.* Waarom mogen de andere sigarenmakers voor dit laatste geen jongen hebben?

A. Dat weet ik niet. Wellicht, dat de patroon de jongens bij het vormwerk niet vertrouwt, wij beiden maken handwerk.

3305. *V.* Werkt men bij den vorm altijd zonder jongens?

A. Bijna altijd, en dat moest anders zijn; als iedere sigarenmaker een jongen mocht hebben, zou hij meer kunnen verdienen, omdat hij meer kon maken. Zonder een jongen kan men niet goed zijn brood verdienen.

3306. *V.* Het gebruik van jongens wordt in uw vak ook over het algemeen minder?

A. Ja.

3307. *V.* Is het wellicht voordeeliger voor den patroon?

A. Ik weet het niet; de patroons zeggen, dat er zonder jongens minder, maar beter werk geleverd wordt.

3308. *V.* Werkt gij op stuk?

A. Ja, alles is stukwerk.

3309. *V.* Wat verdient gij?

A. Ik kan een *f* 13, *f* 13.50, *f* 14 in de week verdienen, waarvan het geld voor den jongen af moet. Ik heb nu 14 jaren lang gewerkt en altijd met behulp van den jongen goed mijn brood verdiend.

3310. *V.* Hoeveel betaalt gij den jongen?

A. Naar bekwaamheid: *f* 1.50 of *f* 2.

3311. *V.* Zoodat gij zuiver *f* 11.50 à *f* 12.50 overhoudt?

A. Ja.

3312. *V.* En hoeveel zoudt gij verdienen, wanneer gij zonder jongen werkt?

A. Dan zou ik met hard werken *f* 9 maken.

3313. *V.* Zoodat, in verband met het minder gebruik maken van bosjesjongens, de verdiensten der sigarenmakers sterk achteruitgaan?

A. Juist.

3314. *V.* Maar wanneer gij zelf alleen de sigaren maakt, worden ze beter, niet waar?

A. Dat denkt de patroon wel, maar dat is niet zoo. Ik zorg wel, dat hij niets heeft aan te merken.

3315. *V.* Zijn de loonen in verband met de afschaffing der bosjesjongens niet gestegen?

A. Ja, vroeger was het loon van 20 tot 60, nu 85 tot 80 cents per 100 stuks.

3316. *V.* Maar toch wordt er minder verdiend?

A. Ja.

3317. *V.* Zijn de strippers uitsluitend jongens?

A. Ja.

3318. *V.* De bosjesjongens neemt gij zelf aan?

A. Ja.

3319. *V.* Wat verdient een stripper?

A. 50 cents tot een gulden, naar bekwaamheid.

3320. *V.* Op welken leeftijd komen zij in dienst?

A. Op hun 12de of 13de jaar.

3321. *V.* En de bosjesmakers?

A. Ook zoo wat op dien zelfden leeftijd. Meest gebeurt het, dat een stripjongen bosjesmaker wordt.

3322. *V.* Op welken leeftijd in dat geval?
A. Als hij een jaar of vier in het vak is geweest. Dit ligt ook al veel aan den persoon.
3323. *V.* Wordt er bij den heer Voet door volwassenen niet gestript?
A. Dat zou toevallig zijn, bijv. als er geen jongen was en er gebrek bestond aan binnengoed.
3324. *V.* Strippen bij andere patroons de mannen veel?
A. Dat weet ik niet precies, want ik ben die 14 jaar niet anders geweest dan bij den heer Voet.
3325. *V.* Wat verdienen de overige werklieden?
A. f 8, f 9, f 10.
3326. *V.* Maakt gij dus het hoogste loon?
A. Ja.
3327. *V.* Hoe lang werkt gij per dag?
A. Van 7 tot 8 uur, met een middagrust van 1½ uur en naar verkiezing een kleinen rusttijd na den middag.
3328. *V.* Wordt er door u of anderen 's avonds nog thuis gewerkt?
A. In een enkel geval krijgt iemand, als het loon te laag zou wezen, wel eens werk mede.
3329. *V.* Doen zij het niet voor eigen rekening?
A. Bij ons niet, bij anderen misschien wel.
3330. *V.* Zoeken de werklieden van den heer Voet het niet?
A. Neen, want dat maken van sigaren voor herbergiers leidde maar tot vertering, daarvan schiet dus niets over.
3331. *V.* Is dan het personeel van den heer Voet in dit opzicht beter dan soms elders?
A. Het is bijzonder goed personeel. Ik heb het nergens zoo aangetroffen.
3332. *V.* Hebt gij, vóór gij bij den heer Voet kwaamt, nog elders gewerkt?
A. In Den Bosch.
3333. *V.* Hebt gij wel eens hooren spreken over de fabriek van den heer Van Liemt?
A. Ja wel.
3334. *V.* In welken zin?
A. Dat het niet veel zal wezen; er wordt niet veel verdiend; maar meer kan ik er niet van zeggen, want ik kom noch met dien patroon, noch met zijn werklieden ooit in aanraking.
3335. *V.* Gij werkt tot 8 uur in den avond; werkt uw hosjesjongen tot dat uur met u mede?
A. Neen, die gaat om 7 uur weg.
3336. *V.* Hoe stelt gij het dan van 7 tot 8 uur met uw werk?
A. Dan maak ik zelf ook den wikkel.
- Enquête.—Haarlem.*
3337. *V.* Is dat zoo sinds de invoering van de arbeidswet?
A. Ja, daaraan houdt mijnheer streng de hand.
3338. *V.* Wat doet uw jongen na 7 uur?
A. Dat weet ik niet.
3339. *V.* Interesseert gij u niet voor zoo'n jongen, die den geheelen dag met u werkt?
A. Ja wel, over den jongen, die het laatst met mij werkte, heb ik eens met de ouders gesproken; die wilden niet, dat hij 's avonds op straat bleef loopen, en daarom zond ik hem om 7 uur direct naar huis.
3340. *V.* Maar hij gaat niet naar een avondschool?
A. Neen.
3341. *V.* Geloof gij niet, dat het voorkomt?
A. Ja, van den winter zijn er twee van die stripjongens, die de patroon onder zijn directie had, naar de avondschool gegaan.
3342. *V.* Verlangde de patroon dat? Had hij dat als voorwaarde gesteld voor de toelating van die jongens op de fabriek?
A. Of het een voorstel van den patroon is geweest, dan wel of de ouders het verlangden, weet ik niet.
3343. *V.* Is het lokaal, waar gij werkt, boven of beneden?
A. Vroeger had de patroon een oud huis, daar was geen andere geschikte werkplaats dan beneden; nu is het gebouw vernieuwd en zijn wij naar boven gegaan.
3344. *V.* Is dat een zolderverdieping?
A. Ja, daaronder is de pakkamer en beneden staat de eest.
3345. *V.* Hebt gij hinder van de warmte van de eest? Ons is gezegd, dat in de werkplaats van den heer Voet de walm van de eest naar boven stijgt en zeer veel last veroorzaakt. Is dit juist?
A. Wij hebben daar wel eens last van, maar dan kunnen wij de ramen openzetten.
3346. *V.* Worden ze feitelijk geregeld opengezet?
A. Ze staan altijd open.
3347. *V.* Men zegt, dat sigarenmakers nog al vaak in gebreke blijven om open te zetten, omdat zij kouwelijk zijn. Bij u in de werkplaats niet?
A. Bij ons staat het steeds open.
3348. *V.* Is het niet waar, dat er 's zomers erge warmte en 's winters erge koude heerscht?
A. In den zomer is het er wel eens warm, maar daarvoor is het zomer, en in den winter wordt er gestookt.
3349. *V.* Zijt gij lid van de sigarenmakersvereniging?
A. Neen.

3350. *V.* Lid van een ziekenfonds?

A. Ja, van «Algemeen Belang».

3351. *V.* Sedert wanneer bestaat dat fonds?

A. Sinds een paar jaren.

3352. *V.* Terwijl dat fonds opgericht werd, is toen niet een vroeger bestaand algemeen ziekenfonds erg achteruit gegaan?

A. Dat weet ik niet.

3353. *V.* Zijt gij ook in een ziekenbus voor geneeskundige behandeling?

A. Ja, in de Rotterdamsche.

3354. *V.* Hebt gij vrije keus van dokter?

A. Ja.

3355. *V.* Wordt bij die bus in geneeskundige hulp voorzien tot tevredenheid van de leden?

A. Voor mij ja; ik ben er altijd tevreden over geweest.

3356. *V.* Gij drukt zoo «op mij»; zijn anderen er niet mede ingenomen?

A. Den een bevat het, den ander niet.

3357. *V.* Wordt er van den kant van den patroon bij ziekte eene toelage gegeven?

A. Enkele jaren geleden werd een onzer kameraden ziek. Toen hebben wij ieder naar onze verdiensten wat bij elkander gelegd, en de patroon gaf er wat bij.

3358. *V.* Dergelijke gevallen zullen zich toch wel meer voordoen?

A. Neen, ziekten van eenige weken achtereen komen bij ons niet voor. Enkele dagen rekenen wij niet, daarvoor worden geen bijdragen ingezameld.

J. J. VAN CRUJNINGEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROUJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Frederik Wesseling**, oud 33 jaar, chef op de sigarenfabriek van den heer Johan Maas, te Haarlem.

3359. De **Voorzitter**: Is er in de latere jaren niet een belangrijke verandering in de sigarenfabricatie gekomen?

A. Deze, dat in plaats van het handwerk, het werken met vormen veel meer in zwang is gekomen. Ik ben bijv.

op mijn 9de jaar begonnen met strippen; dat deed ik zoo tusschen de schooltijden door. Daarop ben ik, van school af zijnde, bij een werkman gekomen, om de zoogenaamde bosjes te maken, dat is het binnenwerk van de sigaar. Dit is het feitelijke begin van den sigaar, en het leeren van bosjesmaken duurt zoowat 3 jaar, vóór dat men als sigarenmaker wordt aangesteld.

Als bosjesmaker wordt elk stuk werk, dat men uit de handen legt, door den baas nagezien, en het verkeerde er van aangewezen; zoo leert men een sigaar maken. Maar die wijze van werken geraakt in onbruik. Nu wordt er meer met vormen gewerkt; dat zijn blokken, waarin een 20 sigaren tegelijk kunnen vervaardigd worden. Het binnengoed wordt dan los en luchtig in een omblad gerold, in den regel door den werkman zelf, ten minste ik laat niet toe, dat het door een jongen geschiedt. Dat luistert te nauw. Vroeger kreeg de werkman het werk zelf in handen, maar dat is nu niet meer het geval. Wanneer het nu niet goed is, valt er niets meer aan te doen, want de sigaren worden in den vorm geperst en opgewerkt. Daarom wordt het maken van een goeden wikkel of goed bosje tegenwoordig een dringend vereischte.

3360. *V.* Wij hebben van een werkman van den heer Voet, die zelt met een bosjesjongen werkt, terwijl anderen bij dien fabrikant met de vorm werken zonder jongen, gehoord, dat juist het werken zonder jongen het ongeluk is voor den werkman. Wel zijn namelijk volgens hem de loonen hooger geworden dan vroeger, maar toch kan men, ondanks die verhooging, zonder jongen en met den vorm werkende, lang niet zooveel maken als met een bosjesjongen. Acht gij dit juist?

A. Over het algemeen wel.

3361. *V.* Wat bedoelt gij met «over het algemeen»?

A. Naar mijn oordeel ligt het vaak aan de organisatie van den arbeid, dat de menschen niet vooruit kunnen. Door overleg kan daarin veel te gemoet worden gekomen, wat onze inrichting bewijst, waar met de minste uren het meeste weekgeld wordt gehaald.

3363. *V.* Inderdaad heeft ook een werkman getuige ons verklaard, dat bij den heer Maas in sommige opzichten de arbeid bijzonder goed geregeld is.

Ik kom nu op een ander punt, het strippen. Wie doen dit?

A. De lieden zelve.

3364. *V.* Op Maandag, niet waar, op welken dag de werkman dan zoo goed als niets verdient?

A. Betrekkelijk; hij verdient dan weinig of niets, maar kan ook daarentegen de volgende 5 dagen geregeld doorwerken.

3365. *V.* Intusschen ligt de vraag voor de hand, of de toestand niet veel beter zou worden, als de mannen in het geheel niet behoefden te strippen?

A. Zeker, maar dat bezwaar is onoverkomelijk; vroeger gebruikten wij voor het strippen kinderen beneden de 12 jaar, dat ging goed, maar mag niet meer; voor jongens boven 12 jaar is dat eentonige zieldoodende werk, altijd door, geen bezigheid, die hun liefhebberij en belangstelling kan wekken, zelfs niet voor een halven dag; zij begrijpen, dat zij er niets bij leeren, en het gaat hun mitsdien niet goed

af. Het werk is slecht en maakt, dat de sigarenmaker er ook slecht werk door levert. Daarom heb ik gezegd: «laat ons den Maandag, die toch al een luchtige dag is, daarvoor gebruiken, dan krijgen wij een goeden grondslag voor het werk en kan er de rest van de week met lust voortgewerkt worden.» Bovendien heeft het nog dit voor, dat zelfs een minder bekwaam werkman nu toch goed werk leveren kan, omdat de grondslag goed is, die 's Maandags wordt gelegd. Als de werklieden niet deze zienswijze deelden, zoude het niet al eenige jaren goed gegaan zijn.

3366. *V.* Eenmaal vast staande, dat zij zelve moeten strippen, vinden zij deze regeling, volgens welke het strippen geheel op Maandag geschiedt, goed?

A. Ja.

3367. *V.* Maar wat doen nu de jongens, die gij toch ook hebt?

A. Die zijn voor den sigarenmaker, wat de opperman is voor den metselaar; zij zijn de hulp van den werkman, leggen alles klaar en brengen zijn werk weg. Het vak leeren zij daarbij niet; daarvoor is geen tijd.

3368. *V.* Hoe leeren zij dan het vak?

A. Als zij een jaar of drie bij zoo'n werkman gestaan hebben, neem ik ze over om het vak te leeren. De patroon geeft mij daarvoor den tijd.

3369. *V.* Waarom begint gij daarmee niet vroeger?

A. Dat kan niet; die jongens zijn drie jaar lang de hulp van den werkman, die ze zelf ook betaalt.

3370. *V.* Wat krijgen die jongens gedurende dien tijd?

A. Van f 0.50 het eerste jaar, tot f 1.50 het derde of vierde jaar. Slechte jongens neem ik niet over en die blijven ook zoolang niet.

3371. *V.* In hoeveel tijd leert gij zoo'n jongen het vak?

A. Het duurt een half jaar, vóór ik kan zeggen, dat zoo'n jongen als werkman de wereld in kan.

3372. *V.* Dan is hij dus van 15 tot 17 jaar oud. Wat verdient zoo'n jongen dan?

A. Van 3 tot 6 gl. en dat loopt, als ik ze houden kan, tot 8, 9 gulden; allen kan ik echter niet houden, want dan zou elk jaar het personeel met een paar knechts vermeerderen.

3373. *V.* Blijven de jongens even lang als de volwassen werklieden?

A. Neen, zij gaan om 7 uur naar huis.

3374. *V.* Ook 's Maandags?

A. Neen, dan zeg ik: «blijft nu allen maar evenlang, dan kunnen wij het werk gelijk afmaken.»

3375. *V.* Weet gij niet, dat de wet dit verbiedt?

A. Ja wel, maar ik meende, dat zoo'n enkelen keer dit wel kon. Als u echter zegt, dat ik het laten moet, doe ik het voortaan niet meer.

3376. *V.* Ik heb daaromtrent niets te zeggen, het is een verbod van de wet.

A. Ja, maar het gebeurt niet elken Maandag. Het stripwerk wordt ingehaald, als er een extra-Zondag is. Wij hebben Paschen, Pinksteren, Kerstmis, Hemelvaartsdag en kermismaandag. Op die dagen wordt niet gewerkt; wanneer dan op den volgenden Dinsdag moest gestript worden, zouden de menschen een dag loon minder hebben. Nu regel ik het strippen zóó, dat in de weken, waarin zulk een dag valt, er niet behoeft gestript te worden, maar er genoeg in voorraad is, dan krijgen de knechts ook die weken hun vol loon. Dus er wordt geen 52 Maandagen gestript.

3377. *V.* Wat maakt een redelijk goed sigarenmaker wekelijks?

A. 3000 sigaren tegen f 3.50, f 4, f 4.50 á f 5 per duizend.

3378. *V.* Is het een kruk, die geen 3000 sigaren per week haalt?

A. Bij mij halen zij het allen; of de anderen, die het niet halen, nu krukken zijn, durf ik niet zeggen, dan komen wij weer tot de quaestie, dat de regeling van den arbeid niet overal gelijk is.

3379. *V.* Is Modoo een bekwaam werkman?

A. Die is een van de bekwaamsten en de vlugsten; hij maakt er zelfs 3800.

3380. *V.* Wanneer gezegd wordt, dat de sigarenmakers, uitgenomen aan de werkplaats van den heer Maas, het gansche jaar door gemiddeld geen f 10 A / 12 halen, is dat dan juist?

A. Ja; op vele werkplaatsen gaan zij met minder dan f 10 naar huis.

3381. *V.* Schrijft gij dat toe aan het Maandaghouden?

A. Neen; over het algemeen zijn de sigarenmakers in Haarlem niet zoo woest.

3382. *V.* Is Modoo ook een geschikt man?

A. Hij is als knecht wel wat lastig, maar hij is bijzonder goed voor zijn werk.

3383. *V.* Hij zag er slecht uit en zeide, dat het een verschrikkelijk zenuwachtig en gejaagd werk is.

A. Hij werkt dan ook als een duivel, en doordat hij zich overhaast, wordt hij zenuwachtig. Hij beweert, dat hij zoo hard moet werken om in zijn onderhoud te kunnen voorzien. Hij is dan ook iemand, die bijv. gaarne in een nette woning woont; nu, daarvoor werkt hij zich misschien in den grond. Ik zelf heb als werkman ook wel eens een beetje meer van mijne krachten gevegd, dan goed was, maar wanneer ik dan een week gewerkt had, was ik 's Zondags ziek. Thans werk ik op vast salaris en behoeft mij dus niet meer zoo te jagen.

3384. *V.* Hebt gij aan u zelf dezelfde ervaring opgedaan, als hetgeen Modoo zeide?

A. Ik overdreef weer op eene andere wijze. Ik kan niet zoo vlug werken als hij, maar daardoor werkte ik te veel

langer. Ik nam werk aan huis, werkte eigenlijk veel te lang en was daardoor geregeld 's Zondags ziek. Dat heeft zoo eenige jaren geduurd.

3385. *V.* Hoe lang werktet gij dan wel?

A. Dikwerf halve nachten, ik wilde vooruit en dan moest ik wel werken.

3386. *V.* Bij wien werktet gij toen?

A. Bij den heer Voet. Daar ben ik 15 jaar geweest; al lang zou ik er van daan zijn gegaan, maar op aandringen van mijn moeder bleef ik bij hem. Hij behandelde mij niet zoo, als waarop ik meende recht te hebben.

3387. *V.* Hoeveel verdientet gij toen bij hem?

A. Dat is zeer lastig te zeggen. Juist omdat onze verhouding niet te best was, kwam ik wel eens wat erg laat. Ik had best f 10 of f 12 kunnen verdienen, maar bij verschillende gelegenheden werd ik bepaald te kort gedaan, ik kreeg soms niet het loon, wat een ander kreeg voor hetzelfde werk. De heer Voet heeft mij zelf wel gezegd, dat, als ik niet altijd alles zoo aan mijn kameraden vertelde, hij mij meer loon zou geven. Maar zeide hij, allen werken niet zoo goed als gij, en kunnen dus ook niet zooveel krijgen. Anders had ik er eene zeer goede behandeling.

3388. *V.* In dien tijd werktet gij dus ook veel thuis?

A. Ja.

3389. *V.* Wat deedt gij met die thuis gemaakte sigaren?

A. Die verkocht ik.

3390. *V.* Deedt gij toen ook, wat anderen schijnen te doen, namelijk ze verkoopen in herbergen?

A. Neen.

3391. *V.* Dat gebeurt toch wel, niet waar?

A. Het gebeurt wel. In Haarlem heeft men bijv. knechts, die bij een baas geen werk kunnen krijgen, omdat het er niet is. Die gaan voor eigen rekening werken, doch bederven daarmede het vak en knauwen zich zelf, want zij hebben geen voldoende inrichting en geen kapitaal. Zij weten bovendien niet, waar zij hun fabrikaat laten moeten, gaan er mede naar de herbergen en komen dan gewoonlijk dronken tehuis. Diezelfde menschen zouden, wanneer zij geregeld arbeidden voor een vast weekloon, gewone menschen zijn. Nu leidt hun «scharrelleven» hen tot het drinken van jenever.

3392. *V.* Geeft gij bij den heer Maas nooit werk mede naar huis?

A. Dat gebeurt nooit; wanneer zij een behoorlijk weekloon verdienen, verlangen zij het ook niet.

3393. *V.* Uw personeel is niet groot, meen ik?

A. Neen, ik werk met 5 man en 5 jongens.

3394. *V.* Dan zal daardoor zeker wel een meer vertrouwelijke verhouding op de werkplaats heerschen?

A. Zeker, ik leef met de sigarenmakers op een goeden voet. Ik ben overal bij en maak, dat zij nooit op mij

behoeven te wachten, zoodat zij met hun toestand ook wel eenigszins tevreden zijn.

3395. *V.* Ons is gezegd, dat de localiteit bij het gering aantal menschen zeer goed is, alleen dat er door de droogkamer een onaangename walm en lucht heerschen. Is dat niet te verhelpen?

A. Volgens mijn idee niet. De heer Struve heeft wel gezegd, dat er een rooster aan de zijde van de straat zou kunnen gemaakt worden, maar ik heb daarop bij mijn patroon niet willen aandringen.

3396. *V.* Is daartegen dan zoo'n ernstig bezwaar?

A. Ja. Het is een vierkante kamer van ijzer en steen, waar alle kistjes met eenige tusschenruimte uitgezet worden, nadat de sigaren ingepakt en geperst zijn. Nu is er eene kolossale hitte noodig om die sigaren in het hart droog te krijgen, daarom vrees ik, dat zulk een rooster de warmte voortdurend naar zich toe zal trekken. Hoe krijg ik nu mijn warmte, als ik een onmiddellijke uitgang heb naar buiten?

3397. *V.* Die droogkamer grenst onmiddellijk aan de werkplaats en deelt daaraan de warmte mede?

A. De afscheiding bestaat uit een steenen muur en een houten met ijzer beslagen deur.

3398. *V.* Worden de ramen steeds opengezet?

A. Voor mijne rekening. Kan dat in den winter bij heel slecht weder eens niet, dan zorg ik toch, dat er lucht gemaakt wordt en laat ze daar desnoods even voor opstaan. De werkplaats, die voor 3 jaren, naar aanleiding van brand, geheel naar mijn inzicht, herbouwd is, voldoet in ieder opzicht. De heer Struve heeft dan ook geen dadelijke aanmerkingen gemaakt; wel heeft hij gezegd, «dat en dat zou wel zoo kunnen», maar hij heeft dat niet gedaan op eischenden toon.

3399. *V.* Tabak geeft veel stof; wordt de werkplaats geregeld schoongemaakt?

A. Eens in het jaar hebben wij groote schoonmaak, maar verder wordt de boel alle dagen aangestoft, nadat de vloer eerst besproeid is. Ik acht dat voldoende.

3400. *V.* Gij hebt verklaard vroeger nog al 's avonds laat thuis gewerkt te hebben. Bleef uw jongen dan ook zoo laat?

A. Neen, die ging op een ordentelijk uur heen. Mijn vader wilde ook, toen ik kind was, niet hebben, dat ik later dan tot 10 uur werkte want dan stond hij op mij te wachten. Ik heb ook mijn jongens nooit langer laten werken, wel korter.

3401. *V.* Hoort gij wel eens spreken over de fabrieken van de heeren IJzebrand en Van Liemt?

A. Ja wel.

3402. *V.* In welken zin?

A. In treurigen zin; de verhouding tusschen patroon en werklieden laat daar te wenschen over. De patroon staat of te hoog, of hij regelt het werk niet voldoende, of wel hij stelt een verantwoordelijk persoon aan, die nog geen verantwoording kan dragen. Een patroon b.v., die zijn zoon van 18 jaar stelt boven mannen van 60 jaar, hoofden van gezinnen, vergrijsd in het vak, schept

een wanverhouding. Zoo'n jongen kent het vak evenmin, als de belangen van de werklieden. Hij weet niet, wat hij kan vergen, omdat hij zelf het vak niet kent. Om een voorbeeld te geven. Uit een zekere hoeveelheid van deze tabak moeten zooveel sigaren komen, uit eene zekere hoeveelheid andere zooveel. Hoe moet nu zoo'n jongmensch dat bepalen, terwijl hij zelf het bedrijf niet kent? Dit is een groot gebrek.

3403. *V.* Zegt gij dit van de beide genoemde fabrieken, of meer in het algemeen?

A. Daar is het ook zoo. In groote fabrieken, als te Rotterdam en te Eindhoven, waar men meesterknechts en chefs heeft, gaat dat beter, maar in Haarlem zijn de fabrikanten meest winkeliers, die voor hun eigen behoefte werken met 2, 3 knechts. Alle werken moeten belegen zijn, en hoe beter het goed belegen en vooruit bewerkt is, hoe beter de sigaar wordt, maar dat gaat in zulke kleine zaken niet.

3404. *V.* Zoudt gij het verkeerd achten, indien bepaald werd, dat de jongens niet reeds op 12jarigen leeftijd aan den arbeid mochten worden gezet, maar deze leeftijd werd verhoogd tot het 13de of 14de levensjaar?

A. Dat zou ik verkeerd achten.

3405. *V.* Wanneer de jongens eerst op hun 13de jaar bij het vak kwamen, zoudt gij dit dan bedenkelijk achten met het oog op het aanleeren van het ambacht?

A. Ik geloof, dat het nooit in zijn voordeel kan zijn, wat zijn vak betreft.

3406. *V.* Hebt gij nog het een of ander onder onze aandacht te brengen?

A. Neen, Mijnheer de Voorzitter, ik wensch alleen nog te wijzen op het groote belang, dat de sigarenmaker er bij heeft, dat de werkplaatsen goed licht en lucht hebben en dat daarvoor in de toekomst moet gezorgd worden; en verder, dat de verhouding tusschen baas en werkmans een beetje degelijker werd.

F. WESSELING.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJHAARDS *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Johannes Gerardus Van den Bergh**,
oud 54 jaar, letterzetter en chef-opmaker aan de
Haarlemsche courant, bij de firma Joh.
Enschede & Zonen, te Haarlem.

3407. De **Voorzitter**: Zijt gij altijd bij de firma Enschedé werkzaam geweest?

A. Neen, maar den 23sten Augustus ben ik er 24 jaar.

3408. *V.* Hebt gij gedurende dien tijd steeds in de afdeling «courant» gewerkt?

A. Ja.

Enquête—Haarlem.

3409. *V.* Wordt daar niet met jongens gewerkt?

A. Er zijn twee jongens van 14 jaar onder mij werkzaam.

3410. *V.* Is er voor de courant-drukkerij eene speciale regeling van arbeidsuren?

A. In de courantdrukkerij wordt gewerkt van 's morgens 7½ tot 's avonds 7½ uur, met een rust van 8½ tot 9 uur 's morgens en van 1 tot 2½ uur 's middags.

3411. *V.* Wijkt deze regeling niet af van die der bovenzetterij?

A. Gedeeltelijk; daar begint men om 7 uur 's morgens en eindigt om 7 uur 's avonds; daar gaat men echter schaften om 12 uur en komt om 1½ uur terug.

3412. *V.* Hoe komt dat?

A. Dat ligt aan de aankomst van de post, waarmede soms stukken komen, die nog gezet moeten worden. De redactie krijgt dan nog eerst de proeven, en daardoor kunnen de zettters eerst om 1 uur naar huis gaan om te eten.

3413. *V.* Is er in uwe afdeling s'avonds nooit overwerk?

A. Heel zelden. Ik moet daarbij doen opmerken, dat de courant op stuk wordt gezet, dat is om 6½ uur geëindigd, maar de zettters moeten dan nog een uur blijven om te distribueeren.

3414. *V.* Is het algemeen gebruikelijk, dat, wanneer op stukloon gewerkt wordt, de zettters zelven moeten distribueeren?

A. Ja.

3415. *V.* Worden de jongens daartoe niet gebruikt?

A. Ja wel, een maand of zes om ze distribueeren te leeren.

3416. *V.* Geschiedt dat distribueeren dan uitsluitend in hun belang, opdat zij het leeren?

A. Ja, hun werk wordt dan nagezien door een zetter.

3417. *V.* Zijn er geen drukkerijen, waar het distribueeren uitsluitend door jongens geschiedt?

A. Ik heb het nooit gezien.

3418. *V.* Op welken leeftijd komen de jongens in uwe afdeling?

A. Dat hangt veel af van hunne ontwikkeling, 12, 13 jaar.

3419. *V.* Vindt gij de jongens van dien leeftijd behoorlijk, voldoende ontwikkeld?

A. Allen niet; vooral kunnen zij soms geschreven schrift moeilyk lezen.

3420. *V.* Zoudt gij het in hun belang achten, indien zij wat langer op school bleven?

A. Zeker, ik zou wel willen tot hun 14de jaar. Ik heb zelf 3 zoons in het vak. De jongste is 14 jaar en is nu naar de drukkerij gegaan een half jaar geleden.

3421. *V.* Zijn die drie jongens van u allen tot hun 14de jaar schoolgegaan?

A. Neen, de twee oudsten niet. Die waren op 12 jarigen leeftijd voldoende ontwikkeld.

3422. *V.* Maar in het algemeen gesproken zoudt gij wenschen, dat de wetgever zorgde, dat de jongens niet vóór hun 14de jaar aan den arbeid konden gaan?

A. Ja.

3423. *V.* Geloofst gij, dat zij dan nog even bekwaam in het vak kunnen worden, als wanneer zij er op 12jarigen leeftijd bij komen?

A. Zeker. Als een jongen op school goed ontwikkeld is, leert hij zijn werk zooveel spoediger.

3424. *V.* Bedoelt gij daarmee, dat thans een groot deel van den tijd verloren gaat?

A. Ja, het heeten leerjaren, maar het zijn meest loopjaren. Als zij lust hebben in leeren, kunnen zij natuurlijk nu ook veel spoediger aan de kast komen, maar de meesten zijn niet ontwikkeld genoeg.

3425. *V.* Spreekt gij wel eens met het overige personeel over de quaestie van den leeftijd?

A. Neen.

3426. *V.* Gij weet dus niet, hoe de overige werklieden bij u daarover denken?

A. Neen.

3427. *V.* Welke loonen worden er in uwe afdeeling betaald?

A. Er zijn daar 15 man, die van *f* 9 tot *f* 13 verdienen. Het gemiddelde loon is *f* 11.50. De courant wordt op stuk gezet; die het vlugst daarmee is, verdient dus het meest.

3428. *V.* Per stuk, wil dat zeggen volgens afmeting?

A. Neen, dat gaat bij ons per regel. Op andere zetterijen wordt ook wel eens per vierkant of per duizend «*n's*» (d. i. per half vierkant) gezet.

3429. *V.* Zijn die cijfers van *f* 9 tot *f* 13 gegrond op de loonstaten?

A. Zeker.

3430. *V.* Komt er in de andere afdeelingen, waar wel eens overgewerkt wordt, ook Zondagswerk voor?

A. Nooit.

3431. *V.* Vroeger toch wel?

A. Bij dezen patroon is het sinds jaren afgeschaft.

3432. *V.* Maar de heer Enschedé deelde ons, naar ik meen, mede, dat het toch nog wel eens voorkwam?

A. Een zeer enkele maal, wanneer voor een gewichtige gebeurtenis des Zondags een bulletin moet uitgegeven worden. Dan ben ik de persoon, die daarvoor geroepen wordt.

3434. *V.* Past gij op de courantenzetterij ook boeten toe?

A. Ik niet, dat doet de patroon.

3435. *V.* Waarvoor?

A. Voor te laat komen en voor fouten. Voor een fout in de laatste correctie 2½ cent, en voor te laat komen der stukwerkers te beginnen met ¼ cent per gulden.

3436. *V.* Hoeveel belopen die boeten per week?

A. 40, 45 centen, die gestort worden bij de pensioengelden.

3437. *V.* Hoe oordeelt gij over de bestaande pensioensregeling?

A. Goed.

3438. *V.* Hoort gij er nooit over klagen, dat een werkman bij het gaan naar een anderen patroon alle vrucht van zijn gestorte gelden verliest?

A. Daarover heb ik nog niet hooren spreken.

3439. *V.* De firma heeft vóór de pensioensregeling eenige werklieden daarover geraadpleegd; waart gij daarbij?

A. Neen.

3440. *V.* Is het u bekend, of door degenen, die geraadpleegd zijn, gewezen is op de omstandigheid, dat de werklieden, van patroon veranderende, alle voordeel verliezen van de gedane stortingen?

A. Neen.

3441. *V.* De tweede helft van de pensioensregeling der firma Enschedé bestaat daarin, dat, wanneer een werkman zich zelf verzekert bij de eene of andere maatschappij, de firma eene even hooge premie betaalt als de werkman, om het pensioen vroeger te doen ingaan of zooveel hooger te doen worden. Zijn u werklieden bekend, die daarvan gebruik gemaakt hebben?

A. Ik weet er geen een.

3442. *V.* Hoe is uw afdeeling 's avonds verlicht?

A. Met gas; 5 Wenham-lampen en verder gaspitten aan de kanten.

3443. *V.* Waaraan geeft gij de voorkeur?

A. Aan de gaspitten.

3444. *V.* Zijn dat zwaluwstaarten?

A. Neen, er zijn kappen op.

3445. *V.* Is de hitte van de pitten niet grooter?

A. Neen, maar de pitten zijn dicht op de hand. Bij De Zwart heb ik wel met zwaluwstaarten gewerkt, maar die werken te zwaar op de oogen; toen droeg ik een kap op de oogen.

3446. *V.* Is uw ondervinding, dat het werken bij open gasvlammen een kwaad ding is voor de zettters?

A. Ja.

3447. V. Moeten de jongens geregeld vóór elken schafttijd hun handen wasschen?

A. Ja, de firma verschaft zeep en handdoeken en er is een uitmuntende waschinrichting.

3448. V. Let gij er op, of de jongens daar steeds gebruik van maken?

A. Ja wel, maar ik kan er niet steeds bij staan.

3449. V. Kunt gij verklaren, dat de jongens geen boterham eten, vóór zij de handen hebben gewasschen?

A. Ik kijk er zooveel doenlijk naar.

3450. V. Hebt gij wel eens nadeelige gevolgen gezien van den omgang, dien de zettters gedwongen zijn te hebben met het lood?

A. Ja wel. Er zijn een paar gevallen, waarin de dokter de ziekte aan die oorzaak toeschrijft. Een man zit het in zijn beenen, die kan geen 5 minuten achter-een zitten of staan. Hij heeft eerst wachtgeld gehad en nu heeft hij hetzelfde bedrag als pensioen. Een ander heeft trillingen in zijn vingers gekregen; die is kruidenier geworden.

3451. V. Wordt niet veelal door de zettters roekeloos omgegaan met het lood?

A. De een is slordiger dan de ander. Bij het corrigeeren van de pers-revisie steken sommige zettters de letters wel zoolang in den mond.

3452. V. Doen jongens dit laatste ook wel?

A. Die hebben dat soort van werk niet.

3453. V. Is niet in uwe afdeeling eene regeling gemaakt voor het schoonmaken van de letterkasten?

A. Ja, ieder heeft op zijn beurt de week.

3454. V. Is dat eerst sedert eenigen tijd?

A. Sinds 9 maanden.

3455. V. Worden die letterkasten altijd buiten gereinigd?

A. Ja. De werkman krijgt een schoongemaakte kast om zijne letters in te leggen, en de vuile kast wordt door hem zelf in de poort uitgeschud en uitgeblazen.

J. G. VAN DEN BERGH.

A. KERDIK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*